

Методичний посібник «Просвітницько-профілактична робота працівників психологічної служби з протидії торгівлі людьми»

Автори: Л. Підлипна, Л. Крикун, О. Хомин, В. Павлюк, Т. Глуханюк

Рецензенти:

Ліщинська О. А. – доктор психологічних наук, професор;

Ляльчук Г. Д. – директор Івано-Франківського міського центру практичної психології і соціальної роботи.

З метою попередження торгівлі людьми створено даний посібник. Пропоноване видання присвячене профілактиці ситуації торгівлі людьми на ранніх її стадіях, тобто для роботи із дітьми підліткового віку. Воно розраховано для практичних психологів, соціальних педагогів, класних керівників і містить науково-методичні матеріали у формі тренінгів та змістовні додатки. Основний матеріал структурований за типовою схемою проведення тренінгу. Пропонована схема може бути змінена тренером з урахуванням власних розробок, а також рівня підготовки учнів та особливостей навчального закладу. Слід зазначити, що при використанні даних матеріалів потрібен творчий підхід з опорою на накопичені знання й досвід.

Маємо надію, що видання надасть реальну допомогу не тільки педагогам навчальних закладів системи освіти України, але і стане в нагоді батькам та учням, які зацікавлені у розвитку власної компетенції з проблеми торгівлі людьми.

Вступ	3
Розділ 1. Практичні основи соціально-психологічної профілактики торгівлі людьми	9
1.1. Боротьба з торгівлею людьми на міжнародному рівні	9
1.2. Вирішення проблеми про порушення прав людини в Україні	14
1.3. Міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі дітьми.....	20
1.4. Можливості Кримінального кодексу України щодо криміналізації дій, пов'язаних з торгівлею дітьми.....	23
Розділ 2. Методичні основи організації соціально-психологічної роботи щодо попередження торгівлі людьми ...	28
2.1. Основні напрями соціально-психологічної роботи з учнями ...	28
2.2. Специфіка роботи з різними категоріями учасників навчально-виховного процесу	31
2.3. Форми роботи психологічної служби з дітьми та молоддю ...	36
Розділ 3. Комплекс тренінгів	53
3.1. Тренінг «Як не потрапити в тенета торгівця людьми або безпечна поведінка»	53
3.2. Тренінг «Розвиток комунікативних умінь старшокласників»	86
3.3. Тренінг «Тренінг «Емпатійність. Спілкування»	97
3.4. Тренінг «Психологічні кордони. Асертивність»	111
3.5. Тренінг «Поняття насилля: його види та прояви. Подолання стереотипів та формування правил безпечної поведінки»	134
Література	158

Вступ

Особливість сьогоденної ситуації, в якій здійснюється формування підростаючого покоління - послаблення політичного й ідеологічного пресингу, розширення соціальної самостійності та ініціативи особистості. З іншого боку, молоді громадяни України знаходяться під тиском соціально-економічних проблем, що супроводжується кризою цінностей, проявами девіантної поведінки, подекуди втратою смислу життя. Це спричиняє таке явище, як трудова міграція, з якою тісно пов'язана ще одна проблема – торгівля людьми.

Які люди потрапляють до тенет торговців «живим товаром»? Якого віку та соціального походження? Яку мають освіту? Останні дослідження, що проводилися в Україні, показали, що найчастіше це молоді жінки 18 – 26-річного віку, переважно неодружені, з базовою загальною середньою або середньою професійною освітою, здебільшого з невеликих міст України. Рівень їх матеріального добробуту можна оцінити як низький і дуже низький, грошей не вистачає навіть на необхідні речі і продукти. Що стосується чоловіків, то більшість становлять одружені, віком 31—60 років, вони виїжджають з метою заробити грошей за короткий термін для забезпечення належного рівня життя своєї сім'ї. Рівень освіти більшості такий самий, як і в жінок. Діти, що потерпіли від торгівлі людьми, це здебільшого особи віком від 13 до 18 років, переважну більшість із них становлять дівчата. Вони найчастіше походять з неповних та асоціальних сімей, при цьому скаржаться на насилля, що вчиняється стосовно них з боку нерідного батька. Але такий загальний опис осіб, які належать до реальної групи ризику, не виключає представників інших демографічних груп.

Серед основних завдань досліджень, що проводяться в Україні для визначення ситуації з торгівлею людьми, є вивчення готовності наших громадян їхати за кордон. Так, за даними соціологічних досліджень, 47% громадян віком до 40 років, тобто найбільш працездатного віку, готові виїхати за кордон, причому 10/6 із них бажають залишитися там на постійне місце проживання, 21% - на декілька років, а 16/6 - на декілька місяців. Це значить, що близько

половини громадян є представниками потенційної групи ризику, тобто можуть постраждати від цього виду злочину.

Останні дослідження, проведені Міжнародною організацією міграції (2012 р.) свідчать, що з України шляхом «вербування» вивозять жінок вже у 67 країн світу. Україна стала країною-постачальницею «живого товару» до країн колишньої Югославії, Угорщини, Чехії, Італії, Кіпру, Греції, Туреччини, Ізраїлю, США, Арабських Еміратів тощо.

Торгівля «живим товаром» як асоціальне, кримінальне явище має особливість пристосовуватися до нових умов життя, міняти свої форми і методи залежно від економічної і соціальної ситуації у кожній конкретній країні й у світі взагалі. Тому з часом з'являються нові тенденції в торгівлі людьми. Змінюються методи та підходи злочинних угруповань, способи вербування, групи ризику. Загалом зміни мають такі вияви: потерпілими від торгівлі людьми стають і чоловіки; усе менше жінок у віці за 35 років, а більше молодих – 15 - 19 років вивозяться для роботи у секс-індустрії, що свідчить про тенденції до омоложення бізнесу і дитячого рабства; з'являється інформація про факти торгівлі дітьми; торгівці висувають більше вимог до «якості товару»; усе більше з'являється потерпілих від торгівлі людьми, які використовувалися не в секс-бізнесі, а експлуатувалися в домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних мануфактурах та фабриках (їх вік 30 – 50 років); відкриваються нові місця пошуку товару (торгівці переходять до вербування у сільську місцевість); більш завуальованим та законспірованим стало вербування. Вербувальники беруть на себе більше роботи: вони знаходять людей, самостійно оформляють їх документи, самі перевозять їх через кордон і передають у руки покупцю за кордоном, одержуючи відразу гроші. Раніше вербувальники займалися лише вербуванням і оформленням документів, решту функцій брали на себе інші злочинці. У такій ситуації вербувальники часто не одержували обіцяні їм гроші. Поширюється внутрішня торгівля з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, у тому числі на замовлення

іноземців; змінюються форми торгівлі людьми, шляхи вивезення, зростають масштаби проблеми.

Зростаюча різниця між багатими та бідними країнами особливо впливає на становище жінок та дітей. Розлад національної економіки та політичної системи додає труднощів усім прошаркам населення, але жінки особливо вразливі в такій ситуації. Вони часто опиняються у парадоксальній ситуації, бо відповідають за дохід сім'ї, не маючи в той же час рівного доступу ні до краще оплачуваної роботи, ні до однакових можливостей для легальної міграції з метою працевлаштування порівняно з чоловіками. Зазначені чинники надають широке поле діяльності звідникам і сутенерам для вербування молодих жінок на зарубіжні роботи та до сексуального бізнесу.

Отже, крім звичайної експлуатації, жінки стикаються ще з однією її формою – сексуальною експлуатацією, котра приносить найбільші прибутки у сфері торгівлі людьми. Жінки, які вивозяться до іноземних держав з метою використання їх у секс-бізнесі, становлять украй ізольовану та незахищену групу. Порушення прав людини та насилля носять масовий характер. Жінки працюють по 12 - 15 годин, а часто й цілу добу в секс-клубах, притонах чи бюро інтимних послуг, де власники, крім того, використовують їх як прибиральниць, офіціанток чи хатніх робітниць. Обмеженням свободи, шантажуванням та залякуванням сутенери повністю підкоряють їх собі. Зрозуміло, що в таких умовах особа потерпає від психологічних, моральних та фізичних випробувань.

Одним із вагомих факторів є те, що досить часто особа перебуває в чужій державі нелегально. Офіційні документи, за якими вона в'їхала, втратили чинність. (До більшості країн Західної Європи українські громадяни виїжджають за туристичними або гостьовими візами, термін дії яких – 3 місяці. Такі візи не дають права на працевлаштування). Крім того, майже в кожному випадку сутенери вилучають персональні документи (паспорти). Особу переконують (і воно насправді так і є), що лише той факт, що вона знаходиться на нелегальному становищі, тягне за собою багато неприємних наслідків: ув'язнення, депортацію, штраф. Тому особа сама зацікавлена уникати контактів

з представниками влади, що в свою чергу унеможлиблює будь-який правовий захист. За цих обставин не дивно, що жертви секс-бізнесу дуже рідко наважуються називати імена своїх сутенерів та свідчити проти них у судах. Крім того, іноземна мова стає на перешкоді спілкуванню жертви та представників влади.

Досвід спілкування з жінками, які потерпіли від торгівлі людьми, свідчить про те, що домашнє насильство нерідко стає передумовою, причиною, несвідомим поштовхом, що спонукає жінку шукати щастя і заробітку якомога далі від батьківщини. Суб'єктами насильства над жінкою виступають або батьки, або чоловік. Непорозуміння між поколіннями в родині – це чинник багатьох особистих бід. Коли молода жінка страждає від психологічного або навіть фізичного насильства з боку батьків, вона не буде довго розмірковувати над пропозиціями посередників. І навпаки, коли батьки були готові в будь-яку хвилину прийти на допомогу, дівчатам удавалося звільнитися з рук работоргівців.

Особливо потрібно виділити причини, що сприяють втягненню дітей у комерційну сексуальну експлуатацію. Умовно ці причини можна розподілити на дві групи. Перша – це фактор «штовхання», тобто коли важкі життєві обставини спричинили втягнення дитини в комерційну сексуальну експлуатацію (примус батьків чи опікунів, безпритульні діти, нарко- або алкозалежні). Друга група – це фактори «протягування». До цих факторів можна віднести такі, які приваблюють дітей до роботи в секс-бізнесі та порнографії. Це і культ сексу в засобах масової інформації, особливо на екрані та в журналах, уявлення про легкість і швидкість заробітку та непотрібність набуття освіти. Тому діти ще шкільного віку іноді роблять вибір саме такого заробітку. Хоч це є вибір добровільний, але не можна плутати його з усвідомленим. Найчастіше, навіть якщо вибір робиться на перший погляд вільно, як правило, є різні фактори, які «підштовхують». До таких факторів можна віднести недбале та безвідповідальне ставлення батьків, що не задовольняють основні життєві потреби дитини (їжу, житло, одяг та освіту) або жорстоко поведуться:

сексуальне насильство в сім'ї, психологічний тиск та побої. Такі діти проводять більшість свого часу на вулиці або навіть живуть на вулиці. Офіційна статистика «дітей вулиці» збільшується з року в рік. Так, у 1999 році працівниками внутрішніх справ затримано 31,1 тис. дітей за бродяжництво та жебракування, а у 2003 році - 36 тисяч, у 2005 році - 27 000. Ця цифра не включає дітей, що скоїли злочини і опинились під слідством.

Практичний досвід роботи із запобігання торгівлі людьми та безпосереднє спілкування з особами, які бажають їхати працювати за кордон, та з тими, хто повернувся звідти, свідчить, що велику негативну роль у поширенні в Україні злочину «торгівля людьми» відіграє необізнаність наших громадян щодо можливостей працевлаштування та перебування за кордоном, а також про наслідки нелегального працевлаштування за кордоном.

Важливим чинником, який сформувався та виявився уже на початку нового століття, є наявність так званої соціальної мережі за кордоном. За даними дослідження Міжнародної організації праці, у більшості мігрантів, як благополучних, так і жертв торгівлі людьми, за кордоном працює хтось із родичів чи близьких друзів, що сприяє можливості працевлаштування та полегшує процес виїзду. Найбільше ризикують стати потерпілими від торгівлі людьми ті, хто виїжджає в далеке зарубіжжя з метою нелегального працевлаштування через посередника, який бере на себе фінансування поїздки, оформлення візи і закордонного паспорта, придбання квитків. Грошові витрати є додатковим фактором, який не дозволяє відмовитися від поїздки у випадку виникнення сумнівів у її безпеці. А також стають причиною того, що мігранти не можуть залишити роботу, оскільки повинні повернути борги.

Досі в Україні нема закону про соціальний захист українських громадян за кордоном. Недостатньо використовуються норми чинного законодавства проти шахрайства. Практично не працює в Україні програма захисту свідків. Немає правового захисту громадян від свавілля влади, бюрократизму, невиплат заробітної плати. З іншого боку, такий злочин, як «торгівля людьми», дуже важко довести, а значить покарати винних.

Важливими, але мало дослідженими є психологічні чинники: кризовий стан, у якому знаходяться наші громадяни, призвів і до зменшення самозахисту, погіршення психологічного самопочуття людей. За принципом «уже гірше не буде» люди погоджуються на різні авантюрні пропозиції, навіть не думаючи про їх наслідки.

РОЗДІЛ 1. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

1.1. Боротьба з торгівлею людьми на міжнародному рівні

За інформацією ООН, проблема торгівлі «живим товаром» має стійку тенденцію до розповсюдження в глобальному масштабі, а після змін на

політичній карті Європи 90-х років проблема все більше охоплює країни Східної Європи, до яких належить і Україна.

В останні десятиліття прийнято цілий ряд міжнародних угод, конвенцій, договорів, що були спрямовані на запобігання торгівлі жінками, відбулися представницькі Конференції, прийняті Декларації та Комюніке, започатковане формування міжнаціональних та національних програм боротьби з цим явищем. Найбільш вагомими серед них:

- *Конвенція ООН «Про боротьбу із торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами» (затверджена резолюцією 317 Генеральної Асамблеї ООН від 2 грудня 1949 р.). Ця Конвенція була ратифікована СРСР 15 листопада 1954 року. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми була відкрита Комітетом міністрів Ради Європи для підписання державами-членами у Варшаві 16 травня 2005 року. Це відкриття відзначилося рекордною кількістю підписань – 15 держав – членів РЄ висловилися на користь її подальшої ратифікації.*

Кримінальними злочинами міжнародного характеру були визнані: звідництво, схилення або зведення з метою проституції іншої особи, навіть за її згодою (стаття 1 Конвенції); експлуатація проституції іншими особами, навіть за згодами осіб (стаття 1 Конвенції); утримування будинків розпусти або управління ними, участь в їх фінансуванні (стаття 2 Конвенції); передача в оренду або в найми приміщення для використання з метою проституції (стаття 2 Конвенції), а також співучасть, підготовка та спроба до цих діянь (статті 3-4 Конвенції). У Конвенції робиться наголос на забороні сексуальної експлуатації, використанні жінки в проституції та сексуальній індустрії. Крім цього, Конвенція спрямована і на боротьбу з будь-якою формою проституції – не тільки примусової, але й добровільної, про що йдеться мова в 1-й та 2-й статтях.

Конвенція 1949 року зіграла свою позитивну роль у формуванні розуміння необхідності боротьби із торгівлею людьми, але згодом її трактування злочину та стратегії боротьби з ним перестали відповідати життєвим реаліям та ідеології документів з прав людини. Цій Конвенції не вистачало уваги до жертв торгівлі людьми. Все це обумовило необхідність розробки та прийняття нових документів, які б формулювали сучасні стратегії боротьби та запобігання торгівлі людьми, не порушуючи при цьому права людини.

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок;

- *Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок» (Резолюція 34/180 Генеральної Асамблеї від 18 грудня 1979 р.). Це один з головних міжнародних документів стосовно жіночих прав, що поширюється на політичну, соціальну, економічну та приватну сфери. Україна ратифікувала Конвенцію у 1980 році в складі Радянського Союзу.*

Зміст Конвенції полягає в прагненні забезпечити справжнє звільнення жінок від будь-яких форм дискримінації, тобто «від будь-якого розходження, винятків або обмеження за ознакою статі» (стаття 1). Конвенція передбачає створення національних механізмів, що забезпечують реалізацію прав жінок, надання їм реальних можливостей, що гарантують свободу вибору життєвого шляху, самореалізації для всебічного розвитку. Конвенція є також інструментом для оцінки становища жінок у різних країнах де-юре і де-факто, вона задає рівень правового статусу жінки, що відповідає сучасним нормам у галузі прав людини. Конвенція охоплює все коло проблем – правових, політичних, соціальних, економічних, культурних, із якими стикається жінка. Нею також передбачається розробка заходів для забезпечення фактичної рівності жінок і чоловіків.

- *Гаазька міністерська декларація європейських рекомендацій щодо ефективних заходів по запобіганню та боротьбі з торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації.*

24-26 квітня 1997 року за ініціативою Нідерландського керівництва в м. Гаага (Нідерланди) відбулася Європейська Міністерська конференція, яка проходила під керівництвом Європейської Співдружності. Там була прийнята Гаазька Міністерська Декларація європейських рекомендацій щодо ефективних заходів по запобіганню та боротьбі з торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації. Метою її прийняття є підтримка подальших дій щодо попередження, розслідування і покарання, а також надання необхідної допомоги і підтримки жертвам торгівлі в узгодженні з відповідними правовими та бюджетними нормами і компетенціями як на національному, так і на європейському рівнях.

Особлива увага приділяється допомозі жертвам торгівлі. Окремим розділом у Гаазькій декларації виділено положення щодо «Відповідної допомоги та підтримки» жінкам, які постраждали: «Належна допомога і підтримка не тільки допоможе усунути або пом'якшити ці наслідки, але також, шляхом підвищення позиції жінок, зробити свій внесок у запобігання та утримання від торгівлі». Цей момент підкреслюється тому, що на різних рівнях спостерігаються спроби розглядати проблему торгівлі жінками відірвано від проблеми дотримання жіночих прав, зводячи її до нелегальної міграції або боротьби з організованою злочинністю. Постійно акцентується увага на тому, що тільки в рамках інтегрованого підходу на всіх рівнях можна ефективно попереджати і боротися з торгівлею жінками.

Гаазька Міністерська Декларація визначає торгівлю жінками як «будь-які дії, спрямовані на легальний або нелегальний ввіз, провіз, перебування або вивіз з території країни жінок з метою їх прибуткової сексуальної експлуатації, з використанням примусу, зокрема насильства, погроз або обману зловживання службовим становищем або іншого тиску, в наслідок якого особа не має ніякого реального та задовільного вибору як тільки скоритися цьому тиску або вчиненим протиправним діям».

- *Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми була*

відкрита Комітетом міністрів Ради Європи для підписання державами-членами у Варшаві 16 травня 2005 року. Це відкриття відзначилося рекордною кількістю підписань – 15 держав – членів РЄ висловилися на користь її подальшої ратифікації.

На разі Конвенція ратифікована 34 державами – членами РЄ, 43 є державами-підписантами. Конвенція набула чинності після 10 ратифікацій 1 лютого 2008 року після її ратифікації 10 країнами (відповідно до ст. 42 Конвенції). Ними були: Албанія, Австрія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Данія, Франція, Грузія, Румунія, Словаччина.

Україна ратифікувала Конвенцію наприкінці вересня 2010 року після декількох років підготовки ратифікаційного документу та лобювань важливості такої ратифікації.

- *Загальна Декларація прав людини (ЗДПЛ) була прийнята 10 грудня 1948 року у Парижі, на 183 пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН.*

Зараз день 10 грудня у всьому світі відзначається як День прав людини. В Україні 15 серпня 2008 року був підписаний Указ Президента «Про вшановування в Україні 60-ї річниці проголошення Загальної Декларації прав людини». Таким чином, значення цього дня, цієї дати визнано в Україні на найвищому державному рівні.

Перші резолюції проти торгівлі людьми, як результат занепокоєння світового співтовариства поширенням цього ганебного явища, були прийняті ще наприкінці минулого століття. У 1899 році в Лондоні відбулася Міжнародна конференція щодо боротьби з торгівлею жінками в цілях розпусти, яка звернулася до всіх держав із закликом до укладання багатосторонніх угод, створення відповідних національних комітетів.

Перші міжнародні угоди про співробітництво були прийняті в 1904 та 1910 роках, потім змінені і суттєво доповнені конвенціями 1921 і 1933 років. Це були:

1. Міжнародний договір від 18 травня 1904 р. про боротьбу з торгівлею білими рабнями, із змінами, внесеними у нього Протоколом, затвердженим Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 3 грудня 1948 року.
2. Міжнародна конвенція від 4 травня 1910 р. про боротьбу з торгівлею білими рабнями, із змінами, внесеними в неї згаданим вище Протоколом.
3. Міжнародна конвенція від 30 вересня 1921 р. про боротьбу з торгівлею жінками і дітьми, із змінами, внесеними в неї Протоколом, прийнятим Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 жовтня 1947 року.
4. Міжнародна конвенція від 11 жовтня 1933 р. про боротьбу з торгівлею повнолітніми жінками, із змінами, внесеними в неї зазначеним Протоколом.
5. Міжнародна конвенція щодо рабства від 25 вересня 1926 р. (зі змінами, внесеними протоколом від 7 грудня 1953 р.).
6. Складений в 1937 році Лігою Націй проект конвенції, який розширив коло дії зазначених вище актів.
7. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами (затверджена резолюцією 317 Генеральної Асамблеї ООН від 2 грудня 1949 р.).
8. Додаткова Конвенція про скасування рабства, работоргівлі й інститутів і звичаїв, подібних з рабством від 7 вересня 1956 р. (прийнята Конференцією повноважних представників, скликаною відповідно до резолюції 608 Економічної і Соціальної Ради від 30 квітня 1956 р.).
9. Декларація про викорінення насильства щодо жінок (прийнята на пленарному засіданні ООН 20 грудня 1997 р.).
10. Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р.

11. Протокол про попередження й припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. та ін.

Ці документи містять в собі рекомендації щодо захисту жінки та заходи проти торгівлі людьми. Правова діяльність на міжнародному, світовому та європейському рівнях є дуже важливою. Міжнародні документи не є самодостатніми й існують не тільки для підтримки діяльності міжнародних інституцій, їх роль полягає у впливі на формування правового поля для держав, які підписали документи.

1.2. Вирішення проблеми про порушення прав людини в Україні

Українське законодавство сьогодні вже має певну нормативну базу, котра дозволяє боротися як з проблемою торгівлі людьми загалом, так і з проблемою торгівлі жінками зокрема. Боротьба із торгівлею людьми у суспільстві здійснюється у наступних напрямках:

- боротьба безпосередньо із торгівлею людьми, котра відповідає сукупності ознак заволодіння, продажу та злочинного використання;
- боротьба із заволодінням особою – викраденням або вербуванням людей;
- боротьба із незаконним переміщенням людей – незаконною міграцією;
- боротьба із незаконним використанням людей: експлуатацією праці, незаконним усиновленням, незаконною трансплантацією органів, звідництвом, експлуатацією проституції, використанням у збройних конфліктах, рабством тощо.

Відповідно до наведених напрямів суспільного реагування на торгівлю людьми українську законодавчу базу складають такі основні джерела.

Перший напрямок:

- Кримінальний кодекс України (стаття 149);
- Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми. Затверджена постановою Кабінету Міністрів № 1768 від 25 вересня 1999 р.

Другий напрямок:

- Конституція України (стаття 29);
- Кримінальний Кодекс України (статті 146, 447);
- Указ президента України від 18 січня 2001 р. № 20/2001 «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку».

Третій напрямок:

- Кримінальний кодекс України (статті 331, 332);
- Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 р. (статті 2, 10).

Четвертий напрямок:

- Конституція України (статті 28, 52);
- Основи законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. (статті 46, 47);
- Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 р.;
- Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.;

– Порядок передачі дітей, які є громадянами України, на усиновлення громадянам України та іноземним громадянам і здійснення контролю за умовами їх проживання у сім'ях усиновителів, затверджений постановою Кабінету Міністрів від 20 липня 1996 р. № 775.

Крім цього, до законодавчої бази України належать діючі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною радою України: Конвенція про боротьбу із торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами від 21 березня 1949 року; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р., ратифікована СРСР 19 грудня 1980 р.; Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. Ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.; Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю від 28 червня 1930 р.; Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 р. та Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, суміжних з рабством від 7 вересня 1956 р. та ін.

До березня 1998 року в правовому полі України був відсутній такий вид злочину, як торгівля людьми. В березні 1998 року Верховна Рада проголосувала за прийняття закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України». Кримінальний кодекс України було доповнено статтями, які стосуються покарання за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) та за торгівлю людьми.

Стаття 124 («Торгівля людьми») Кримінального кодексу передбачає відповідальність за відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане із законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої доплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення в злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу,

усиновлення в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація її праці.

Президент України підписав цей Закон 13 квітня 1999 року, прийняття якого поклало основу створення системи законодавчого захисту українських громадян від торгівлі. І уже на червень 2000 року по Україні було заведено 24 кримінальні справи за цією статтею Кримінального кодексу України.

На сьогодні новий Кримінальний кодекс є найбільш сучасним та дієвим джерелом, спрямованим на боротьбу із торгівлею людьми та супутніми явищами в Україні. Боротьбі із загальним явищем торгівлі людьми присвячено статтю 149, котра розміщується у розділі III цього документа. У статті 149 Кримінального кодексу закріплено три самостійні форми злочину: продаж людини, інша оплатна передача людини та здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди (крім продажу та іншої оплатної передачі).

Боротьбі із заволодінням людиною присвячено статті 149 та 447 Кримінального кодексу, котрі передбачають відповідальність за незаконне позбавлення волі чи викрадення людини та за вербування найманців, з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності.

Боротьбі зі злочинним використанням людини присвячено дуже велику кількість статей. Це: незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (стаття 169 Кримінального кодексу), створення або утримання місць розпусти (стаття 302 Кримінального кодексу), примушування чи втягнення у заняття проституцією (стаття 303 Кримінального кодексу), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (стаття 304 Кримінального кодексу) та експлуатація дітей (стаття 150 Кримінального кодексу). Статті 331 та 332 Кримінального кодексу працюють у напрямку протидії незаконній міграції і передбачають відповідальність за незаконне перетинання державного кордону та організацію незаконного

переправлення осіб через державний кордон України. Більшість названих статей є новими для кримінального законодавства або новою є їх редакція, що обумовлює певні труднощі у їх застосуванні. Інші, крім Кримінального кодексу, законодавчі акти, як правило, декларують захист певних прав громадян, при порушенні яких настає кримінальна відповідальність.

Інші нормативно-правові документи, що регулюють питання протидії торгівлі людьми в Україні:

- Наказ Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України «Про організацію інформаційно-профілактичної роботи щодо запобігання торгівлі, експлуатації та жорстокого поводження з дітьми у 2011 році»;
- Закон України "Про протидію торгівлі людьми" 20 вересня 2011;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми» від 18 січня 2012 року № 29;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року» від 21 березня 2012 р. № 350;
- Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 827 від 19.07.2012 Про затвердження плану заходів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту щодо запобігання торгівлі людьми на період до 2015 року;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів

торгівлі людьми» від 18 квітня 2012 року № 303;

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми» від 23 травня 2012 року № 417;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми» від 25 липня 2012 р. № 660;
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» від 22 серпня 2012 р. № 783;
- Закон України "Про імміграцію" 7 червня 2001 року;
- Закон України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" від 22 вересня 2011 року.

Велика кількість прав та свобод людини чи інтересів держави, котрі порушуються у процесі вчинення торгівлі людьми, обумовлює дуже широкий спектр напрямів суспільного реагування на поширення цього явища та вимагає від суспільства комплексного підходу до боротьби з цією проблемою.

1.3. Міжнародне та національне законодавство щодо протидії торгівлі дітьми.

Діти є окремою соціально-демографічною групою, особливості якої важливо враховувати у здійсненні всіх заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, адже стратегії, що стосуються повнолітніх, не завжди адекватні для дітей. З цією метою міжнародне та національне законодавство було доповнене документами, спрямованими саме на протидію торгівлі дітьми. Боротьба і протидія торгівлі дітьми базується на широкому комплексі міжнародних документів, серед яких чільне місце посідає Конвенція ООН про права дитини. Окрім тих, що були проаналізовані в попередньому підрозділі, до найбільш важливих слід віднести наступні:

- Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю людьми та підлітками» (№ К- 9111, 9 вересня 1991 р.);
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії;
- Конвенція Міжнародної організації праці (№ 182, 1999 р.) «Про заборону та негайні заходи по викорененню найгірших форм дитячої праці», що вступила в силу в Україні 5 жовтня 2000 року;
- Стокгольмська Декларація та План дій проти комерційної сексуальної експлуатації дітей, підписана 122 країнами у 1996 році;
- Конвенція про громадянсько-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (Гаага, 25 жовтня 1980 р.);
- Конвенція про захист дітей і співробітництво в галузі міжнародного усиновлення (Гаага, 29 травня 1993 р.);
- Факультативний Протокол до Конвенції про права дитини, що стосується торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (Нью-Йорк, 25 травня 2000 року), який набув чинності 18 січня 2002 року. Факультативний Протокол доповнює положення Конвенції про права дитини шляхом визначення детальних вимог до визнання

протизаконними порушень прав дитини в контексті торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (Стаття 1. Держави-учасники забороняють торгівлю дітьми, дитячу проституцію і дитячу порнографію, як це передбачено даним Протоколом).

Даючи загальну характеристику нормативно-правового забезпечення в Україні протидії та запобігання торгівлі дітьми, потрібно відмітити, що в цій справі головну роль відіграють сформульовані у Кримінальному Кодексі України норми, спрямовані на покарання злочинів, пов'язаних з торгівлею дітьми, хоча зусилля держави і суспільства мали б зосереджуватися передусім на подоланні чинників, які викликають існування в суспільстві ситуацій торгівлі дітьми. Крім того, необхідно обов'язково брати до уваги існування та розвиток правових засад для здійснення повної та комплексної реабілітації потерпілих дітей, ліквідації наслідків потрапляння в ситуацію торгівлі людьми.

Здійснення злочинів проти неповнолітніх є обтяжливою обставиною, що законодавець виокремив у статті 149 Кримінального кодексу України. Торгівля людьми, у тому числі, торгівля дітьми, є складним, комплексним явищем. Тому законодавча база України щодо протидії торгівлі людьми не може обмежуватися лише ст. 149 Кримінального кодексу, а включає низку інших законів та нормативно-правових актів.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Зокрема, покарання за злочини проти дітей передбачено низкою статей нового Кримінального кодексу України: умисне вбивство дітей – статті 115, 116; доведення дітей до самогубства – стаття 120; нанесення тілесних ушкоджень – статті 121-125; побої і мордування – стаття 126; катування – стаття 127; залишення у небезпеці – стаття 135; насильницьке донорство – стаття 144; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – стаття 146; захоплення дітей в заручники – стаття 147; підміна дитини – стаття 148; торгівля дітьми та незаконне переміщення через кордон – стаття 149; експлуатація дітей – стаття 150; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі –

частина 2 статті 150; статеві злочини проти дітей – стаття 155; розбещення неповнолітніх – стаття 156; зловживання опікунськими правами – стаття 167; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – стаття 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – частина 3 статті 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залученням неповнолітнього – частина 3 статті 302; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – частина 3 статті 307; спонукання неповнолітніх до застосування допінгу – стаття 323; схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів – стаття 324; організація або утримання місць для неповнолітніх з метою незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього – частина 2 статті 317.

1.4. Можливості Кримінального кодексу України щодо криміналізації дій, пов'язаних з торгівлею дітьми

Кваліфікаційні ознаки злочину «торгівля людьми» (відповідно до статті 149 Кримінального кодексу України)	Статті Кримінального кодексу України
Продаж	Стаття 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – стаття 146; зловживання опікунськими правами – стаття 167
Інша оплатна передача	Стаття 149; зловживання опікунськими правами -стаття 167
Інші незаконні дії, вчинені щодо особи	Стаття 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – стаття 146; сахоплення дітей в заручники –

	стаття 147; підміна дитини – стаття 148; зловживання опікунськими правами – стаття 167
Передача іншій особі	Стаття 149; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – стаття 146; підміна дитини – стаття 148; зловживання опікунськими правами – стаття 167
Сексуальна експлуатація	Стаття 149; експлуатація дітей – стаття 150; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі – частина 2, стаття 150; статеві злочини проти дітей – статті 155, 156; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – частина 3, стаття 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залученням неповнолітнього – частина 3, стаття 302
Використання в порнобізнесі	Стаття 149; експлуатація дітей – стаття 150; статеві злочини проти дітей – статті 155, 156
Втягнення у злочинну діяльність	Стаття 149; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – стаття 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – частина 3, стаття 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залученням неповнолітнього –

	частина 3, стаття 302; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – частина 3, стаття 307
Залучення до боргової кабали	Стаття 149; захоплення дітей в заручники – стаття 147
Усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях	Стаття 149; підміна дитини – стаття 148; незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини – стаття 169
Використання у збройних конфліктах	Стаття 149
Експлуатації праці	Стаття 149; експлуатація дітей – стаття 150
Трансплантація органів	Стаття 149; насильницьке донорство – стаття 144; Закон «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини»
Додаткові кваліфікуючі ознаки злочину «торгівля дітьми»	
Примушення до жебрацтва	експлуатація дітей - стаття 150
Використання для виробництва та розповсюдження наркотичних речовин	незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього

	або малолітньої – частина 3, стаття 307
Використання для залучення інших дітей у злочинну діяльність	втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність – стаття 304; проституція, примушування чи втягнення до заняття проституцією – частина 3, стаття 303; створення місць розпусти і звідництво, вчинене із залученням неповнолітнього – частина 3, стаття 302; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням малолітнього або малолітньої – частина 3, стаття 307
Примушування та насильство	умисне вбивство дітей – статті 115, 116; доведення дітей до самогубства – стаття 120; нанесення тілесних ушкоджень – статті 121-125; побої і мордування – стаття 126; катування – стаття 127; незаконне позбавлення волі або викрадення дитини – стаття 146; сексуальна експлуатація неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі – частина 2, стаття 150; статеві злочини проти дітей – статті 155, 156; спонукання неповнолітніх до застосування допінгу – стаття 323;

	<p>схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів – стаття 324; організація або утримання місць для неповнолітніх з метою незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього – частина 2, стаття 317</p>
Вербування	<p>залишення у небезпеці – стаття 135; підміна дитини – стаття 148; зловживання опікунськими правами – стаття 167</p>

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

2.1. Основні напрями соціально-психологічної роботи з учнями.

Одним з найважливіших напрямів діяльності, спрямованої на протидію торгівлі людьми, є ведення просвітницької роботи серед потенційної групи ризику, якою є зокрема учнівська молодь.

Зміни, що відбуваються в соціально-економічній сфері нашої держави, проблеми, з якими стикається молодь на сучасному етапі розвитку суспільства, – матеріальна незабезпеченість, безробіття, складність набуття професії, – справляють великий вплив на формування ціннісних орієнтацій, істотно позначаються на соціалізації учнівської та студентської молоді.

Реалізації стратегічних цілей та визначення системи соціально-психологічної роботи щодо запобігання торгівлі людьми базується на вирішенні таких основних завдань:

- єдність правового, організаційного, планового, інформаційного, методичного забезпечення, створення єдиної системи роботи правоохоронних органів та неурядових організацій закладів освіти щодо протидії порушенням прав людини;
- комплексність, що передбачає поєднання різних засобів впливу на особистість, її розвиток та формування;
- плановість, програмно-цільовий підхід до організації діяльності з попередження торгівлі людьми, насильства, експлуатації тощо;
- багатоступеневість заходів загального і соціального попередження експлуатації і торгівлі людьми серед учнівської молоді;

– диференціація та індивідуалізація заходів допомоги у вихованні конкретної особи з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, причин та умов порушення її поведінки;

– єдність заходів педагогічного впливу та соціальної допомоги;

– єдність колективних, групових та індивідуальних заходів;

– конкретність і реальність профілактичних дій щодо порушення прав людини.

Психологічна служба навчальних закладів може здійснювати профілактичну роботу у формі прямого та опосередкованого впливу, що передбачає:

- забезпечення інформування учнів про ймовірні ризики та шляхи запобігання попадання в ситуацію торгівлі людьми;
- формування небайдужого ставлення до проблеми торгівлі людьми;
- формувати навичок запобігання ризику та конструктивної поведінки в ситуації ризику;
- формування навичок асертивної поведінки;
- підвищення комунікативної компетентності;
- виробленні навичок безпечної поведінки;
- поширення інформації і досвіду серед не охопленого навчанням населення (однолітків, знайомих).

Опосередкований вплив здійснюється як спонтанно, внаслідок спілкування краще обізнаних (навчених) учнів з непоінформованими однолітками, так і цілеспрямовано, наприклад, через театралізовані форми, виставки-конкурси тощо.

Соціально-психологічний аспект у рамках даної проблеми рекомендується розглядати на основі філософського вчення про те, що характер домінуючої соціальної поведінки в умовах відповідної суспільно-економічної формації обумовлює процес соціальної адаптації і породжує відповідний тип соціальної поведінки; що морально-правова поведінка – це не лише те, що існує суб'єктивно, а й те, що існує об'єктивно, в суб'єктивній формі відображає це

об'єктивне і детермінується конкретно-історичним, соціально-економічним станом суспільства.

Наукове обґрунтування підходу до організації навчально-виховного процесу в навчальних установах полягає у створенні атмосфери природного, неформального спілкування в гуртках, клубах та інших об'єднаннях, де створюються умови для формування правової культури учнівської молоді, яка впливає на поведінку, на збагачення духовних зв'язків і відносин, інтелектуально-емоційного, морального, соціально-трудоного, правового, естетичного і фізичного розвитку учнівської молоді.

Проблема торгівлі дітьми тісно пов'язана з такими проблемами, як наркоманія та підліткова безпритульність. Тому надзвичайно важливо для педагогів приділяти увагу їх профілактиці в молодіжному середовищі, володіти інформацією про характер молодіжних угруповань, психологічний стан у сім'ях та молодіжних колективах. Серйозну увагу слід звернути на вирішення проблеми організації позанавчальної діяльності закладів освіти, забезпечення змістовного і цікавого дозвілля молоді.

Рекомендується у структурі педагогічних заходів з профілактики даного явища виділити такі види цілеспрямованої діяльності:

- заходи щодо попередження умов, які сприяють проявам протиправної поведінки серед учнівської молоді (рання профілактика);
- заходи щодо оздоровлення умов середовища життєдіяльності учнів, що створюють можливість протиправної поведінки з їх боку і, одночасно, корекція особистої позиції (перший етап безпосередньої профілактики);
- активація заходів педагогічного впливу на осіб, які мають намір виїхати за кордон (другий етап безпосередньої профілактики);
- систематизація заходів щодо запобігання торгівлі людьми, попередження небезпеки стати жертвою «білого рабства» (третій етап безпосередньої профілактики); індивідуалізація педагогічних засобів

профілактичного впливу в навчально-виховному процесі.

Соціально-правова та психологічна допомога молодій людині в розвитку її творчої індивідуальності, почуття людської гідності, розуміння ролі чинного законодавства як засобу забезпечення її законних інтересів повинна бути відображена в процесі всієї навчально-виховної роботи з учнівською молоддю.

При проведенні профілактичної роботи з учнями необхідно підкреслити, що рабство – це одне з фундаментальних порушень прав людини. Ілюструвати дані прикладами (відеофільм, періодична преса) дискримінації, насильства, торгівлі людьми в Україні. Проводити аналіз факторів, які впливають на торгівлю людьми в Україні та в різних регіонах планети як одну з причин порушення прав людини й основних свобод особи; розкривати роль спеціальних органів в Україні, які здійснюють нагляд за дотриманням прав людини.

2.2. Специфіка роботи з різними категоріями учасників навчально-виховного процесу

Педагогічні працівники є організаторами профілактичної роботи в навчальних закладах, тому важливо, щоб вони оволоділи інтерактивними формами навчально-виховної роботи. Перешкодою є психологічна неготовність викладачів зайняти принципово іншу позицію щодо учнів, адже обов'язковою умовою інтерактивних занять є ставлення до учнів як до рівноправних учасників навчального процесу. Проведення таких занять вимагає більш високої кваліфікації, ніж лекційна робота. Викладач має бути досить компетентним, обізнаним з особливостями групової динаміки, не тільки готовим до висловлення суперечливих думок, а і прихильно ставитись до активності учнів, прагнути постійного „зворотного зв'язку" і заохочувати учнів до висловлення своєї думки щодо теми обговорення. Але не дозволяти заняттю перерости у "тусовку" (наприклад, використовуючи процедуру "вироблення правил" на

початку занять). До арсеналу викладача повинна входити велика кількість вправ, тем дискусій, щоб обирати найвідповідніші темі та її складу і рівню аудиторії.

З метою оволодіння вчителями навичками проведення інтерактивних занять доцільно організовувати навчальні семінари під керівництвом досвідчених тренерів чи практичних психологів, для яких такі навички є частиною фахових умінь. В роботу *фахових методичних об'єднань* можна включити ділові ігри, метою яких буде визначення тем і занять, на яких доречно використовувати ту чи іншу інформацію з проблеми торгівлі людьми, а також відпрацювання найбільш ефективних для навчальних занять форм і методів роботи. Допомогти організувати такі ігри може практичний психолог навчального закладу чи методист, який відповідає за психологічну службу.

Керівники навчальних закладів в оцінці діяльності педагогів повинні враховувати рівень їхньої активності з питань профілактики негативних явищ, в тому числі, і запобігання торгівлі людьми, і сприяти проведенню такої роботи на організаційному рівні. Робота щодо запобігання торгівлі людьми передбачає підвищення компетенції педагогічних працівників через організацію системи науково-методичної роботи, яка включає масові, групові та індивідуальні форми.

Масові форми: цільові семінари, практикуми, педагогічні читання, науково-практичні конференції, симпозіуми тощо.

Групові форми: педагогічні та вчені ради, методичні об'єднання, творчі групи, школи передового педагогічного досвіду, педагогічної майстерності, практикуми.

Індивідуальні форми роботи – самоосвіта, наставництво, стажування, наукові дослідження.

Мають діяти психолого-педагогічні семінари для всіх або окремого фаху педагогів з найбільш важливих питань навчально-виховного процесу, а також семінари-практикуми з педагогами і вихователями різних категорій, творчі групи щодо впровадження в практику роботи передового педагогічного досвіду, досягнень психолого-педагогічної науки.

Для удосконалення науково-теоретичної підготовки замість методичних об'єднань у навчальному закладі можуть організовуватись динамічні групи педагогів як одного, так і різних предметів, які працюють не за фахом, а за тематичним, проблемним принципом і об'єднують зусилля вчителів суспільно-гуманітарних, природничо-математичних та інших дисциплін для розкриття суті та шляхів розв'язання таких актуальних проблем, як експлуатація та торгівля людьми.

Отже, з метою удосконалення методичної роботи з педагогічними працівниками навчальних закладів, необхідно розглянути її принципи та функції, визначити параметри основних її форм, сформулювати основні критерії методичної роботи та вимоги до її організації, а також визначити головні завдання таких масових форм методичної роботи, як педагогічні читання, науково-практичні конференції, семінари, школи передового педагогічного досвіду та інші, розглянути основні вимоги до організації роботи педагогічних колективів над єдиною науково-методичною темою (проблемою), визначити провідні аспекти передового педагогічного досвіду, звернути увагу на питання моделювання передового педагогічного досвіду та впровадження його в практику навчально-виховної роботи.

Таким чином, методична робота, спрямована на підготовку педагогічних працівників з проблем запобігання експлуатації і торгівлі людьми в Україні, повинна містити ґрунтовний матеріал для проведення просвітницької діяльності з молоддю, забезпечувати доступність інформації та матеріалів міжнародного і державного законодавства України щодо проблем дискримінації жінок, торгівлі

людьми, сприяти ефективному використанню учнями правової системи для захисту власних прав.

Батьки. Більшість батьків старшокласників досить критично ставляться до проведення виховних заходів та інших форм роботи, безпосередньо не пов'язаних з навчальною діяльністю. Щодо обговорення теми торгівлі людьми, батьки часто виказують нерозуміння її важливості та спротив, мотивуючи тим, що „їх це не стосується“, вони „виїжджати не збираються“, „тільки час гаяти“, „краще до екзаменів готуватись“. Тому актуальним є завдання - зацікавити батьків (і тут дуже доречним буде використання фільму), в тому числі і через роботу з учнями (батьки, зазвичай, цікавляться результатами всіляких опитувань їхніх дітей).

Батьківські збори. Під час зборів зручно проводити анкетування. Тоді подальшу роботу можна пов'язати з аналізом результатів опитування як самих батьків, так і учнів класу. Це допоможе додатково звернути увагу батьків на прогалини у власних знаннях та уявленнях дітей і підвищить ефективність засвоєння інформації, викладеної в фільмі.

Батьківські конференції. Підготовка до конференції може включати попереднє опитування батьків і дітей (наприклад, під час батьківських зборів). Добре, якщо є можливість організувати перегляд фільму і подальше обговорення. На такі конференції доречно запрошувати представників місцевих громадських організацій.

Залучення до оцінювання конкурсу творчих робіт (див, наприклад, конкурс плакатів). Це опосередкована форма роботи з батьками з метою зацікавити та підвищити поінформованість щодо проблеми торгівлі людьми. До оцінки робіт батькам можна продемонструвати фільм та роздати оцінні форми і інформаційні матеріали, які допоможуть зорієнтуватись в темі робіт.

Учні. Оскільки в 15-16 років виявляються риси, характерні як для підліткового так і для юнацького віку, слід вести роботу з урахуванням

специфіки аудиторії. В цьому віці мотивація до роботи може бути переважно емоційною (цікаво спілкуватися, подивитися фільм, посперечатись з педагогом). Підлітки і молодь схильні до ризикованої поведінки і протесту як форм самоствердження. Варто організувати роботу так, щоб учень сам приймав рішення, подаючи інформацію як застереження, вказуючи на можливі шляхи вирішення проблем. Застосовуючи форми роботи, які передбачають можливість висловити власну думку, самореалізуватись як суб'єкт прийняття рішень, можна очікувати на прихильність старшокласників і позитивне ставлення до поданої інформації. Під час групових чи індивідуальних бесід, відповідаючи на запитання, слід дотримуватися деяких правил:

1. Будьте толерантними до будь-яких запитань. Категорично забороняються окрики (які часто можна почути під час „традиційних“ уроків), погрози і покарання. Якщо запитання виходить за межі вашої компетенції, пообіцяйте (і дотримайте слова!) відповісти на нього згодом.
2. Ставтесь до запитань серйозно, навіть якщо вони такими не здаються. Не можна відмахуватися, оцінювати чи переводити розмову на особистість.
3. Гарантуйте дотримання таємниці (в разі конфіденційності інформації).
4. На всі запитання давайте конкретні й однозначні відповіді.
5. Будьте послідовними.
6. Погодьте програму виховання з педагогами і батьками (дійте заодно).

Для всіх категорій учасників навчально-виховного процесу доречним і ефективним буде моделювання (програвання) ситуацій оформлення на роботу, виїзду за кордон, поведінки у ситуації ймовірного ризику тощо.

2.3. Форми роботи психологічної служби з дітьми та молоддю

Серед форм роботи щодо профілактики торгівлі людьми найбільш поширені наступні:

- тренінгові заняття;
- лекції, просвітницькі бесіди;
- диспути;
- конкурси, фестивалі, акції, усні журнали, аукціони знань;
- демонстрація відеоматеріалів;
- організація в навчальних закладах консультацій, зустрічей з працівниками правоохоронних органів;
- інтерактивні форми навчання (мозковий штурм, моделюючі та рольові ігри, , аналіз конкретних ситуацій, навчання через навчання інших, робота в малих групах, «криголами», «коло ідей», «ажурна пилка», «мікрофон», «карусель», «акваріум», ротаційні трійки тощо)

Слід підкреслити, що робота щодо роз'яснення та вивчення чинного законодавства, міжнародних актів проводиться з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей учнівської молоді.

Коллективні форми і методи роботи (лекції, бесіди, диспути, усні журнали, кінолекторії та ін.) охоплюють одночасно велику кількість підлітків і молоді, сприяють створенню певного емоційного настрою.

Однією із поширених форм у роботі з учнями є **лекції, просвітницькі бесіди**, які проводить психологічна служба спільно з педагогами, науковцями, працівниками правоохоронних органів, представниками неурядових організацій та ін.

Важливо, щоб зміст бесіди, лекції, їх головна ідея і методика проведення були продумані ще до проведення заходу, а також слід продумати приблизну тематику бесід. Наприклад:

1. Торгівля людьми як проблема порушення прав людини.
2. Міжнародні стандарти та міжнародні механізми забезпечення прав людини.
3. Права дітей. Конвенція ООН про права дитини.

4. Проблеми з працевлаштуванням в Україні.
5. Висвітлення можливості працевлаштування за кордоном.
6. Якими шляхами люди потрапляють за кордон?
7. Українське законодавство, міжнародні документи та законодавство зарубіжних країн щодо боротьби з торгівлею жінками та дівчатами.
8. Механізм захисту своїх прав в Україні (суд, правоохоронні органи).
9. Міжнародні механізми захисту прав людини (Європейський суд з прав людини).
10. Проблема рабства та його сучасні прояви.
11. Вивчити міжнародні документи з даної проблеми (самоосвіта учнівської молоді).

Масові заходи можна розпочати з ознайомлення з виставкою літератури, а також буклетів, плакатів з даної теми. Можна використати відеофільми. Наводячи ті чи інші приклади, необхідно викликати у слухачів певне до них ставлення, бажання дати їх відповідну оцінку.

При виборі форм і методів профілактичної роботи педагогам необхідно пам'ятати, що ефективність такої роботи значно зростає, коли до її підготовки і проведення залучаються учнівська молодь. Наприклад, для проведення лекційної чи тренінгової роботи учні об'єднуються в лекторські групи, які діють під керівництвом учителів.

Розглянемо таку активну форму роботи, як диспут.

Диспут – це публічне обговорення, зіткнення протилежних ідей, поглядів з метою пошуку істини. Він дозволяє розглянути явище з різних боків, аргументувати, доводити свою точку зору, поважати чужі погляди, сприяє формуванню культури спілкування, культури мови, активності, самостійності.

До диспуту готуються заздалегідь. Обирається ведучий, який буде керувати диспутом, ставити запитання. До диспуту рекомендується література, яку всі читають. Ведучий повідомляє тему диспуту, робить вступне слово, пропонує висловитися і потім керує обговоренням, ставить запитання, підбиває підсумок.

Диспут - це вільний обмін думками. Тому його програма повинна складатися з основних питань, з яких учні змогли б висловити свої думки. Диспути допомагають формуванню правових уявлень, поглядів і переконань, учасники самостійно оцінюють ті чи інші судження, відстоюють свої погляди, диспут допомагає виявити настрій вихованців, їхній внутрішній світ, формувати громадську думку колективу, критичне ставлення учнівської молоді до порушення прав людини, дискримінації жінок та ін.

Фахівці, які організовують цей захід, повинні окреслити коло питань для обговорення, їх мета – змусити вихованців замислитися над проблемою, викликати пізнавальну активність, бажання висловитися, допомогти розібратися в проблемах стосовно «білого рабства», наприклад: «Я і права людини», «Права людини і дискримінація жінок», «Що означає бути Людиною?», «Що таке свобода особи?», «Порушуються чи ні права людини в Україні?», «Торгівля людьми як проблема порушення прав людини» та ін.

У ході підготовки до диспуту варто проводити з учнями бесіди, аби викликати інтерес до теми дискусії, психологічно та теоретично підготувати їх до активної участі в розмові. Бажано провести й анкетування серед учнівської молоді з проблеми диспуту, яке дасть можливість виявити, як вони ставляться до тих чи інших питань запобігання торгівлі людьми, що їх найбільше хвилює у зв'язку із цим. Успішному проведенню виховного заходу сприяє спецвипуск номера газети, оформлення вітрин із літературою, газетними чи журнальними статтями на тему диспуту, випуск теле- та радіопередач тощо.

Пам'ятка для учасників диспуту:

- на диспуті не повинно бути мовчунів, кожен - активний учасник;*
- кажу про те, що думаю;*
- конкретність та лаконічність - запорука успіху виступу;*

- критикую не товариша, а його точку зору, не висміюю його, не повчай, не ображай репліками, аргументами.

Диспути можна організувати по обговоренню відео-, кінофільмів; початком розмови до диспуту може бути літературний твір, газетна стаття з проблем порушення прав людини, торгівлі жінками.

Звернути увагу на розвиток критичного мислення в ході дискусії, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію з тих чи інших питань, уміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми.

Основні вимоги до організації та проведення диспуту: планування, добір і конкретизація питань, обговорення, попереднє повідомлення про диспут; підбір літератури, відео-, кіноматеріалів, кваліфіковане керівництво диспутом.

Заключне слово ведучого обов'язкове, без нього диспут буде незавершеним. Захід повинен змусити замислитися над проблемою безпеки життєдіяльності, над загрозами, пов'язаними з торгівлею людьми.

Демонстрація відеоматеріалів підвищує ступінь засвоєння матеріалу до 20%, бо узгоджено працюють два сенсорних канали: аудіальний і візуальний. Наприклад, демонстрація навчального фільму „Станція призначення - „ЖИТТЯ“.

Активні форми навчання

Найкраще (до 90%) інформація засвоюється під час практичних занять, коли учні безпосередньо можуть використати отримані знання. Матеріал швидко опановується, коли є нагода одночасно з отриманням інформації задавати питання і обговорювати неясні моменти. Тому для ефективної роботи необхідно навчитися використовувати активні форми проведення занять, такі як мозковий штурм, рольові ігри, групова робота, тренінги.

Важливо, щоб діти самі брали участь в підготовці подібних заходів. По-перше, їм це цікаво. По-друге, коли діти, молодь самостійно готують інформацію по заданій проблематиці, ставлення до даного питання стає осмисленішим. По-третє, діти більш дбайливо і з патетикою ставляться до зробленого власноруч.

Цікавою формою роботи є *усний журнал*. Він присвячується одній проблемі або комплексу різних питань. Наприклад, усний журнал на тему «Рабство та його сучасні прояви»:

1. Загальна декларація прав людини – перший в історії міжнародних відносин акт, в якому проголошено широке коло основних свобод і прав людини.
2. Сучасне рабство.
3. Торгівля людьми. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї.
4. Законодавча база щодо запобігання торгівлі людьми в Україні.

Кожна сторінка має свою назву і зміст. Зміст сторінки являє собою виступ учня, зустріч з працівниками правоохоронних органів, неурядових організацій в Україні із запобігання торгівлі людьми та ін.

Сторінка ілюструється фрагментами з кіно, і відеофільмів, бажано оформити вітрину зі спеціальною літературою, газетними чи журнальними статтями.

Популярною формою пропагування знань з проблем прав людини, запобігання торгівлі людьми є тематичні вечори та вечори запитань і відповідей. Тематика таких вечорів може бути різноманітною. Вечір може бути присвячений вузькому питанню – одній темі. Можна готувати кілька тематичних вечорів, присвячених Міжнародному дню прав людини, який проходить

щорічно 10 грудня («Конституція України – маніфест миру, свободи, щастя», «Славимо нашу вільну Вітчизну», «Громадянином бути зобов'язаний», «Що означає бути вільною людиною?»).

Конкурси – це змагання на найкраще, найшвидше та найправильніше виконання завдань.

Підготовка конкурсу:

- визначення теми, учасників;
- формулювання питань, завдань;
- розробка умов конкурсу.

Наведемо приклад конкурсу з проблеми торгівлі людьми (для учнів 7-9 класів).

1. Конкурс емблем команд, стіннівок - реклам до конкурсу.
2. «Заочна подорож»: показати весільні фото, буклети неурядових організацій і фото міліціонерів, італійські курорти і ґрати, плантації чаю і бавовнику, паспорт. Запитати: яким є шлюбний вік в Україні, в Росії, Лівані, Ірані, Німеччині? Хто захищає права людини в Україні? До кого звертатися у важких ситуаціях за кордоном? Як поводитися з паспортом за кордоном? Як працевлаштуватися за кордоном?
3. Юридичний конкурс: протягом 10 хвилин правильно розкрити основні юридичні терміни з проблеми торгівлі людьми: вербування, перевезення, торгівля людьми, ідентифікація, заява потерпілих тощо.
4. Конкурс «Незвичайна зустріч». Беруть участь усі члени команди. Завдання: протягом 5 хвилин розглянути опис життєвої ситуації потерпілих від торгівлі людьми, знайти їхні помилки; поставити себе на їхнє місце і правильно розв'язати ситуацію.
5. Конкурс капітанів. Хто швидше відповість

правильно на запитання.

Аукціон знань – це активна, але маловідома форма перевірки знань.

Аукціон передбачає:

1. *Підготовку*: прийом заявок на участь в аукціоні з відповідями; заявки можуть бути колективні та індивідуальні. Їх приймає аукціонне товариство (три-чотири організатори); оформлення кабінету (молоток, кафедра); призи з цінами (в жетонах).
2. *Проведення аукціону*: ведучий повідомляє про заявку, вислуховує відповіді, запитує «Хто більше?», закриває обговорення: «Продано», коли відповіли всі бажаючі, переможці отримують жетони.
3. *Підведення підсумків*: ті, хто отримав жетони, вибирають призи. Призи присуджуються також найбільш активним учасникам.

Приклади заявок:

1. Зображення закордонного паспорта громадянина України. Запитання: З якого віку його можна отримати? Як поводитися з ним за кордоном? Навіщо потрібна його копія?
2. Малюнок рабів на галерах.(Запитання: Що таке рабство? Чи можливе рабство в сучасному світі в такій формі? Які форми рабства ви знаєте? Які шляхи потрапляння в рабство в Україні? За кордоном?).

Тренінги - активна форма навчання і отримання знань, яка не сприймається як заняття в школі або лекція. Тренінгу властива неформальна обстановка спілкування, яку забезпечує тренер. Він спілкується на рівних з учасниками, він - член групи. Наступною характеристикою, що відрізняє тренінг від традиційних занять, є незвичайне розташування учасників в аудиторії, - вони сідають по колу. Коло є необхідною умовою таких занять. Коло забезпечує довірливу атмосферу, дозволяє всім учасникам бачити інших, вільно спілкуватися один з одним і з ведучим. Це переваги тренінгу. Проте є і недоліки. Передусім, великі витрати часу; обмежене число учасників тренінгу (якщо, наприклад, профілактичну лекцію можна прочитати за одну годину і при цьому

охопити велику кількість учасників, то на тренінгу за одну годину обговорити цю проблему з такою кількістю людей неможливо).

Тренінг – форма організації пізнавальної діяльності, яка передбачає сплановану послідовність дій, спрямованих на те, щоб допомогти об'єкту діяльності навчитися ефективно виконувати роботу чи завдання.

„Надзавданням” профілактичної роботи, яке найбільш вдало реалізується саме в ході тренінгової роботи є створення, особливо у учнівської молоді, власної моделі безпечної поведінки, з низьким ризиком потрапляння в ситуацію торгівлі людьми. Тренер має привернути увагу учнів до проблеми, надати переконливу інформацію про ступінь ризику, висунути аргументи на користь безпечної поведінки, допомогти виробити навички такої поведінки, створити ситуацію психологічного комфорту й захищеності.

Для проведення тренінгу необхідно підготувати приміщення: розставити стільці по колу (саме таке розташування стільців дозволяє всім учасникам бачити один одного), підготувати достатню кількість паперу, маркерів, скотч, виділити місце для фліп-чарту (демонстрації, вивішування інформаційних матеріалів, схем). Після кожної вправи необхідно вивішувати підсумкові дані, щоб учасники бачили результати спільної роботи.

Тренінг слід зі знайомства. Слід звернути увагу на той факт, що якщо в один день проводяться різні тренінги різними тренерами, то знайомство з командою варто кожного разу повторювати - це допомагає зблизитись як тренерам, так і команді. Дуже важливим елементом на початку тренінгу є встановлення правил, завдяки яким робота в команді буде більш ефективною, допоможе налагодити дисципліну (інколи без правил досягнути цього дуже складно), дотримуватися часових рамок, уникати конфліктних ситуацій.

<i>Правила тренінгу:</i>
----

1. Приходити вчасно
2. Позитивний настрій на роботу
3. Бути доброзичливими стосовно себе та інших (не критикувати)
4. Говорити по черзі (не перебивати)
5. Вкладатися у відведений проміжок часу (не зловживати часом і увагою)
6. Говорити від свого імені
7. Добровільно брати участь в обговореннях
8. Дотримуватися принципу конфіденційності
10. Поважати думки кожного
11. Бути ввічливим
12. Бути уважним
13. Бути собою
14. Бути активним

Далі пропонується висловити свої очікування. Необхідно створити таку атмосферу, щоб кожен учасник тренінгу відчув, що його присутність позитивно сприймається командою, відчув свою значимість, відчув діловий настрій перед роботою.

Наступним етапом є знайомство з темою, планом, цілями і завданнями тренінгу. Чітко сформульована мета тренінгу допоможе легко справитися з інколи дійсно важкими завданнями, конкретно відповісти на те чи інше питання.

Після закінчення тренінгу (або одного з етапів тренінгу) необхідно підбити підсумки, узагальнити отриману інформацію. Поставте учасникам такі

запитання: що нового вони дізнались під час тренінгу, що було найбільш важливим, яка інформація була вже знайома, що залишилось незрозумілим, до чого необхідно повернутись. Для отримання конкретної інформації щодо результатів тренінгу можна провести анкетування.

Важливе місце у профілактиці протидії торгівлі людьми посідають **інтерактивні технології**.

"Мозковий штурм" є чудовим засобом швидко включити всіх членів групи в роботу на основі вільного висловлення своїх думок. Може використовуватись на початку роботи з метою виявлення прогалин у знаннях, викривлених уявлень, міфів та суперечливих установок у ставленні до проблеми торгівлі людьми. Мозковий штурм є ефективним методом стимулювання невпевнених учнів до участі в обговоренні, збору великої кількості ідей протягом короткого періоду часу, наприклад, „що таке „торгівля людьми“?

1. Учням пояснюють, що вони не повинні обґрунтовувати свою відповідь або пояснювати, чому так вважають. Це метод, при якому приймається будь-яка відповідь, яка має відношення до питання, що обговорюється.

2. Ведучий (вчитель, учасник - „секретар“) задає питання і записує всі відповіді без коментарів. Важливо не давати оцінок, а приймати і записувати думку кожного на дошці (аркуші паперу), не пропустити і не перекрутити жодної пропозиції! Адже коли людина, здолавши сором'язливість, висловлюється, а її не помічають, вона замикається, бо вважає, що з нею не хочуть рахуватись, її „ігнорують“.

3. Після завершення мозкового штурму (повинен займати небагато часу) необхідно дати час для узагальнення висловлених ідей. Учасникам пропонується висловити свої ідеї, асоціації, коментарі, фрази, пов'язані з даною темою.

Для сприяння активності учасників важливо дотримуватись певних правил проведення:

- пропозиції записуються без коментарів та засуджень;
- приймаються всі пропозиції;
- присутні не можуть коментувати пропозиції інших;
- заохочення кількості ідей, а не їх якості.

Перелік ідей використовується в подальшій роботі, яка може проходити у формі дискусії з розподілом пропозицій за категоріями. Даний метод може бути сприятливим початком роботи над новою темою чи проблемою. Він має на меті заохочувати вільне висловлювання ідей.

Рольові ігри - це невеликі, довільного характеру сценки, що окрім зав'язки, не мають сценарію і відтворюють варіанти життєвих ситуацій, як то варіанти заманювання „жертв”, „я збираюсь їхати вчитись/працювати за кордон” тощо. Рольова гра є дуже ефективним методом, яким непросто оволодіти, оскільки вона потребує фантазій і активності учасників. Щоб зробити цей метод більш ефективним:

- виберіть добровольців або балакучих і енергійних учнів;
- якщо включаєтесь у гру, візьміть собі одну з провідних ролей (зможете „стимулювати гру, якщо учасники уникатимуть проблемних ситуацій”);
- розкажіть учням, в якому напрямі вони повинні діяти або запропонуйте сценарій, щоб вони могли розпочати;
- використайте „реквізит”;
- розбийте весь клас на пари, і нехай кожна пара розіграє ролі, щоб уникнути збентеження, викликаного необхідністю постати перед класом.

Інша корисна сторона рольової гри - тренування варіантів поведінки в тих ситуаціях, в яких можуть опинитися учасники. Підготовка молоді до зустрічі з подібними ситуаціями в житті дозволить їм наперед виробити ряд навичок, які

допоможуть не потрапити в ситуацію торгівлі людьми чи зменшити негативні наслідки такого потрапляння.

Граючи, важливо не перестаратися:

- Після гри „акторів" необхідно виводити з „ролі", „повертати" до реальності, нагадуючи, що це була тільки гра.

- Не дозволяти одним і тим же учасникам кілька разів поспіль грати однотипні ролі, щоб не залишатися цим „персонажем" в очах товаришів.

- Встановлювати ліміт часу на гру, втручатися або припиняти її, якщо щось пішло не так і може нашкодити групі або конкретному учаснику.

Моделююча гра – навчальна гра, в ході якої учасники створюють певні моделі, алгоритми дій. На відміну від попереднього типу, дана гра не вимагає від учасників входження в роль, вона потребує аналізу певної життєвої ситуації чи проблеми та визначення кроків на шляху до її вирішення.

Під час проведення занять із запобігання торгівлі людьми доречно створювати моделі безпечної поведінки після розгляду конкретних ситуацій.

З метою формування звички співвідносити свої дії з вимогами законів, доцільно використовувати рольові ігри різних видів. Вони дозволяють:

1. Адаптуватися у змодельованій ситуації і потім успішніше діяти в реальній ситуації.
2. Застосовувати набуті знання на практиці і виявити рівень їх засвоєння.
3. Сприяють формуванню позитивної мотивації до дотримання норм моралі і права, набуттю життєвих умінь, якостей особистості
4. Створюють оптимальні умови для поглибленого сприйняття та запам'ятовування матеріалу.
5. Розвивають активність, самостійність особистості, творчий підхід до розв'язання ситуацій.

Система оцінок учасників гри ґрунтується на таких критеріях:

- *рівень засвоєння знань з теми;*
- *наявність виконання певних професійних функцій;*
- *ступінь експресивності, артистизму при виконанні рольових функцій;*
- *узгодженість дій учасників.*

Модель гри:

1. Стадія підготовки гри, діагностика основних елементів: вибір теми – діагностика вихідної ситуації; формулювання теми та завдань, прогнозування очікуваних результатів; визначення структури; діагностика ігрових якостей майбутніх виконавців рольових функцій; діагностика об'єктивних обставин, що можуть вплинути на хід гри.

2. Стадія проведення гри.

- Ознайомлення учасників з вихідною інформацією: викладення педагогом вихідної інформації, постановка навчальних задач, розподіл ролей.
- Самопідготовка учасників гри: аналіз вихідної інформації, аналіз спеціальної літератури, підготовка до виконання рольових функцій.

3. Проведення гри: виконання учасниками рольових функцій, керування грою, аналіз, підведення підсумків педагогом.

Успіх гри залежить від:

1. Наявності сценарію гри – поетапного, детального опису дій її учасників з викладанням основних положень їх виступів. Сценарій може містити інформацію про основні напрямки діяльності, але надавати можливості для індивідуальної творчості. У ньому можуть знаходитися відомості про засоби непрямого керування ходом гри.

2. Правильно визначених критеріїв ефективності гри.

3. Створення педагогом доброзичливої, відкритої обстановки для забезпечення психологічного контакту та вияву щирих почуттів учасників.
4. Використання педагогом соціального досвіду учасників, мобілізації всіх потенційних можливостей.
5. Створення ситуацій успіху.

Аналіз конкретних ситуацій – метод роботи з реальними життєвими ситуаціями, спрямований на визначення певних проблем, недоліків та пошук шляхів їх уникнення.

Даний метод дає змогу пересвідчитись у реальності існування проблеми, проаналізувати причини її виникнення та визначити можливі шляхи запобігання. Для занять із запобігання торгівлі людьми можна використовувати історії потерпілих, історії звернень на «гарячу лінію». Історії для розгляду мають бути невеликими та містити основну суть проблеми.

Робота в малих групах – обговорення певного питання, в якому бере участь 4-6 учасників з метою вироблення певних рішень, рекомендацій, порад.

Така форма роботи дає можливість усім учасникам висловлюватись та брати активну участь в обговоренні, а також ближче поспілкуватись. Усі напрацювання малих груп обговорюються серед усіх членів групи.

Навчання через навчання інших – метод, сутність якого полягає в тому, що об'єкт процесу навчання перетворюється на суб'єкта, виконуючи тимчасово його функції та обов'язки.

Даний метод спрямований на отримання інформації та поширення її серед інших учасників групи. Отримана інформація не читається, а переказується, іноді по декілька разів, таким чином забезпечується її краще запам'ятовування. Прикладом застосування даного методу можуть бути ситуації, коли учасники виступають у ролі експертів, радників, консультантів, учителів.

«Криголами» («рухавки», «енерджайзери») – вправи, головна мета яких створення сприятливої робочої обстановки, знайомство учасників, стимулювання діяльності.

Основне завдання вправ – спонукати до діяльності учасників заходів. «Криголами» також використовують, щоб зняти напруженість та створити атмосферу відвертості та співробітництва. Основні вимоги до таких вправ:

- перевірені та дієві,
- цікаві,
- позитивні і безпечні,
- легкі для розуміння та пояснення,
- короткі (5-10 хв.),
- пов'язані з темою (по можливості).

«Коло ідей» - метою є вирішення гострих спірних питань, складання списку ідей і залучення всіх учнів до обговорення питання. Всі групи повинні виконувати одне і теж завдання, що складається з декількох питань (позицій), які представляються групами по черзі. При відповідях кожна із груп озвучує тільки один аспект проблеми, а вчитель задає питання по колу доти, поки ідеї не закінчаться. Це виключає можливість доповіді всієї інформації однією групою.

«Карусель» – утворюється два кільця: внутрішнє й зовнішнє. Внутрішнє кільце – це сидячі нерухомо учні, а внутрішнє – учні через кожні 30 секунд змінюються. Таким чином, вони встигають проговорити за кілька хвилин декілька тем і постаратися переконати у своїй правоті співрозмовника.

Технологія **«Акваріум»** полягає в тому, що декілька учнів розігрують ситуацію в колі, а інші спостерігають і аналізують.

«Броунівський рух» припускає рух учнів по всьому класі з метою збору інформації із запропонованої теми.

«Дерево рішень» - клас ділиться на 3 або 4 групи з однаковою кількістю учнів. Кожна група обговорює питання й робить записі на своєму «дереві» (аркуш ватману), потім групи міняються місцями і дописують на деревах сусідів свої ідеї.

"Кошик" (занурення) – обговорення конкретної ситуації, при якій учень одержує ряд максимально наближених до реальності матеріалів і проблем, які вимагають вирішення. Можлива організація як групового, так і індивідуального заняття.

Метою даної технології є:

- оцінка вхідного рівня й отриманих результатів навчання;
- з'ясування освітніх потреб;
- розвиток вмінь вирішення проблем;

відпрацьовування навичок аналізу ситуації

Під час занурення відбувається комплексне відпрацьовування різних практичних навичок, утворюється ефективний зворотний зв'язок з учнями, акцентується увага на виконанні, а не тільки на аналізі, відбувається закріплення теорії. Зміст "кошика" легко пристосовується до потреб учнів;

Однак слід пам'ятати, що кошик потребує значних витрат на підготовку кожного заняття.

«Ажурна пилка» - технологія використовується для створення ситуації, яка дає змогу учням працювати разом для засвоєння великої кількості інформації за короткий проміжок часу. Ефективна і може замінити лекції у тих випадках, коли початкова інформація повинна бути донесена до учнів перед основною. Заохочує учнів допомагати один одному вчитися навчаючи.

«Ротаційні (змінювані) трійки» - діяльність учнів у цьому випадку є подібною до роботи в парах. Цей варіант кооперативного навчання сприяє

активному, ґрунтовному аналізу та обговоренню нового матеріалу з метою цього осмислення, закріплення та засвоєння.

«Обговорення проблеми в загальному колі» – застосовується, як правило, в комбінації з іншими. Її метою є прояснення певних положень, привертання уваги учнів до складних або проблемних питань у навчальному матеріалі, мотивації пізнавальної діяльності, актуалізація опорних знань.

«Мікрофон» - надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, доповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію.

Тренінг: «Як не потрапити в тенета торгівця людьми або безпечна поведінка»

Мета:

- визначення проблеми торгівлі людьми;
- окреслення шляхів потрапляння українських громадян до торговців людьми;
- опрацювання законодавчої бази щодо торгівлі людьми.

Обладнання: проектор, мультимедійна дошка, фільм «Станція призначення – життя», карта світу, бейджики, стікери, маркери, двосторонній скоч, м'ячик.

№ з/п	Види роботи	Час	Необхідні матеріали
1	Привітання. Вправа - знайомство «Мої бажання»	5 хв.	Бейджики
2	Правила	10 хв.	Плакат «Правила нашої групи», маркери.
3	Вступ. Очікування	10 хв.	Плакат «Наші очікування» (карта світу). Аркуші із українським прапором, двосторонній скоч.
4	Мозкова атака	15 хв.	
5	Інформаційне повідомлення	5 хв.	
6	Керований перегляд фільму «Станція призначення – життя» з обговоренням	45 хв.	Диск з фільмом «Станція призначення – життя», проектор, мультимедійна дошка.
7	Руханка «Детектив»	10 хв.	Маленький м'ячик.
8	Вправа «Експерти»	40 хв.	Додаток 1
9	Вправа «Дівчина і вербувальник»	20 хв.	
10	Підсумки	10 хв.	

Хід роботи

1. Привітання. Вправа - знайомство «Країни світу»

Цілі: познайомити учасників для створення комфортної атмосфери в подальшій роботі групи.

Метод: індивідуальна презентація.

Час виконання: 5 хвилин

Опис вправи:

Тренер пропонує учасникам по колу назвати своє ім'я і продовжити речення:
«Мене звати... Я хочу поїхати в ... (назвати країну)»

2. Прийняття правил роботи

Цілі: забезпечити конструктивну атмосферу роботи в групі.

Метод: мозковий штурм

Час виконання: 10 хвилин

Опис вправи:

1. Обговорити з учасниками, що таке правила, для чого потрібно приймати правила.
2. Учасники пропонують правила, тренер записує.

На допомогу тренеру!

Рекомендовані правила:

1. *Приходити вчасно.*
  2. *Бути позитивним до себе та до інших (Бути «+»).*
  3. *Не критикувати (кожна думка має право на існування і вона є важливою).*
  4. *Говорити коротко, по черзі, по темі.*
  5. *Говорити тільки від свого імені.*
  6. *Правило добровільної активності.*
  7. *Правило конфіденційності.*
3. Обговорити і погодити з групою кожне з записаних на плакаті правил.
  4. Запропонувати в разі порушення правил користуватися жестом відкритих долонь.
  5. Наголосити на тому, що правила прийняті спільно і їх треба дотримуватись всім.

3. Вступ. Очікування

Цілі: визначити очікування учасників від заняття.

Метод: індивідуальна презентація.

Час виконання: 10 хвилин

Опис вправи:

Тренер зазначає, що сьогодні на занятті буде йти мова про проблему торгівлі людьми.

Далі тренер пропонує учасникам визначити свої очікування від заняття і записати їх нижче прапора на розданих аркушах. Після чого учасники зачитують свої записи і прикріплюють їх на плакат «Наші очікування» у вигляді карти світу, на якій зазначено, в яких тільки куточках світу перебувають українці.

4. Мозкова атака

Цілі: акцентувати увагу дітей на важливості теми.

Метод: індивідуальна презентація.

Час виконання: 15 хвилин

Опис вправи:

Тренер нагадує, що коли ми знайомились, то кожен із учасників проговорив, що хотів би поїхати до якоїсь із країн світу. Пригадайте яку країну ви називали.

Запитання для обговорення (задаються в визначеній послідовності):

- Чи хотіли б Ви поїхати до цієї країни жити, працювати? *(Діти по колу проговорюють).*
- Хто із вас знає мову тієї країни, в яку хоче поїхати?
- Хто знає трудове законодавство тих країн, в які ви бажаєте працювати? *(Підніміть руки)*
- Хто із вас знає контакти українського посольства в тій країні, до якої Ви хочете потрапити? *(Підніміть руки)*
- Зрештою, хто знає українські, міжнародні нормативні документи, закони, які захищають права трудових мігрантів?

5. Інформаційне повідомлення.

Цілі: визначення причин виїзду українців за кордон.

Час виконання: 5 хвилин

В основі сучасної еміграції з України лежить бажання громадян працевлаштуватись за кордоном. Унаслідок важкої економічної ситуації в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці продовжується виїзд громадян з України до країн далекого та ближнього зарубіжжя. Сезонне, тимчасове працевлаштування або «човникові» поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним способом виживання для багатьох українських сімей. За різними оцінками, протягом року приблизно 5 млн. наших співвітчизників перебувають на заробітках за кордоном. Скажімо, в Росії щороку працює до 1 млн. таких заробітчан, а в «сезонний пік» їх чисельність сягає 3 млн. Росія для громадян України стає країною транзиту чи призначення. Наші громадяни помилково вважають, що більшість країн колишнього Радянського Союзу не можуть бути небезпечними для них, оскільки майже не існує мовного бар'єру, адже більша частина населення розуміє російську мову. Крім того, в'їзд у ці країни набагато простіший, ніж у країни далекого зарубіжжя, чим у свою чергу користуються торговці людьми.

Неефективність політичних та економічних перетворень в державі, корумпованість чиновників, декларативність соціальної політики, зростання прірви між верхами та абсолютною більшістю населення призвели до ще одного фактора – зневіри в позитивні зміни в країні. Критичність ситуації в тому, що молоді люди не бачать перспектив для життя та самореалізації в українському суспільстві, а батьки не вбачають перспектив для своїх дітей. Вища освіта не стає запорукою нормального забезпеченого життя. Виїзд за кордон розглядається як умова не тільки вирішення тимчасових фінансових проблем родини, але й як стратегія життєвого шляху для молодого покоління.

Проблема з різною гостротою виявляється в різних регіонах України. Особливо складне становище в західних областях: Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій, Волинській, Закарпатській, Львівській, де на обліку в центрах зайнятості перебуває по декілька членів однієї родини. Лише з Івано-

Франківської області з 1460 тис. населення 250 тис. працюють за кордоном. За неофіційними даними, на заробітках за кордоном перебуває 150 - 350 тис. жителів Львівщини. Не краща ситуація і в інших західних областях.

У найбільш проблемних областях зростає кількість сімей, де жінки є головними годувальницями сім'ї. Вони несуть відповідальність за родину та дітей.

Але якщо 5-8 років назад головним чинником бідності було безробіття, сьогодні наголошується не стільки на безробітті як причині бідності, скільки на дуже низьких заробітках, які не дозволяють перетнути межу бідності навіть за умови висококваліфікованої праці (лікарі, медичні працівники, вчителі, серед яких абсолютна більшість – жінки), що тягне за собою бідність і безвихідь. Спостерігається унікальне явище обвального зниження рівня життя тієї частини населення, що за світовими стандартами має належиш до «середнього класу». Усе це штовхає громадян на пошук роботи за межами України.

За даними досліджень Державного інституту проблем сім'ї та молоді, неурядових організацій, найбільша кількість громадян виїждить з райцентрів, малих міст та сіл. Вікова категорія осіб, які виїжджають за кордон, – це випускники середніх навчальних закладів, а також особи віком 25 - 27 років, більшість з яких уже мають сім'ї (50 - 60 % мають дітей).

З одного боку, працевлаштування за кордоном є важливим джерелом формування середнього класу інструментом включення до міжнародного ринку праці, інтеграції до міжнародної спільноти через розвиток безпосередніх людських контактів тощо. Водночас масова трудова міграція молодих людей має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів перерахування отриманих за кордоном доходів), і соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, відсутність правового врегулювання захисту трудових і соціальних прав). Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, внаслідок чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Незважаючи на це, люди готові їхати за кордон без знання мови, правових знань,

кваліфікації, навіть на нелегальну роботу, що робить їх потенційними жертвами работоргівлі.

З другого боку, слід зазначити, що намагання потенційних мігрантів виїхати та працевлаштуватися за межами держави активізує діяльність злочинних груп з оформлення виїзних документів і переправлення за кордон громадян України. Дуже часто такі люди потрапляють у ситуацію торгівлі людьми. Процес торгівлі людьми може включати особу або групу осіб, починаючи з вербувальника і закінчуючи особою, яка купує чи одержує жертву. Тому **торгівлю людьми** визначають як вербування, перевезення, передача або отримання людей шляхом погрози або її застосування чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю становища, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для отримання згоди особи, котра контролює іншу особу.

6. Керований перегляд фільму «Станція призначення – ЖИТТЯ»

Цілі: підвищення поінформованості учасників групи про проблему торгівлі людьми.

Метод: показ навчального фільму з подальшим обговоренням.

Час виконання: 45 хвилин

Обговорення фільму

Навчальний фільм з протидії торгівлі людьми «Станція призначення – ЖИТТЯ» створений Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України» за фінансової підтримки Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні.

Пропонується керований перегляд фільму із попередньо поставленими запитаннями. Перед переглядом об'єднуємо дітей у 3-4 групи, задавши кожній групі запитання, на які їм потрібно відповісти після перегляду фільму:

1. Запам'ятати максимальну кількість цифр, які прозвучать у фільмі.
2. Види торгівлі людьми.

3. Яким чином відбувається вербування людей.

4. Запам'ятати поради для безпечної поїздки за кордон, що прозвучать у фільмі.

На допомогу тренеру!

При обговоренні варто врахувати думки кожної дитини. Для стимулювання відповідей учнів перед обговоренням потрібно наголосити на тому, що всі думки, що прозвучать з даної теми є правильними і такими, що мають право на існування. Акцентуйте увагу не на забороні виїзду за кордон, а на отриманні корисної інформації для безпечної поїздки: на навчання, на відпочинок, на роботу тощо.

7. Руханка «Детектив»

Цілі: активізувати увагу, зняти тілесне напруження.

Метод: групова робота.

Час виконання: 10 хвилин

Опис вправи:

Учасники стають у коло щільно плечем до плеча. Ведучий непомітно дає одному з них якусь річ і за жеребкуванням обирає «детектива». «Детектив» залишається в центрі кола, а члени групи мають швидко передавати річ із рук в руки (за спинами). За командою ведучого «Стоп!» гра припиняється, і «детектив» мусить сказати, у кого на той момент знаходиться річ.

На допомогу тренеру!

Бажано надати можливість кожному учасникові побувати в ролі «детектива». Для цього потрібно обмежувати час, заохочувати учасників словами «Молодці», «Чудово» і т.п.

8. Вправа «Експерти»

Цілі: ознайомитись із основним нормативними документами стосовно проблеми торгівлі людьми - Законом України Про протидію торгівлі людьми.

Метод: групова робота, презентація роботи групи.

Час виконання: 40 хвилин

Опис вправи:

Тренер об'єднує учасників у 4 групи за порами року. Роздає кожній групі частину Закону України Про протидію торгівлі людьми (Додаток 1). Зима – Розділ I, Весна – Розділ II–IV, Літо – V, Осінь – VI – X.

Кожна група вичитує впродовж 10 хвилин запропонований документ і підкреслює із нього основне, найважливіше. Спікер кожної групи представляє напрацьований матеріал впродовж 10 хвилин.

Після представлень відбувається групове обговорення.

9. Вправа «Дівчина і вербувальник»

Цілі: здобути в безпечному середовищі практичні навички взаємодії з потенційними торгівцями людьми в ризикованих ситуаціях.

Метод: групова робота.

Час виконання: 20 хвилин

Опис вправи:

Дітей об'єднують в 3 групи. В кожній групі обирають по 2 дійові особи:

I – вербувальник;

II – дівчина.

Вербувальник зобов'язаний переконати дівчину поїхати до ОАЕ для зйомок реклами соку. Дівчина змушена відмовитись. Решту учасників групи – спостерігачі.

Інсценізація триває 5 хвилин. Після програвання відбувається обговорення в загальному колі. Запитання для обговорення:

До дівчат:

- Які почуття у вас виникали, коли незнайомий чоловік пропонував вам таку вигідну, високооплачувану роботу?
- Чи виникало у вас відчуття, що вас обманюють?
- Чи важко казати ні? Чи важко казати ні, коли ви впевнені, що вас обманюють?

До вербувальників:

- Чи вдалося вам завербувати жертву? Чому? Яким способом?
- Які пропозиції на вашу думку були сприйняті із цікавістю?

- В який момент ви зрозуміли, що дівчинка не піддається на ваші провокації?

10. Підсумки

Час виконання: 10 хвилин

Чи справдились Ваші очікування?

Погляньте на нашу карту. Якщо Ви передумали їхати на роботу за кордон, то заберіть Ваш аркуш із карти світу, якщо ні – то залишіть.

На завершення тренер пропонує всім стати в коло і закінчити фразу: «Я бажаю сусіду зліва...»

Додаток 1

Закон України Про протидію торгівлі людьми

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

1. Для цілей цього Закону терміни вживаються у такому значенні:

боротьба з торгівлею людьми - система заходів, що здійснюються в рамках протидії торгівлі людьми, спрямованих на виявлення злочину торгівлі людьми,

у тому числі незакінченого, осіб, які від цього постраждали, встановлення фізичних/юридичних осіб - торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності;

виявлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми, - з'ясування інформації, яка дає підстави вважати, що певна фізична особа постраждала від торгівлі людьми;

дитина - будь-яка фізична особа віком до вісімнадцяти років;

заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, - центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальні центри соціального обслуговування, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та притулки для дітей;

захист осіб, які постраждали від торгівлі людьми, - система заходів з відновлення прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми; країна походження - країна, громадянином якої є фізична особа, або країна місця проживання або перебування для особи без громадянства;

особа, яка постраждала від торгівлі людьми, - будь-яка фізична особа, яка стала об'єктом торгівлі людьми і визнана такою відповідно до положень цього Закону;

повернення або залишення дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми та є іноземцем або особою без громадянства, - комплекс заходів, спрямованих на забезпечення відповідно до потреб такої дитини повернення до країни походження або залишення на території України дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми на території України та є іноземцем або особою без громадянства;

повернення в Україну громадян України, які постраждали від торгівлі людьми, - комплекс заходів, спрямованих на організацію повернення громадян України, які постраждали від торгівлі людьми на території іншої держави, на територію України;

попередження торгівлі людьми - система заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що призводять до торгівлі людьми;

протидія торгівлі людьми - система заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги і захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми;

процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, - комплекс заходів, під час яких уповноважена особа на підставі отриманої інформації та її аналізу порівнює елементи вчиненого щодо особи діяння з визначенням торгівлі людьми, оцінює ймовірність вчинення щодо особи такого діяння та робить висновок, що така особа є особою, яка постраждала від торгівлі людьми;

реабілітація особи, яка постраждала від торгівлі людьми, - комплекс медичних, психологічних, соціальних, юридичних та інших заходів, спрямованих на відновлення фізичного і психологічного стану та соціальних функцій особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

торгівля людьми - здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином.

Стаття 2. Законодавство про протидію торгівлі людьми

1. Відносини, що виникають у сфері протидії торгівлі людьми, регулюються Конституцією України, цим Законом, іншими законами і міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також прийнятими на їх виконання іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 3. Основні принципи протидії торгівлі людьми

1. Діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, ґрунтується на таких принципах:

1) забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на повагу

до гідності, особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди у встановленому законом порядку;

2) поваги і неупередженого ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

3) конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

4) добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

5) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами досудового слідства та з громадськими і міжнародними організаціями.

2. У разі якщо особи, які постраждали від торгівлі людьми або стали свідками торгівлі людьми, є дітьми, усі дії, що застосовуються до них, базуються на принципах, зазначених у Конвенції про права дитини та Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

3. У разі якщо вік особи не визначений і є підстави вважати, що ця особа - дитина, вона вважається дитиною і їй надається спеціальний захист до встановлення її віку.

Стаття 4. Основні напрями державної політики у сфері протидії торгівлі людьми

1. Основними напрямками державної політики у сфері протидії торгівлі людьми є:

1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту;

2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності;

3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми.

Стаття 5. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми

1. Суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, є:

1) Кабінет Міністрів України;

2) центральні органи виконавчої влади;

3) місцеві органи виконавчої влади;

4) закордонні дипломатичні установи України;

5) заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

2. У здійсненні заходів, спрямованих на попередження протидії торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого самоврядування, а також, за згодою, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни.

Розділ II

ЗАГАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ЗАХОДИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 6. Повноваження Кабінету Міністрів України

1. Кабінет Міністрів України:

1) спрямовує і координує роботу суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

2) визначає:

а) національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми;

б) процедуру встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;

в) порядок утворення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми;

3) затверджує:

- а) Державну цільову програму у сфері протидії торгівлі людьми та здійснює контроль за її реалізацією;
  - б) Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та контролює його реалізацію;
  - в) форму опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та довідки про встановлення її статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
  - г) форму довідки, що підтверджує факт звернення іноземця чи особи без громадянства за встановленням статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України;
  - г) положення про заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- 4) встановлює порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми.

Стаття 7. Загальні повноваження центральних органів виконавчої влади у сфері протидії торгівлі людьми

1. Центральні органи виконавчої влади відповідно до визначених у встановленому порядку повноважень у сфері протидії торгівлі людьми здійснюють:

- 1) формування та реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми;
- 2) розробку проекту Державної цільової програми протидії торгівлі людьми та забезпечують її реалізацію;
- 3) розробку проекту Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та забезпечують його реалізацію;
- 4) моніторинг діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

5) підготовку та оприлюднення у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку щорічної доповіді про стан реалізації заходів у сфері протидії торгівлі людьми;

б) заходи щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, відповідно до визначеної Кабінетом Міністрів України процедури;

7) заходи, спрямовані на:

а) викорінення передумов торгівлі людьми, зокрема щодо попередження насильства в сім'ї та дискримінації за ознакою статі;

б) підвищення рівня обізнаності щодо протидії торгівлі дітьми серед батьків та осіб, які їх замінюють, та осіб, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах;

8) координацію та контроль за діяльністю закладів допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми;

9) заходи щодо:

а) комплексного аналізу стану попередження, виявлення та розкриття злочинів торгівлі людьми;

б) попередження, виявлення та розкриття злочинів торгівлі людьми, у тому числі тих, що мають характер транснаціональної організованої злочинності;

в) розшуку осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання за вчинення злочинів торгівлі людьми;

10) заходи:

а) прикордонного контролю, спрямовані на попередження і виявлення фактів торгівлі людьми, у тому числі з використанням транспортних засобів, що експлуатуються комерційними перевізниками;

б) системного та комплексного характеру щодо удосконалення безпеки і контролю паспортних та інших документів, що дають право виїзду з України та в'їзду в Україну;

- в) щодо своєчасного оформлення документів на право перебування в Україні або повернення в Україну;
- г) щодо репатріації іноземців та осіб без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми;
- г) щодо примусового видворення з України іноземців та осіб без громадянства, які порушили законодавство про протидію торгівлі людьми.

2. Перелік центральних органів виконавчої влади, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, їх повноваження та порядок діяльності, а також центральний орган виконавчої влади, який встановлюватиме статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, визначаються відповідно до частини першої цієї статті згідно з Конституцією України та Законом України "Про центральні органи виконавчої влади" .

Стаття 8. Загальні повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері протидії торгівлі людьми

1. Місцеві державні адміністрації відповідно до визначених в установленому порядку повноважень у сфері протидії торгівлі людьми:

- 1) забезпечують проведення соціальної роботи та надання соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- 2) організують проведення інформаційних кампаній, у тому числі з використанням засобів масової інформації;
- 3) забезпечують створення і підтримку "гарячих ліній", пунктів консультування та розповсюдження інформаційно-просвітницьких матеріалів з питань попередження торгівлі людьми;
- 4) співпрацюють з об'єднаннями громадян з питань попередження торгівлі людьми;
- 5) відповідно до визначеної Кабінетом Міністрів України процедури беруть участь у роботі щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
- 6) забезпечують впровадження та функціонування Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

7) реалізують заходи, що сприяють викоріненню передумов торгівлі людьми, зокрема щодо попередження насильства в сім'ї та дискримінації за ознакою статі;

8) вживають заходів для підвищення рівня обізнаності серед батьків та осіб, які їх замінюють, щодо протидії торгівлі дітьми та осіб, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах.

Розділ III

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 9. Попередження торгівлі людьми

1. Попередження торгівлі людьми здійснюється за такими напрямками:

- 1) вивчення ситуації;
- 2) підвищення рівня обізнаності;
- 3) зниження рівня вразливості населення;
- 4) подолання попиту шляхом реалізації організаційних, дослідницьких, інформаційних, освітніх, правових, соціально-економічних та інших заходів.

Стаття 10. Завдання у сфері попередження торгівлі людьми

1. До завдань у сфері попередження торгівлі людьми належать:

- 1) дослідження стану, причин і передумов поширення явища торгівлі людьми;
- 2) підвищення рівня обізнаності населення про причини та наслідки торгівлі людьми шляхом проведення інформаційних кампаній протидії торгівлі людьми серед населення, у тому числі серед дітей;
- 3) забезпечення регулювання процесів зовнішньої та внутрішньої трудової міграції тощо.

Розділ IV

БОРОТЬБА З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Стаття 11. Боротьба з торгівлею людьми

1. Боротьба з торгівлею людьми є невід'ємною складовою частиною діяльності органів внутрішніх справ по боротьбі із злочинністю, які, зокрема, здійснюють заходи щодо виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, які постраждали від торгівлі людьми, встановлення осіб - торгівців людьми та притягнення їх до відповідальності шляхом реалізації організаційних, оперативно-розшукових, адміністративно-правових, процесуальних, аналітично-дослідницьких, інформаційних та інших заходів.

Стаття 12. Завдання у сфері боротьби з торгівлею людьми

1. До завдань у сфері боротьби з торгівлею людьми належать:

- 1) виявлення причин та передумов, що сприяють торгівлі людьми, та вжиття заходів щодо їх усунення;
- 2) забезпечення безпеки осіб, які визнані потерпілими від торгівлі людьми, свідків та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві у справах щодо торгівлі людьми;
- 3) виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми;
- 4) притягнення до відповідальності, у тому числі кримінальної, осіб, причетних до торгівлі людьми;
- 5) забезпечення відновлення прав постраждалих від торгівлі людьми;
- 6) інформування суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та громадськості щодо результатів діяльності у сфері боротьби з торгівлею людьми.

Розділ V

НАДАННЯ ДОПОМОГИ ТА ЗАХИСТУ ОСОБАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 13. Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми

1. З метою ефективної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, та їх захисту створюється Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми.

2. Реалізація Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, включає встановлення потреб особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та пошук органів чи закладів, що можуть їх задовольнити.

Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, з метою ефективного надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, враховують вік, стан здоров'я, стать і спеціальні потреби таких осіб.

3. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, взаємодіють між собою у процесі протидії торгівлі людьми в рамках реалізації Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, та співпрацюють з громадськими об'єднаннями, регіональними та міжнародними організаціями.

4. Основні засади Національного механізму взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми:

1) взаємне інформування з дотриманням принципу конфіденційності про злочини торгівлі людьми, передумови та причини торгівлі людьми, методи, що використовують торгівці людьми, необхідну допомогу особам, які постраждали від торгівлі людьми;

2) спільна розробка програм, планів протидії торгівлі людьми;

3) спільна організація заходів з протидії торгівлі людьми;

4) обмін передовим досвідом діяльності у сфері протидії торгівлі людьми.

Стаття 14. Права особи, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми

1. Особа, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, має право звернутися до місцевої державної адміністрації із заявою про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, та до органів внутрішніх справ щодо захисту прав і свобод.

2. Особа, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право до прийняття рішення про встановлення статусу

особи, яка постраждала від торгівлі людьми, на забезпечення особистої безпеки, поваги, а також на безоплатне одержання:

- 1) інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє така особа;
- 2) медичної, психологічної, правової та іншої допомоги незалежно від місця проживання;
- 3) тимчасового розміщення у закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

3. Іноземець або особа без громадянства, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України, крім передбачених частиною другою цієї статті прав, до прийняття рішення про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має також право на:

- 1) безоплатне отримання послуг перекладача;
- 2) тимчасове перебування в Україні в порядку, встановленому законодавством.

4. Іноземець або особа без громадянства, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України, отримує довідку, яка підтверджує факт звернення за встановленням такого статусу і відкриття відповідної процедури та є підставою для реєстрації в територіальних органах спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань міграції.

5. Забороняється утримування особи, яка звернулася для встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, в установах тимчасового тримання, крім обумовлених законом випадків, та видворення її за межі України до встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

Стаття 15. Процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми

1. Процедура встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, визначається Кабінетом Міністрів України.

2. Обов'язковою складовою процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, є проведення місцевою державною адміністрацією співбесіди з особою, щодо якої розглядається питання про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, із заповненням опитувальника щодо встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

У разі неможливості проведення співбесіди з особою через її хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад психічної діяльності, недоумство або інший хворобливий психічний стан чи малолітство процедура встановлення статусу такої особи проводиться на підставі інших даних.

3. Загальний строк проведення процедури встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, не може перевищувати місячний строк з дня проведення співбесіди з особою у місцевій державній адміністрації.

4. У разі прийняття рішення про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, їй видається довідка.

У разі відмови у встановленні статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, заявник має право оскаржити таке рішення у судовому порядку.

5. Статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, встановлюється на строк до двох років.

Строк дії статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, може бути продовжено за обґрунтованим поданням місцевої державної адміністрації не більш як на один рік.

6. Для позбавлення особи, яка постраждала від торгівлі людьми, відповідного статусу необхідно з'ясувати, що рішення про встановлення або продовження строку дії статусу спиралося на подані завідомо неправдиві відомості або недійсні документи, що мали істотне значення для прийняття рішення.

Особи, які подали такі відомості або документи, можуть бути притягнені до відповідальності згідно із законодавством.

7. Втрата статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, настає у разі закінчення строку дії статусу, на який його було встановлено або продовжено відповідно до частини п'ятої цієї статті.

Стаття 16. Права особи, яка постраждала від торгівлі людьми

1. Особа, якій встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на забезпечення особистої безпеки, поваги, а також на безоплатне одержання:

- 1) інформації щодо своїх прав та можливостей, викладеної мовою, якою володіє така особа;
- 2) медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги;
- 3) тимчасового розміщення, за бажанням постраждалої особи та у разі відсутності житла, в закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців, який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації, зокрема у зв'язку з участю особи в якості постраждалого або свідка у кримінальному процесі;
- 4) відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її заподіяли, у порядку, встановленому Цивільним кодексом України;
- 5) одноразової матеріальної допомоги у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- 6) допомоги у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку.

2. Іноземець та особа без громадянства, якій встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми на території України, крім передбачених частиною першою цієї статті прав, має також право на:

- 1) безоплатне отримання послуг перекладача;
- 2) тимчасове перебування в Україні строком до трьох місяців, який може бути продовжено у разі необхідності, зокрема у зв'язку з їхньою участю в якості постраждалих або свідків у кримінальному процесі;
- 3) постійне проживання на території України в порядку, встановленому законодавством.

3. Довідка про статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, є підставою для реєстрації в територіальних органах спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань міграції за місцем проживання особи, яка постраждала від торгівлі людьми.

4. Якщо у суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, існують обґрунтовані підстави вважати, що життю, фізичному чи психічному здоров'ю або свободі та недоторканності особи, яка постраждала від торгівлі людьми та є іноземцем або особою без громадянства, загрожуватиме небезпека у разі повернення її в країну походження після завершення строку її перебування в Україні, в установленому порядку цій особі може бути продовжено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, що є підставою для одержання дозволу на перебування на території України до припинення таких обставин.

5. Особа, якій надано право на перебування в Україні відповідно до частини четвертої цієї статті та яка безперервно проживала на території України протягом трьох років з дня встановлення її статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, має право на отримання дозволу на імміграцію в порядку, встановленому законодавством.

6. Надання допомоги особі, яка постраждала від торгівлі людьми, не залежить від:

1) звернення такої особи до правоохоронних органів та її участі у кримінальному процесі;

2) наявності у такої особи документа, що посвідчує особу.

Стаття 17. Заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми

1. З метою забезпечення реалізації прав, передбачених цим Законом, особи, які постраждали від торгівлі людьми, можуть бути направлені до одного з діючої мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціального обслуговування

2. З метою надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми, вони можуть влаштовуватися до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей

та притулків для дітей з метою надання психологічної допомоги та забезпечення реабілітації у порядку, встановленому законодавством.

3. Умови перебування та надання послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, діючою мережею центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, територіальних центрів соціального обслуговування, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та притулків для дітей регулюються положеннями про зазначені заклади.

Стаття 18. Повернення в Україну громадян України, які постраждали від торгівлі людьми

1. Дипломатичні представництва та консульські установи України у разі необхідності забезпечують громадян України відповідними документами для повернення в Україну, надають необхідну консультаційну і правову допомогу та вживають необхідних заходів щодо їх повернення в Україну.

2. У разі відсутності у громадян України, які постраждали від торгівлі людьми, коштів для повернення в Україну дипломатичні представництва та консульські установи України сприяють поверненню їх в Україну.

Стаття 19. Репатріація іноземців та осіб без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми

1. Після проходження курсу реабілітації відповідно до положень цього Закону іноземець або особа без громадянства може бути репатрійована в порядку, встановленому законодавством.

2. У разі необхідності територіальні органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань міграції надсилають запит до країни походження такої особи на підтвердження громадянства цієї особи або її права постійного проживання на її території на час в'їзду на територію України.

3. У разі необхідності територіальні органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань міграції із залученням інших суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми, а також неурядових і міжнародних організацій надають іноземцю або особі без громадянства, яку репатрійовано, контактну інформацію про установи, які їм можуть допомогти в країні, до якої

їх репатрійовано, у тому числі правоохоронні органи, неурядові організації, юридичні установи та заклади соціального захисту.

Розділ VI

ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

Стаття 20. Спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми

1. Крім основних принципів протидії торгівлі людьми, передбачених статтею 3 цього Закону, протидія торгівлі дітьми базується на таких спеціальних принципах:

- 1) дотримання прав дитини;
- 2) повага до думки дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми, стосовно заходів, які до неї застосовуються, з урахуванням її віку, стану здоров'я, інтелектуального і фізичного розвитку та інтересів;
- 3) роз'яснення дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми, у зрозумілій для неї формі її прав та обов'язків;
- 4) забезпечення конфіденційності інформації про особу дитини та відомостей, які дозволили б установити дитині статус як такої, яка постраждала від торгівлі дітьми.

Стаття 21. Попередження торгівлі дітьми

1. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень вживають необхідних соціальних, правових, психолого-педагогічних та інших заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і передумов, що сприяють торгівлі дітьми.
2. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень вживають заходів щодо виявлення дітей, які постраждали від торгівлі дітьми, та проводять профілактичну роботу з ними та їхніми батьками або особами, які їх замінюють.
3. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень розробляють та впроваджують у навчальних закладах навчальні та виховні програми з протидії торгівлі дітьми.

4. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень вживають заходів для підвищення рівня обізнаності щодо протидії торгівлі дітьми серед батьків та осіб, що їх замінюють, та осіб, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах.

Стаття 22. Інформування про дітей, які постраждали від торгівлі дітьми

1. Особа, якій стало відомо про дитину, яка страждає/постраждала від торгівлі дітьми, зобов'язана невідкладно та із забезпеченням конфіденційності повідомити про це місцеву державну адміністрацію, органи місцевого самоврядування, органи внутрішніх справ або органи прокуратури.

2. У разі існування підозри щодо причетності батьків дитини або осіб, які їх замінюють, до торгівлі дітьми особи, які постійно контактують з дітьми у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах, у порядку, встановленому законодавством, інформують про це органи внутрішніх справ або органи прокуратури.

Стаття 23. Надання допомоги дітям, які постраждали від торгівлі дітьми

1. Держава надає допомогу дитині з моменту, коли з'явилися підстави вважати, що вона постраждала від торгівлі дітьми, і до повного завершення реабілітації дитини.

2. Після отримання інформації про дитину, яка постраждала від торгівлі дітьми, місцева державна адміністрація, на території якої виявлено дитину, невідкладно встановлює особу дитини, здійснює оцінку обставин та приймає план першочергових заходів допомоги дитині на період до вирішення питання щодо встановлення дитині статусу особи, яка постраждала від торгівлі дітьми.

3. У разі якщо дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, місцева державна адміністрація невідкладно вирішує питання влаштування дитини.

4. Центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей із залученням закладів освіти, охорони здоров'я здійснюють розробку та впровадження індивідуальної програми допомоги дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми.

5. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень забезпечують реалізацію прав дітей, які постраждали від торгівлі дітьми.

Стаття 24. Повернення або залишення дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми

1. У разі виявлення в Україні дитини, яка постраждала від торгівлі дітьми та є іноземцем чи особою без громадянства, в установленому порядку приймається одне з таких рішень:

1) повернення дитини до країни походження;

2) залишення дитини в Україні.

2. Дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, підлягає поверненню до країни походження за умови, якщо батьки або особи, які їх замінюють, або установа у справах захисту дітей країни походження дитини погодилися і мають можливість взяти на себе відповідальність за дитину і надати їй належну допомогу та захист.

3. Дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, підлягає залишенню в Україні у разі неможливості її повернення до країни походження та за наявності умов для інтеграції дитини в Україні в частині забезпечення її права на охорону здоров'я, освіти, соціальний захист.

При вирішенні питання про повернення або залишення дитини слід враховувати думку дитини, беручи до уваги вік, фізичний, інтелектуальний розвиток та інтереси дитини.

4. Дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, не повертається до країни походження, якщо є ознаки того, що таке повернення ставить під загрозу її безпеку та не відповідає її найкращим інтересам.

Розділ VII

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЗА ВИКОНАННЯМ ЗАКОНІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 25. Контроль у сфері протидії торгівлі людьми

1. Верховна Рада України здійснює парламентський контроль у сфері протидії торгівлі людьми в межах, визначених Конституцією України.

Інші органи державної влади здійснюють контроль у сфері протидії торгівлі людьми у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України.

Стаття 26. Громадський контроль за виконанням законів у сфері протидії торгівлі людьми

1. Громадський контроль за виконанням законів у сфері протидії торгівлі людьми здійснюється за такими напрямками:

1) відповідність діяльності суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, цьому Закону та іншим законам;

2) додержання міжнародних зобов'язань України у сфері протидії торгівлі людьми;

3) забезпечення невідворотності покарання за злочини торгівлі людьми.

2. Громадські організації, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни під час здійснення контролю у сфері протидії торгівлі людьми мають право:

1) надавати інформацію щодо порушення законодавства у сфері протидії торгівлі людьми та про виявлені факти торгівлі людьми і захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

2) здійснювати моніторинг стану протидії торгівлі людьми та захисту осіб, які постраждали від торгівлі людьми;

3) співпрацювати із суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми;

4) інформувати населення з питань протидії торгівлі людьми.

Стаття 27. Прокурорський нагляд

1. Нагляд за додержанням і застосуванням законів у сфері протидії торгівлі людьми здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами.

Розділ VIII

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 28. Міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми

1. Україна бере участь у міжнародному співробітництві у сфері протидії торгівлі людьми на державному, регіональному та місцевому рівнях.
2. Суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, мають право укладати договори про співробітництво, встановлювати прямі зв'язки з відповідними органами іноземних держав, міжнародними організаціями згідно із законодавством України.
3. Держава підтримує та стимулює міжнародне співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми.
4. Міжнародні організації можуть згідно з установленими процедурами залучатися до розробки та реалізації в Україні спільних програм з питань протидії торгівлі людьми.

Розділ IX

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 29. Відповідальність за порушення законодавства у сфері протидії торгівлі людьми

1. Особи, винні у порушенні законодавства у сфері протидії торгівлі людьми, несуть відповідальність згідно із законом.

Розділ X

ФІНАНСУВАННЯ ТА ДЖЕРЕЛА

ПОКРИТТЯ ВИТРАТ НА ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ,
СПРЯМОВАНИХ НА ПРОТИДІЮ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття 30. Фінансування заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми

1. Протидія торгівлі людьми, а також надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми включають низку заходів, фінансування яких здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, професійних спілок і фондів, добровільних внесків юридичних та фізичних осіб, інших джерел.
2. Перелік заходів із протидії торгівлі людьми визначається Державною цільовою програмою протидії торгівлі людьми.

Розділ XI

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.
2. Внести зміни до таких законодавчих актів України:
  - 1) (Підпункт 1 пункту 2 розділу XI втратив чинність на підставі Кодексу N 4651-VI (4651-17) від 13.04.2012)
  - 2) у Законі України "Про імміграцію" (2491-14) (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., N 41, ст. 197):

частину другу статті 4 доповнити пунктом 8 такого змісту:

"8) особи, які безперервно проживали на території України протягом трьох років з дня встановлення їм статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми";

частину сьому статті 9 після пункту 7 доповнити новим пунктом такого змісту:

"8) для осіб, зазначених у пункті 8 частини другої статті 4 цього Закону, - копія документа, що підтверджує встановлення особі статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, а також документ, що підтверджує факт безперервного проживання особи на законних підставах на території України

протягом трьох років з дня встановлення їй статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми".

У зв'язку з цим пункти 8-10 вважати відповідно пунктами 9-11;

3) у статті 1 Закону України "Про соціальні послуги" (966-15) (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., N 45, ст. 358; 2009 р., N 38, ст. 535; 2011 р., N 42, ст. 435):

абзац третій після слова "насильство" доповнити словами "обставини, спричинені наслідками від торгівлі людьми";

абзац восьмий після слів "що постраждали від фізичного або психічного насильства" доповнити словами "та торгівлі людьми";

абзац дев'ятий після слів "які зазнали жорстокості, насильства" доповнити словами "та постраждали від торгівлі дітьми";

4) у Законі України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" (2558-14) (Відомості Верховної Ради України, 2009 р., N 23, ст. 284):

абзац одинадцятий статті 7 після слів "які зазнали жорстокості та насильства" доповнити словами "постраждали від торгівлі людьми";

абзац другий статті 9 після слів "насильству в сім'ї та жорстокому поводженню з дітьми" доповнити словами "торгівлі людьми".

3. Кабінету Міністрів України у місячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

1) привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

2) забезпечити прийняття відповідно до своєї компетенції нормативно-правових актів, що впливають із цього Закону;

3) забезпечити приведення у відповідність із цим Законом нормативно-правових актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Президент України

В.ЯНУКОВИЧ

м. Київ, 20 вересня 2011 року

N 3739-VI

Тренінг «Розвиток комунікативних умінь старшокласників»

Оксана Хомин, методист Івано-

Франківського ОЦППСР

№ з/п	Вид роботи	Час
	Вступна частина	
1	Вступне слово тренера	5 хв.
2	Привітання	10хв.
3	Правила роботи	10 хв.
	Основна частина	
4	Інформаційне повідомлення «Спілкування та комунікація»	10 хв.
5	Вправа «Подарунок»	25 хв.
6	Вправа «Активне слухання»	15 хв.
7	Вправа «Соціальна перцепція»	15 хв.
8	Вправа «Що зображено на малюнку?»	30 хв.
9	Інформаційне повідомлення «Переконливе спілкування. Маніпуляція»	10 хв.
10	Вправа «Маніпуляція почуттями»	30 хв.
	Заклучна частина	
11	Рефлексія	20хв.

Мета: розвиток комунікативної компетентності старшокласників.

Завдання: ознайомити учнів з поняттями «спілкування», «маніпуляція», «комунікативні навички», розвинути навички активного слухання,

продемонструвати механізми створення неефективної комунікації, активізувати навички протидії маніпулятивним технологіям.

Обладнання:

- *фліп-чарт*
- *бейджики*
- *мультимедійний проектор*
- *екран*
- *кольорові маркери*
- *ручки*
- *аркуші паперу формату А 4*
- *6 типів наліпок (за кількістю – стільки ж, скільки учасників тренінгу)*

Допоміжні матеріали:

- *картки «Типи маніпуляцій почуттями»*
- *пам'ятки «Як не стати жертвою маніпулятора»*
- *мультимедійна презентація «Спілкування та комунікація»*
- *мультимедійна презентація «Переконливе спілкування. Маніпуляція»*

Вступна частина

1. Вступне слово тренера – 5 хвилин.

Тези:

Професійний та особистісний розвиток кожної людини значною мірою залежить від її комунікативної компетентності, адже спілкування – це важлива риса кожної соціальної істоти. Спілкування дає можливість нам встановлювати нові контакти та шукати нові шляхи самореалізації. Однак, у сучасному світі, коли швидкими темпами розвивається наука і техніка, живе спілкування все частіше поступається комунікації, опосередкованій

досягненнями науки і техніки. Тому нескладні, на перший погляд, навички встановлювати контакт, підтримувати бесіду, слухати і чути співрозмовника часто викликають труднощі. Це стає причиною непорозумінь між людьми, а іноді використовується злочинцями, як от торгівці людьми, які переконують людей у чудових перспективах працевлаштування чи навчання за кордоном і, таким чином, заробляють гроші.

2. Привітання. Вправа «Ніхто навіть не здогадується, що я...».

Час виконання – 10 хвилин

Тренер пропонує учасникам по колу назвати своє ім'я та закінчити речення «Ніхто навіть не здогадується, що я...». Важливо наголосити, що цим реченням потрібно похвалитися

Питання для обговорення:

- Чи важко Вам було виконувати вправу?
- У чому саме Ви відчували труднощі?

3. Правила роботи групи – 10 хвилин

Учасники тренінгу методом мозкового штурму напрацьовують правила роботи груп, тренер записує їх на фліп-чарт. Потім група обговорює та приймає записані правила. За потреби тренер може запропонувати ще свої твердження.

Основна частина

4. Інформаційне повідомлення «Спілкування та комунікація» - 10 хвилин.

Тези:

Спілкування – це складний соціально-психологічний процес взаємодії між людьми, тобто обмін інформацією, а також взаємоприйняття та взаєморозуміння партнерів по спілкуванню.

Комунікація – це технічний процес обміну інформацією між двома й

більше індивідами (або групами індивідів). Коли йдеться про комунікацію, мається на увазі перш за все те, в який спосіб передається інформація.

Спілкування – це соціально-психологічний процес взаємодії двох і більше людей із приводу повідомленого. Люди, на відміну від телефонного апарата, не просто передають інформацію: вони її формують, уточнюють, розвивають, спотворюють, переживають і реагують на повідомлене.

Спілкування між людьми відбувається в декількох основних формах. Залежно від засобу передавання інформації розрізняють два види спілкування:

- мовленнєве (вербальне) — за допомогою слів і звуків;
- немовленнєве (невербальне) — за допомогою міміки та жестів.

Людство винайшло безліч видів і способів комунікації. Це усне та письмове мовлення, штучні мови на зразок азбуки Морзе, мови комп'ютерного програмування, а також технічні види зв'язку: радіо, телеграф, телебачення. Штучні помічники людини значно перевершують природні в засобах, швидкості та обсязі інформації, що передається.

Людське мовлення, тобто звукове мовлення, – це система фонетичних знаків, що містить лексичний і синтаксичний елементи. Розмовне мовлення за сотні тисяч років удосконалилось як за своїм змістом, так і за технічними способами вимовляння звуків, ускладнилися граматики й семантика мовлення, прийоми ораторської майстерності. Мови багатьох народів стали благозвучнішими, виразнішими, різноманітнішими. Мовлення – найуніверсальніший засіб спілкування в людському суспільстві.

Невербальна комунікація пов'язана з використанням не тільки жестів і рухів, але й предметів і малюнків (наприклад дорожніх знаків і світлофорів, релігійних символів, національної та державної символіки). Приблизно 30% населення Землі у віці старше ніж 15 років є неписьменними. Для спілкування вони використовують не писемне, а усне мовлення, а також невербальні символи та знаки.

5. Вправа «Подарунок»

Час виконання – 25 хвилин

Тренер пропонує кожному учаснику по колу без слів, тільки за допомогою міміки і жестів, зробити «подарунок» сусіду справа. Сусід повинен здогадатися, що це за «подарунок». Якщо він не може зробити це самостійно, тоді допомагає група.

Питання для обговорення:

- *Чи важко Вам було виконувати вправу?*
- *Що було важче: дарувати чи відгадувати?*

6. Вправа «Активне слухання»

Час виконання – 15 хвилин

Вправа виконується в парах: комунікатор — комунікант. Партнери одержують різні інструкції. Комунікатор повинен протягом 5 хвилин розповідати щось партнеру, щоб він його уважно слухав. Комунікант повинен спочатку (2, 5 хв.) показувати, що уважно слухає, а далі за сигналом тренера демонструвати неухважність, небажання слухати.

Питання для обговорення:

- *Як виглядає людина, коли уважно, зацікавлено слухає, а як — коли не бажає слухати, неухважна?*
- *Як примусити себе слухати?*

7. Вправа «Соціальна перцепція»

Час виконання – 15 хвилин

Тренер пропонує учасникам письмово відповісти на запитання:

- *Яких якостей, необхідних для ефективного спілкування, бракує, на Вашу думку, Вам?*
- *Яких якостей, необхідних для спілкування, бракує іншим людям?*

Кожен складає два списки якостей та самостійно їх порівнює.

Питання для обговорення:

- Чому *найчастіше* люди вважають, що іншим бракує чуйності, розуміння, тактовності, доброти, а собі – твердості, наполегливості і т. п. ?

8. Вправа «Що зображено на малюнку?»

Час виконання – 30 хвилин

Обираються п'ять добровольців, які виходять з кімнати. Серед дітей, які залишилися, обирається ще один доброволець, якому демонструється малюнок з зображенням пейзажу, людей, тварин тощо. Важливо, щоб елементів було достатньо для опису, але не надто багато. Цьому учаснику надається інструкція: «Вам необхідно уважно роздивитися й запам'ятати цю картину. Ви будете розповідати про неї іншому».

Всім іншим учасникам тренер дає завдання мовчки спостерігати за ходом виконання вправи, запам'ятовувати, а, можливо, занотовувати всі деталі передачі інформації, щоб бути готовим аналізувати вправу після завершення. Після цього учасники, які перебувають за дверима, по черзі запрошуються до аудиторії. Кожного наступного з них тренер інструктує: «Потрібно уважно вислухати (називає ім'я попереднього учасника), який розповість, що він бачив на малюнку. Вам потрібно якнайточніше запам'ятати цю інформацію, щоб переповісти її наступному учаснику». Після того, як учасник розповість про зміст картинки, тренер ставить запитання учаснику, який слухав: «Ти готовий розповідати наступному?» Після стверджувальної відповіді той, хто розповідав, сідає в коло, а тренер запрошує наступного. Останнього учасника тренер інструктує: «Почуту інформацію ти маєш зобразити на малюнку, тобто все, що тобі розкажуть, намалювати на плакаті» (малюнок може бути схематичним). Після того, як учасник закінчив малюнок, тренер показує малюнок-оригінал.

Питання для обговорення:

- Що Ви відчували, коли виконували поставлене завдання?
- Що відбувалося з інформацією, яка передавалася учасниками під час виконання вправи?
- Що в кінцевому результаті відбулося з інформацією?

- Чи відчували Ви відповідальність за достовірність інформації, яку передавали?
- Як Ви думаєте, чому інформація спотворювалася?
- Які фактори впливали на процес спотворення інформації?
- До чого може призвести така ситуація в реальному житті?

9. Інформаційне повідомлення «Переконливе спілкування. Маніпуляція» - 10 хвилин.

Тези:

Під час спілкування як комунікативного процесу відбувається активний обмін інформацією між людьми. Для кожного учасника спілкування особливу роль має значущість інформації – як тієї, яку відправляють, так і тієї, яку приймають. Інформація набуває значущості завдяки тому, що люди не лише обмінюються певними значеннями, але й намагаються виробити загальне значення. Це, у свою чергу, стає можливим лише за умови, коли один із суб'єктів спілкування не тільки приймає інформацію, але й сприймає її, тобто розуміє та осмислює. Сутність спілкування як комунікативного процесу — не тільки у взаємному інформуванні, а й у спільному усвідомленні предмета обміну інформацією.

Обмін інформацією між людьми обов'язково припускає вплив на поведінку партнера. **Комунікативний вплив** – це психологічна дія одного комуніканта (тобто учасника процесу комунікації) на іншого з метою зміни його поведінки. Ефективність комунікації залежить від того, наскільки вдалася ця дія. Це означає зміну самого типу взаємин, який склався між учасниками комунікації.

Майже всім видам людського спілкування властива емоційна й суб'єктивна упередженість. Упередженість виявляється в різних сферах життя: релігійні та національні упередження, стереотипи, забобони, обивательська думка, різноманітні чутки, що існують у навикишньому світі, – все це є

емоційно-оцінною інформацією, яка може відігравати не тільки позитивну, але й негативну роль.

У процесі переконливої комунікації люди намагаються вплинути на переконання та дії інших людей: батьки впливають на дітей, діти впливають на батьків, друзі впливають одне на одного, агітатор впливає на думки слухачів та ін.

Переконливим може бути не тільки спілкування, але й комунікативний процес. Реклама на міських стендах, у газетах, на телебаченні також є різновидом переконливої комунікації. Хоча газети сьогодні вважають засобом інформативної комунікації, однак близько 65% їхнього вмісту складає очевидна й прихована реклама. Дорогою на роботу та додому людей усюди супроводжує реклама.

Переконливого впливу людина зазнає змалечку. Діти плачуть, посміхаються, скаржаться, прагнучи вплинути на батьків, переконати їх у чомусь, привернути увагу й викликати відповідні дії дорослих. Переконливе спілкування перетворюється на спосіб маніпулювання поведінкою інших людей. Слід зазначити, що маніпуляція присутня у спілкуванні майже завжди, однак не завжди має негативний, деструктивний характер та наносить шкоду учасникам комунікативного процесу.

10. Вправа «Маніпуляція почуттями»

Час виконання – 30 хвилин

Тренер об'єднує учасників у 6 груп за кольорами. Кожній групі дається аркуш з певним типом маніпуляції у спілкуванні:

- маніпуляція любов'ю
- маніпуляція страхом
- маніпуляція невпевненістю в собі
- маніпуляція почуттям провини
- маніпуляція почуттям гордості

- маніпуляція почуттям жалю.

Упродовж 5 хвилин групи придумують приклади тверджень маніпуляторів, які ілюструють запропоновані їм типи маніпуляцій. Після цього кожна група презентує свої результати на загал. По завершенню кожен учасник тренінгу отримує пам'ятку «Як не стати жертвою маніпулятора».

Запитання для обговорення:

- Що Ви відчували, коли виконували поставлене завдання?
- Чи доводилося Вам особисто чути такі твердження?

Пам'ятка «Як не стати жертвою маніпулятора»

Крок перший. Логіка: оскільки найчастіше в маніпулятивному повідомленні немає ніякого зв'язку між першою частиною і другою («якщо ти будеш пити латте з подругами, я не буду заробляти гроші»), можна пояснити маніпулятору, що в його фразі відсутня логіка. Іноді це допомагає.

Крок другий. Незручність: іноді маніпулятивний вислів звучить цілком логічно, але має прихований підтекст. Ставити маніпулятора в незручне становище - захоплююче заняття. «Ти кажеш, що дуже поважаєш мене тому, що хочеш піти раніше? Ну так, так і говори».

Крок третій. Оцініть: зазвичай маніпулятор невпевнений у собі, а інакше, навіщо б йому маніпулювати? Своєю поведінкою, він намагається забезпечити собі владу над оточуючими, хоча найбільше його турбує власна безпека. Дайте йому відчути себе комфортно, скажіть, що розумієте, цінуєте й приймаєте його. Побачите, тяга перетворювати людей на маріонеток зменшиться.

Крок четвертий. Зробіть свій вибір: маніпулятор тисне на ваші почуття і сподівається тим самим змусити зробити те чи інше. Однак, те, що люди змушують нас відчувати ті чи інші почуття - це міф. Почуття знаходяться всередині нас і ніхто крім нас не в змозі їх «включити» і «вимкнути». Вас лякають? Відповідайте іронією. Вас беруть на слабо? Відповідайте подивом.

Вас виводять з себе? Пам'ятайте про те, що це лише запрошення, яке ви можете прийняти і від якого ви можете відмовитися. Маніпулятор буде спантеличений.

Крок п'ятий. Зрозуміти себе: в кожній сім'ї прийнято реагувати на події певним чином. В одній родині прийнято над усім жартувати, в іншій - засмучуватися з приводу і без, в третій - звинувачувати в своїх бідах тільки себе і посипати голову попелом. Діти, які виростили в цих сім'ях, отримають цю «провідну» емоцію у спадок. Вони будуть іронізувати, засмучуватися і мучитися почуттям провини відповідно частіше, ніж інші. Можна припустити, що коли ці діти виростуть їм будуть частіше попадатися маніпулятори, які будуть «грати» саме на їх «провідному» почутті. Виходячи з цього, всім можна порадити зрозуміти, яка саме емоція їм дісталася від батьків. А далі повернутися до попереднього пункту.

Час маніпулятора: маніпулятор дуже рідко живе сьогоденням. Найчастіше, він або згадує минуле - «я не можу оговтатися після того, як моя кішка п'ять років тому вистрибнула з балкона» - шукає в ньому виправдання своїм недолікам і бездіяльності. Або він говорить про якесь туманне майбутнє «не будеш їсти котлети, не вступиш у інститут», або «ми в вас віримо і коли-небудь неодмінно це має відбитися і на вашому фінансовому становищі». Але «тут і зараз» у маніпулятора нічого не відбувається. Йому весь час ніколи, він постійно зайнятий. Його можна було б по-людськи пожаліти, але ми так чинити не станемо. Адже він домагається від нас саме почуття, щоб використовувати його не за призначенням.

Заклучна частина

11. Рефлексія – 20 хвилин.

Тренер пропонує учасникам сформуванати і записати на стікерах свої враження від роботи та відповідати на запитання:

- «З якими думками та усвідомленнями я завершую заняття?».
- «Що корисного я дізнався на даному занятті та зможу використати?».

Тренінг «Емпатійність. Спілкування».

Вікторія Павлюк, методист Івано-
Франківського ОЦППСР

№ з/п	Вид роботи	Час
1	Вправа «Мій кольоровий настрій»	10 хв.
2	Вправа «Я – ручка...»	15 хв.
3	Вправа «Власний герб і девіз»	30 хв.
4	Вправа «Нарис-самохарактеристика»	20 хв.

5	Вправа «Зустріч»	20 хв.
6	Міні-лекція «Емпатія»	10 хв.
7	Техніка «Збір трофеїв»	10 хв.
8	Вправа «Пульс»	5 хв.
9	Вправа «Особистий простір»	10 хв.
10	Вправа «Геометрія для німих»	25 хв.
11	Вправа «Лінія»	10 хв.
12	Вправа «Все може бути»	5 хв.
13	Вправа - підсумок . Рефлексія заняття	10 хв.

Мета: вдосконалення комунікативних навичок, сприяння особистісному та професійному самовдосконаленню через психологічні механізми самоаналізу й саморегуляції.

Завдання:

- ❖ Актуалізувати сутність, принципи та функції емпатії .
- ❖ Створювати й підтримувати атмосферу колективного розв'язання наявних проблем взаємодії.
- ❖ Розвивати перцептивні здібності креативні і і здібності та рефлексивне мислення.
- ❖ Розширити сфери усвідомлюваного в поведінці іншого
розкрити сутність понять «емпатія», «співчуття», «співпереживання », « рефлексія » .
- ❖ Визначити комунікативні бар'єри в процесі адаптації до шкільного середовища.
- ❖ Розвивати й удосконалювати:
  - навички самоконтролю;

- навички розуміння себе;
- комунікативні навички;
- уміння слухати інших;
- уміння висловлювати власну думку.

1. Вправа «Мій кольоровий настрій»

Мета: концентрація уваги на емоційній сфері, відчуттях і переживаннях.

Позиція учасників: учасники сидять в колі.

Час: 10 хв.

Обладнання: гуашеві фарби , папір А-3 формату, пензлики, стаканчики для води.

Хід проведення:

Тренер пропонує учасникам висловити свій емоційний стан на момент початку роботи. Намалювати малюнок , який би віобразав цей стан.

Далі кожен учасник презентує свій малюнок та розповідає про проекцію власного стану в малюнку.

➤ **“Зворотній зв’язок”:** відповідь на питання “З якими труднощами зустрілись при виконанні вправи?”, “Що нового Ви дізнались?”.

Основна частина.

2. Вправа „Я – ручка...”.

Мета: розвиток емпатійності та здатності до саморозкриття, вміння розуміти стани інших людей та адекватно сприймати їх, розвиток вміння активно та емпатійно слухати, самопізнання та пізнання учасників.

Позиція учасників: учасники сидять у колі.

Час виконання: 35-40 хвилин.

Хід проведення:

Кожен із учасників бере в руки будь-який предмет, що йому належить, і від імені цього предмета розказує про свого власника (Напр., „Я – ручка Ірини,

увесь час, який я з нею, моя власниця дуже акуратно за мною доглядає...”). Інші „предмети” (учасники) можуть задавати оповідачеві будь-які запитання про його господаря. Для того, щоб не виникало зайвих запитань щодо виконання вправи чи неясності інструкції, ведучий повинен першим представити себе через обраний „предмет”.

➤ **“Зворотній зв’язок”:** відбувається активне обговорення всіма учасниками відчуттів та вражень від виконаної вправи. Тренер пропонує розгляд наступних питань:

- Які переживання були під час розповіді про себе?
- З якими труднощами Ви зустрілись?
- Який досвід Ви здобули завдяки цій вправі?
- Що найбільше вразило?

3. Вправа «Власний герб і девіз» (за В. А. Ясвіним)

Мета: дослідження ставлення до педагогічної діяльності для визначення «проблемних зон» у процесі адаптації.

Позиція учасників: учасники сидять у колі.

Час виконання: 30 хвилин.

Обладнання: гуашеві фарби , папір А-3 формату, пензлики, стаканчики для води.

Хід проведення:

Учасникам роздаються аркуші паперу формату А-3 й пропонується намалювати свій герб, який повинен мати 6 секторів. Необхідно заповнити кожний сектор відповідними символами, піктограмами, які б найбільш точно виражали сутність кожного із секторів:

- перший — «Я — учень »;
- другий — «Мій девіз »;
- третій — «Я очами моїх однокласників»;
- четвертий — «Мої друзі»;
- п'ятий — «Я очами моїх колег»;

- шостий — «Моя мрія».

Також необхідно написати фразу, яка могла б служити особистим девізом.

Далі кожен учасник презентує свій малюнок та розповідає про герб та девіз, що є на малюнку.

➤ **“Зворотній зв’язок”:** відповідь на питання ”Які переживання були під час розповіді про себе?” , ”Який досвід отримали завдяки цій вправі? ”, “З якими труднощами зустрілись при виконанні вправи?”.

4. Вправа «Нарис-самохарактеристика» (В. Климчук)

Мета: аналіз особистісних конструктів і цінностей, формування рефлексивного мислення.

Час виконання: 20 хвилин.

Завдання: написати нарис про себе (свої цінності, характер, стилі діяльності.) у вільній формі, причому від третьої особи. Обсяг — 1 сторінка.

Усі сідають у коло і за годинниковою стрілкою передають листи із самохарактеристиками. За сигналом тренера «стоп» листи залишаються на руках. По черзі зачитуються одержані самохарактеристики від першої особи.

➤ **“Зворотній зв’язок”:** тренер пропонує учасникам поділитися своїми переживаннями. Які труднощі виникали під час написання? Що відчували, коли зачитували Вашу характеристику? Що нового Ви дізналися про інших і про себе?

5. Вправа „Зустріч”.

Мета: згуртування групи, налагодження позитивного психологічного клімату, розвиток вміння розуміти стани інших людей та адекватно реагувати на них.

Позиція учасників: учасники розбиваються по парах.

Час виконання: 20 хвилин.

Два кола – внутрішнє і зовнішнє – обертаються за годинниковою стрілкою і проти неї. За сигналом тренера зупиняються і розбиваються на пари. Ведучий дає для усіх завдання – відобразити наступні ситуації:

1. Ви зустрілися після тривалої розлуки, а до цього були в добрих, але не дуже близьких стосунках.

2. Ви були найближчими друзями в дитинстві. Одного з вас батьки відвезли на рік в інше місто. Ви зустрілися після річної розлуки.

3. Людина, що стоїть навпроти вас, дуже налякана, а в неї має бути важка й надзвичайно важлива розмова. Необхідно підбадьорити її. Спочатку боязкі – у внутрішньому колі, потім – у зовнішньому.

4. Вам стало відомо, що ця людина зробила щось незвичайне (врятувала людину, встановила рекорд, зробила відкриття тощо). І от вам випала честь з нею зустрітись.

5. Ця людина зробила вам щось дуже приємне й несподіване. Ви щойно про це дізналися.

➤ **“Зворотній зв’язок”**: члени групи відповідають на запитання: “Як я почуваю себе після виконання вправи?”.

6. Міні-лекція «Емпатія»

План

1. Поняття емпатії.
2. Компоненти емпатії.
3. Форми емпатії.
4. Рекомендації щодо розвитку емпатії.

Проблема адекватності міжособистісного розуміння, точності сприймання виникла передусім як практична проблема. Її розробка та актуальність пов'язані з необхідністю підвищення соціально-психологічної компетентності працівників у сфері «людина — людина».

В. А. Лефевр, Г. П. Щедровицький розглядають рефлексію як феномен, що забезпечує взаєморозуміння й узгодженість дій партнера в умовах спільної діяльності. У зв'язку з цим базовою характеристикою особистості є здатність до емпатії. **Емпатія** — здатність зрозуміти (відчути) іншу людину, увійти в її стан, уявити її почуття, позиції, наміри, передбачити поведінку.

Поняття емпатії ввів у середині ХХ ст. Е. Титченер для визначення почуття, близького за змістом із симпатією.

А. А. Меграбян подає таке визначення емпатії: «Емпатія — емоційний відгук людини на переживання інших людей, що виявляється як у співпереживанні, так і в співчутті».

У його дослідженнях феномен емпатії містить у собі три компоненти:

- емпатична тенденція — здатність до співпереживання, уразливість;
- тенденція до приєднання здатність до прояву тепла, дружелюбності, підтримки;
- сензитивність до відкидання — здатність до виникнення адекватного почуття провини, сприйняття критики на свою адресу.

Б. І. Додунов створив класифікацію «коштовних емоцій», у якій переживання, що виникають на основі потреби в сприянні, допомозі, заступництві, тобто емпатію, називає альтруїстичними емоціями. При цьому виділяються:

- бажання допомагати іншим;
- почуття занепокоєння за долю когось, турбота;
- співпереживання радості й невдачі іншого;
- почуття участі й жалості .

Дослідники феномену емпатії підкреслюють її емоційну природу. Емпатія пов'язана з проникненням у переживання іншого суб'єкта шляхом відчування. Основними формами емпатії вважають співпереживання та співчуття. Співпереживання передбачає переживання суб'єктом тих же почуттів, які відчуває інший, шляхом ототожнення з ним. Співчуття це

формальне переживання почуттів іншої людини безвідносно до власного стану.

Крім зазначених, виокремлюють такі форми емпатії:

- емоційна, в основі якої — механізм проєкції та наслідування моторних й афективних реакцій іншого;
- когнітивна — базується на інтелектуальних процесах порівняння, аналогій тощо;
- предикативна — трактується як здатність до передбачення афективних реакцій у конкретних ситуаціях.

Відповідно до одного з тлумачень, «соціальний інтерес почуття емпатії стосовно людства, що виявляється в співробітництві та взаємодії з іншими, скоріше в ім'я суспільного блага, ніж заради особистих цілей. Це емоційно забарвлене ставлення до громадського життя.

Навчитися емпатійного розуміння допоможуть такі рекомендації:

- зосередьтеся на вербальних та невербальних повідомленнях і формах емоційної експресії іншої людини;
- спробуйте використовувати у своєму мовленні парафрази;
- прагніть говорити мовою, зрозумілою співрозмовнику;
- використовуйте емоційний тон, що відповідає Вашим співрозмовника;
- уточнюйте та розширюйте сенс висловлювань співрозмовника;
- прагніть усвідомити й зрозуміти, почуття та думки, що не були прямо висловлені співрозмовником, але малися ним на увазі.

7. Техніка «Збір трофеїв» (за І. О. Агєєвою)

Мета: ознайомити учасників з різноманітними прийомами вступу в контакт у процесі спілкування.

Позиція учасників: учасники сидять у колі.

Час виконання: 15 хвилин.

Хід вправи: Тренер пропонує на протязі 3 хвилин зібрати якомога більше «трофеїв» у присутніх. «Трофеї» учасники віддають тільки в тому випадку, коли інший учасник буде переконливим.

Далі учасники об'єднуються в групи та обговорюють стратегії отримувати «трофеїв». Після закінчення переможець розповідає, як йому це вдалося, що допомагало, а що заважало збирати трофеї.

➤ **“Зворотній зв'язок”:** відбувається активне обговорення всіма учасниками відчуттів та вражень від виконаної вправи. Тренер пропонує розгляд наступних питань: “З якими труднощами зустрілись при виконанні вправи?”, “Що нового Ви дізнались?”, “Який досвід отримали завдяки цій вправі?”.

8. Вправа «Пульс»

Завдання: виміряти свій пульс. Протягом трьох хвилин намагайтеся змінити частоту пульсу, не потрібно робити ніяких фізичних вправ, просто сидіть, і якщо у Вас різниця складає більше 10 ударів за хвилину, це означає, що ви добре вмієте керувати своїм емоційним станом.

Питання для обговорення: які прийоми допомагають Вам розслабитися або мобілізуватися?

Інформація тренера.

Важливу роль у процесі самопізнання та розумінні людьми один одного відіграє механізм рефлексії. У соціально-психологічному витлумаченні, *рефлексія* — це усвідомлення індивідом того, як його сприймають і оцінюють співрозмовники, як він розуміє інших шляхом роздумів над собою, а також самопізнання внутрішніх актів і психічних станів. На думку І. С. Кона, це не просте значення або розуміння іншого, а знання того, як інший розуміє свого партнера, своєрідний подвоєний процес дзеркального відображення один одного, глибоке, послідовне взаємовідображення, змістом якого є відтворення

внутрішнього світу партнера із взаємодії, причому в цьому внутрішньому світі, у свою чергу, відображається внутрішній світ іншого.

Соціальна рефлексія пов'язана з проблемою професійного самовизначення, професійного самоусвідомлення. Характерною для сучасної ситуації на ринку праці є криза професійної ідентичності, що зумовлено низкою причин: неспроможністю сучасної, молоді бути повною мірою суб'єктом власного професійного й життєвого становлення, відсутності справжньої професійної самоідентичності, яка забезпечує «зживання» особистості з професією. Розв'язання цієї проблеми може бути забезпечено завдяки зрілій самосвідомості й позитивній рефлексивності особистості.

М. Кулюткін, С. Степанов, Г. С. Сухобська розглядають феномен рефлексії як уміння увійти до ходу розв'язання задач іншою людиною, осмислити його й, у разі потреби, внести необхідну корекцію або стимулювати новий напрям рішення.

Механізми й функції зворотного зв'язку (Л. А. Петровська):

- зворотний зв'язок повинен урахувати потреби того, хто його надає, а також того, кому він призначений;
- він більше специфічний, ніж загальний;
- зворотний зв'язок має описовий, а не оціночний характер;
- зворотний зв'язок повинен стосуватися поведінки, яку його одержувач може виправити;
- зворотний зв'язок приносить більше користі в тих випадках, коли звертаються з проханням про нього;
- він повинен бути своєчасним;
- під час передачі зворотного зв'язку потрібно уникати негативних жестів, батьківської позиції тощо.

9. Гра «Особистий простір» (за Л. М. Шепелевою)

Мета: визначити оптимальну відстань для конструктивної бесіди, поглиблення досвіду невербального спілкування.

Завдання для роботи в парах: стати на відстані 2-2,5 м один від одного. Ведучий визначає тему розмови. У процесі діалогу учасники гри підходять один до одного, поки не зійдуться дуже близько.

Інформація тренера.

Комунікативна взаємодія людей відбувається у вербальній і невербальній формі.

Вербальна форма — процес мовного спілкування.

До невербальної комунікації відносяться такі системи: оптико-кінетична знаків (міміка, пантоміміка); паралінгвістична (система вокалізації, якість голосу, його діапазон, тональність), екстралінгвістична (показує в мові покашлювання, плач, сміх).

Простір і час також виступають особливою знаковою системою, їх вивчає розділ психології проксемика. Л контакт очима є системою знаків, що має значення у візуальному контакті.

Міжособистісний простір, або дистанція спілкування, — це суб'єктивний просторовий критерій емоційної близькості людей. Дистанція залежить від близькості стосунків людей, віку, соціального статусу партнерів, психічних особливостей та національних стандартів поведінки.

Як правило, люди почуваються зручно й справляють приємне враження на співрозмовника, якщо сидять чи стоять на відстані, яка, на їхню думку, відповідає дистанції діалогу. Надміру близьке, як і надто віддалене розміщення, негативно впливає на результат спілкування.

За даними американських психологів, відстань між партнерами залежить від різновиду взаємодії та варіює в таких межах:

- до 0,5 м — інтимна дистанція — відповідає інтимним стосункам, трапляється також у спорті, балеті;
- 0,5-1,2 м — міжособистісна дистанція (у бесідах з друзями);

- 1,2-3,7 м — соціальна дистанція (для неформальних соціальних та ділових стосунків);
- 3-7 м і більше — публічна дистанція. За такої відстані не вважається грубим обмінятися репліками чи утриматися від спілкування.

Правильно обрана дистанція задає тон спілкуванню. Міжособистісний простір впливає також на тривалість і частоту візуальних контактів. Чим ближче перебувають люди один до одного, тим менше вони зустрічаються поглядами. І навпаки, на віддалі вони тривалий час дивляться один на одного і використовують жести для підтримання уваги під час розмови.

10. Вправа «Геометрія для німих» (за В. А. Ясвіним)

Мета: демонстрація значення організації постійного зворотного зв'язку в процесі педагогічної взаємодії.

Завдання 1. Учасникам потрібно розіграти міні-урок, який проходить у таких умовах. Один із учасників отримує роль учителя, якому заборонено вставати та показувати що-небудь руками «учням» — іншим учасникам групи, які сидять «у класі» за робочими столами. «Учні», у свою чергу, — «німі», їм заборонено говорити, а також вставати зі свого місця.

Тренер демонструє «вчителю» бланк із зображенням композиції з семи геометричних фігур, які дотикаються хоча б в одній точці: рівнобедрених трикутників, квадратів, паралелепіпедів. «Учасники» цього зображення бачити не повинні. Тренер ставить «вчителю» задачу й питання: «Подивіться уважно на це зображення. Вам потрібно розповісти словами, що тут зображено. Вашим «учням» необхідно намалювати в себе ідентичне зображення згідно з вашою розповіддю. Тепер скажіть, скільки часу потрібно, щоб група впоралась із цим завданням?» Отримавши відповідь, ведучий засікає час, і робота розпочинається.

Якщо час, установлений «учителем» вичерпано, а завдання не виконано, можна взяти додатковий час. Після закінчення роботи ведучий просить «учителя» виставити оцінки кожному «учневі» за результатами його роботи.

Завдання 2. Учасники обговорюють ситуацію. Кожний висловлює свої побажання «вчителю». «Учитель» також аналізує свою роботу. Формулюються ті чи інші дидактичні правила.

Завдання 3. «Урок» повторюється з іншим зображенням. «Учитель» намагається врахувати в роботі ті правила, які були сформульовані групою.

Завдання 4. Учасники розташовуються по колу й порівнюють ефективність двох «уроків», роблять відповідні педагогічні висновки.

На завершення відбувається «вербалізація відчуттів».

Інформаційне повідомлення тренера. Для ефективного педагогічного спілкування педагог має володіти техніками слухання. До них відноситься й активне слухання.

Активне слухання включає в себе такі аспекти:

- *увага* — стійка, направлена, візуальний контакт, позитивні жести;
- *слухання* — мовчання на початку розмови, невтручання, обмеження кількості запитань;
- *вербальне спілкування* — дослівне повторення, уточнення, перифразування, відбиття почуттів, резюме;

основні установки — схвалення, емпатія; *невербальне спілкування* — міміка, погляд, зміна тембру голосу, пози й яести.

11. Вправа «Лінія»

Мета: розвиток умінь адекватної комунікації, усвідомлення необхідності створення сприятливої психологічної атмосфери в корективі; аналіз взаємозв'язку між мікрокліматом під час роботи й якістю виконаної роботи.

Завдання: ведучий пропонує чотирьом бажаючим взяти участь і експерименті. Вони заходять до аудиторії по черзі та виконують інструкції ведучого. Першому пропонується накреслити на Іющій лінії. Його робота

заохочується словесно. Другий учасник креслить лінії без будь-яких коментарів, виконуючи «сухе» прохання ведучого. Третьому учаснику запропоновано накреслити ;

Лінії на дошці, його дії супроводжуються негативними оціночними висловлюваннями ведучого. Четвертому учаснику даються чіткі й вичерпані інструкції: з якого кута почати, скільки сантиметрів, де розташовувати наступну лінію і т. д. його дії ре оцінюються.

Обговорення результатів. Чи вплинула атмосфера, яку створив тренер на ефективність виконання роботи різними учасниками? У яких випадках і яка атмосфера є більш бажаною?

12. Вправа «Все може бути»

Мета: усвідомлення бар'єрів креативності, розвиток уяви, настрої на роботу.

Завдання: ведучий починає гру, кидає м'яч і називає будь-який предмет. Той, до кого потрапляє м'яч, повинен назвати оригінальний спосіб його використання, а потім кинути м'яч наступному учаснику.

Примітка: працювати потрібно швидко, якщо комусь складно запропонувати версію, допомагає вся група.

13. Технологія рефлексії «Валіза, кошик, м'ясорубка»

(за І. В. Орловою)

Мета: підсумки заняття, діагностика ефективності роботи.

Завдання: намалювати або написати на стікері, що було важливого й значущого в роботі, і приклеїти до плаката, на якому намальовано валізу. Непотрібну інформацію намалювати на стікері й приклеїти до плаката з кошиком для сміття. Якщо інформація потребує додаткового обдумування, її фіксують на черговому стікері й приклеюють до м'ясорубки.

Тренінг «Психологічні кордони. Асертивність»

Людмила Підлипна, директор Івано-
Франківського ОЦППСР

№ з/п	Вид роботи	Час
1	Інформаційне повідомлення тренера «Асертивність»	10 хв.
2	Практичні завдання	10 хв.
3	Проективна методика «Містечко».	20 хв.
4	Інформаційне повідомлення «Психологічні кордони»	10 хв.
5	Рольова гра «Проблемна ситуація».	20 хв.
6	Вправа «Два списки».	10 хв.
7	Інформаційне повідомлення «Як навчитися бути асертивним»	10хв.
8	Мозковий штурм «Чому нам важко сказати Ні? »	10 хв.

9	Вправа « П'ять кроків конструктивної відмови».	20 хв.
10	Вправа « Зарослі».	10 хв
11	Вправа «Незакінчена казка».	15 хв.
12	Інформаційне повідомлення «Як діяти у ситуаціях тиску».	10 хв.
13	Вправа « Портрет асертивної людини».	20 хв.
14	Вправа - підсумок. Рефлексія заняття	10 хв.

Мета заняття: вдосконалити навички асертивної поведінки та вміння відстоювати власні психологічні кордони.

Завдання:

- ❖ Розвиток самосвідомості та самопізнання.
- ❖ Розвиток навичок асертивної поведінки.
- ❖ Ознайомлення з поняттями «психологічна дистанція», «психологічні кордони».
- ❖ Розширення зони впевненої активності.
- ❖ Встановлення контролю над агресивністю й непевністю.
- ❖ Розвиток навичок прийняття самостійних рішень і відповідальності за них.
- ❖ Відстоювання основних прав особистості.
- ❖ Моделювання досягнутих результатів і рольові ігри.
- ❖ Формування первинної зони розрізнення й вибору залежності й незалежності від сторонньої думки.
- ❖ Формування ресурсів впевненої поведінки.

- ❖ Відпрацювання конструктивної взаємодії з колегами.

Вступна частина.

Інформаційне повідомлення тренера 10 хвилин.

На сцені життя ми функціонуємо у дуже різних ролях, деякі з котрих граємо як Визнані Актори – почуваємо себе на лаврах, є задоволені, перебуваємо у добрих стосунках, краще бути не може! Але інші наші ролі, коли не можемо сказати «ні», відстояти себе - ми відіграємо у якості посередніх акторів.

Ми зазвичай самі знаємо наші слабші ролі і терени низької асертивності. Можемо з цим станом залишитись назавжди... або ж щось змінити. Зміна однієї навички займає близько 14 днів вправ. Нові функціональніші взірці поведінки можна відпрацьовувати в безпечній ситуації тренінгу, в уяві, перед дзеркалом або ж в конкретних життєвих ситуаціях. Найкраще це робити в зазначеній вище послідовності.

ЩО ТАКЕ АСЕРТИВНІСТЬ?

Це слово прийшло до нас з англійської і в перекладі означає «рішучий, напористий». Зазвичай воно вживається в англійській у значенні «впевненість в собі». І в такому значенні ми будемо його розуміти, отож особа асертивна це особа впевнена в собі з адекватним почуттям самооцінки. Іншими словами, це особа, що реалізує власну життєву програму виходячи із власних потреб і у відповідній згоді із потребами інших. Пропоную застосувати таку-собі психологічно-географічну метафору:

Асертивність – це стиль подорожування по життю із усвідомленням власного керунку, власної мети, власних потреб. У такій подорожі необхідною є добра карта власних потреб і усвідомлених можливостей (знаю чого я хочу і що можу) а також цінностей (що є не менш важливими). Потрібен також зовнішній

компас – такий що інформує чи наближаємось до власної мети чи може віддаляємось від неї, чи може дрейфуємо в невідомому напрямку.

Основна частина.

1. Практичні завдання 10 хв.

Для початку визначимо з чим асоціюється асертивність.

Підкресліть ті твердження, що на Вашу думку є пов'язаними із асертивною поведінкою:

1. Вміння казати НІ (не хочу, не зараз, не таким чином...)
2. Вміння казати ТАК (вираження власних потреб і прохань: так саме того хочу, так – допоможи мені...)
3. Почуття власної гідності .
4. Повага до себе і до інших .
5. Впевненість в собі .
6. Успішність поведінки .
7. Вміння поважати свої права (вдома, в магазині, на роботі, в транспорті)
8. Вміння сприймати критику і похвалу (без страху, стресу, без почуття провини) .
9. Вміння висловлювати власні почуття і власну думку (в стосунку до керівників і підлеглих, у особистому житті) .

Яка відповідь є вірною? Звісно ж – всі ці твердження описують асертивну поведінку. Асертивність це вміння спокійно, без сорому, без уникнення, без фантазування, без страху і т.д. :

1. Говорити про себе позитивно .
2. Говорити про власні недоліки .
3. визнавати власні помилки і перепрошувати

4. Висловлювати власні почуття в стосунку до інших .
5. Висловлювати різні емоційні стани в стосунку до інших .
6. Просити про підтримку.
7. Відмовляти в чомусь іншим.
8. Приймати компліменти .
9. Приймати критику і негативні оцінки .
10. Вміти завершувати важкі справи і розмови .

В класичних ситуаціях, коли люди поводяться неасертивно, вони дістають те **ЧОГО НЕ ХОТІЛИ**, потрапляють в ситуацію **ЯКОЇ НЕ ХОТІЛИ**, дозволяють **ПРИЙНЯТИ РІШЕННЯ ЗА СЕБЕ**.

По-перше: вони не говорять того про що думають насправді. Не говорять виразно, голосно, рішуче того що насправді відчувають і того чого насправді хочуть.

По-друге: погоджуються на негативне, не вигідне для них трактування себе іншими тільки для того або не «ранити» інших власною поведінкою.

По-третє: вони відмовляються від чогось важливого для себе, намагаються пристосуватись до очікувань інших і в результаті часто переживають неприємні психічні стани:

1. Роздратування, злість, агресія (на когось і на себе) .
2. Сум, меланхолія і відчуття ніби тебе використовують і маніпулюють тобою .
3. Страх, тривога, сором з приводу того, що увагу інших ми займаємо власними справами .
4. Безпорадна пасивність та нехтування власними потребами і самим собою!

Це лиш деякі з затрат якими ми розплачуємось за неасертивну поведінку, зокрема в ситуаціях життєво важливих і невідповідних. *Ти не існуєш лише для того, аби виправдовувати чийсь очікування, але інші теж не існують лише для того аби виправдовувати твої очікування. Про це говорив Фріц Перлз – засновник гештальттерапії.*

2. Проективна методика «Містечко».

Мета: надати можливість учасникам дослідити власні «психологічні» кордони.

Позиція учасників: учасники сидять в колі.

Час: 20 хв.

Необхідні матеріали: гуашеві фарби, пензлики, стаканчики для води, па

Хід проведення.

Людина – істота соціальна, тому з давніх-давен живе у різноманітних населених пунктах: містах, містечках, замках, селах чи хуторах.

Зараз ми здійснимо подорож у той населений пункт, який живе у вашій уяві.

Інструкція. «Сядьте зручно, розслабтеся. Закрийте очі, влаштуйтеся зручніше і увійдіть до свого внутрішнього простору, який є у кожної людини – це простір уяви. Спробуйте відчувати свої руки, ноги, кожну клітинку свого тіла. А тепер уявіть собі населений пункт, в якому ви могли б жити. Прогуляйтесь вуличками свого містечка, відчуйте його атмосферу, подумайте чи комфортно вам у ньому.

1. Скільки у вашому містечку зелені?
2. Яка тут пора року?
3. Скільки мешканців живе у ньому?
4. Чим вони займаються, як відпочивають?
5. Подумайте, де будете на малюнку ви, ваші близькі і, можливо, вороги. Позначте їх.

6. Чи є у вашому містечку школи, лікарні, цвинтар, інші місця загального призначення?
7. Чи є у ньому річка?
8. Яка вона: мілка чи глибока?
9. Чиста чи брудна?
10. Куди тече?
11. Чи є у вашого містечка кордони? Спробуйте відчутти і уявити їх.
12. Ще раз роздивіться все довкола. Запам'ятайте.

Коли будете готові повернутися з подорожі, просто відкрийте очі.

Перед вами на столах лежать олівці, фломастери, фарби і аркуш паперу. Спробуйте намалювати на ньому все, що ви бачили в своїй уяві».

Після виконання вправи учасники діляться на групи по 3-4 особи.

Завдання для учасників груп:

1. Розказати групі про свій малюнок, «представити себе».
2. Рефлексія: інші розказують про малюнок учасника, те, що їм найбільше запам'яталося. Зауваження: робити це в «екологічній» формі.

Додаток 1.

Інтерпретація методики.

Примітка Пропонується спрощена версія тесту «Уявне селище» французького психолога Н. Артуса в інтерпретації Ірини Дружиніної, психолога ЗОШ №4 м. Красноперекопська АР Крим.

Тестування можна проводити як у груповій, так і в індивідуальній формі (у Б. Шеблі та Н. Артуса — тільки в індивідуальній).

Вік — практично необмежений. Методику можна застосовувати навіть у роботі зі старшими дошкільниками. Проте ефективність її використання різко зростає пропорційно віку обстежуваних.

Положення малюнка й окремих його деталей

Правий верхній кут — зона майбутнього, соціального життя і стосунків з людьми. Якщо дитина одразу почне малювати з цього кута — отже, соціальне життя важливе для неї.

Верхня зона — ідеалістичний характер особистості, чутливість, здібності до наукової праці та мистецтва, до дослідницької діяльності.

Нижня зона — матеріальні інтереси, практичність, здатність концентруватися на досягненні негайної вигоди.

Ліва зона — характер, звернений у минуле, особлива увага до пам'яті, інфантилізм, незрілість, егоїзм тощо.

Права зона — натхнення, відчуття соціального, орієнтація на майбутнє, здатність змінюватися, ладнати з людьми, прагнення до нового тощо.

Форма і зміст містечка

Якщо містечко кругле — видно вільний, творчий розум, схильність до мрійливості, а не до розрахунку.

Якщо контур містечка ламаний, з гострими кутами — рано розвинулося строге теоретичне мислення, схильність до абстрактно-логічного, теоретичного, математичного мислення.

Якщо центр містечка утворює єдиний ансамбль — це свідчить про добру здатність до адаптації, реалістичність, ясність думок та внутрішню логіку.

Переважання фігур:

- ***Ліворуч*** — інтровертованість, закритість, внутрішнє багатство, розвинута пам'ять.
- ***Праворуч*** — екстравертованість, виражене почуття єдності із соціумом, здатність швидко адаптуватися, рішуче діяти.
- ***Згори*** — схильність до інтелектуальної діяльності, гарний смак, ідеалізм.
- ***Внизу*** — практичність, прагнення до матеріальної сторони життя, до надійності, ґрунтовності.

Ознаки тривожності:

- втома;
- незадоволення виконаною роботою;
- нездатність надати роботі завершеного вигляду;
- нездатність показати будинки друзів та батьків;
- у містечку є вороги;
- у центрі містечка — цвинтар, лікарні, в'язниця, брудна чи небезпечна річка.

Кордони – важлива частина малюнку. Потрібно звернути увагу, чи достатньо захищене місто. Можливо, дитина занадто захована у своєму внутрішньому світі і їй бракує спілкування.

Якщо важливі споруди містечка оточені оборонними валами, вежами, причому їх багато — можливо, дитина чогось сильно боїться.

3. Інформаційне повідомлення «Кордони» 10 хв.

Мета: ознайомлення з поняттям " психологічні кордони".

Час: 10 хв.

Тренер: "Система зовнішніх кордонів дозволяє вирішувати питання дистанції, яку ми хочемо утримувати щодо світу та інших людей. Внутрішні кордони оберігають наші почуття, думки, цінності. Людині важливо ще з дитинства вчитися визначати кордони і дотримуватися їх.

Деякі наші "кордони" є від народження, а деякі формуються протягом життя. Вони необхідні кожному для збереження психічного та фізичного життя. Коли наші кордони порушуються, ми починаємо "боротьбу-захист" або хворіємо.

Система зовнішніх кордонів дозволяє вирішувати питання дистанції, яку ми хочемо утримувати щодо світу та інших людей. Внутрішні кордони оберігають наші почуття, думки, цінності. Людині важливо ще з дитинства вчитися визначати кордони і дотримуватися їх. Деякі наші "кордони" є від народження, а деякі формуються протягом життя. Вони необхідні кожному для збереження психічного та фізичного життя. Коли наші кордони порушуються,

ми починаємо "боротьбу—захист" або хворіємо. Кордони встановлюються для нашої безпеки, а також щоб лімітувати наші дії.

Поділяють кордони на:

Фізичні. Першим кордоном є людська шкіра, яка надає тілу характерний вигляд. Крім того, існують ще просторові кордони, які окреслюють можливу чи неможливу для прийняття фізичну близькість.

Інтелектуальні. Здорові інтелектуальні кордони дозволяють нам вірити власним спостереженням. Завдяки ним ми можемо довідатись, чого прагнемо і чого потребуємо, а також чого ми хочемо і що для нас зайве. Завдяки здоровим інтелектуальним кордонам ми не плутаємо наші прагнення з прагненнями інших людей. Еластичні інтелектуальні кордони роблять можливим сприйняття нами інформації із зовнішнього світу, її аналіз та утвердження або сприйняття, її за "свою".

Духовні. Вони встановлюють для людини певні обмеження і одночасно вчать відповідальності. Здорові духовні кордони вимагають від людини постійного перебування на боці правди та постійної ауторефлексії стосовно ієрархії цінностей та системи переконань. Людина, яка не має здорових кордонів, не сприймає кордони інших. Вплив "якості" кордонів на стосунки з іншими людьми можна символічно уявити наступним чином:

Непорушна система кордонів:

- свідоме налагодження стосунків;
- свідоме переживання близькості;
- задоволення від перебування з людьми;
- почуття безпеки, повага до чужих кордонів;
- вміння говорити "ні".

Брак кордонів:

- проблема у контактуванні з людьми;
- прийняття ролі агресора або жертви;

- порушення чужих кордонів;
- відчуття загрози і брак захисту;
- брак вміння говорити: "ні".

Пошкоджена система кордонів:

- провокування конфліктів;
- частковий захист;
- проблема з дотриманням кордонів інших людей (вторгнення);
- неповне почуття безпеки;
- вміння говорити "ні" в певних ситуаціях.

Мури замість кордонів: Виникають в результаті попередніх «ран»(можливо, в дитинстві):

- почуття ізоляції;
- брак інтимності;
- самотність;
- говорити "ні" в будь-якій ситуації.

Таким чином, кордони виконують дві функції: захищають і обмежують одночасно. Якщо ви не хочете, щоб вас били, ніколи нікому не дозволяйте себе вдарити. Якщо у вас недостатньо грошей, щоб позичати друзям, чи ви не бажаєте потім вести неприємні розмови з приводу повернення грошей, встановіть собі правило не позичати. Коли у вас попросять, потрібно пояснити це, і не буде ніякої незручності. Потрібно сказати з посмішкою: "Моя політика — не позичати гроші нікому", — все, тема закрыта. До вас не прийдуть ще раз і не попросять знову, тому що ви встановили кордони. Фрази: "Я б хотіла, щоб ви не палили в моєму домі", або "Я не позичаю свої речі" не є образливими, але допомагають вам чітко окреслити власні кордони. Ви не зобов'язані надавати друзям звіт про свій щомісячний бюджет чи дозволяти комусь брати свій одяг. Все залежить від вас самих, і вам вирішувати, які потрібно встановити кордони, щоб захистити себе. Подумайте про те, чого хочете і чого не хочете в житті. Якщо у вас є набір певних правил, ви встановили свої власні кордони, вони вам

будуть служити. А тепер подумайте, які саме кордони ви хотіли б встановити, як далеко передбачаєте зайти?"

4. Рольова гра « Проблемна ситуація».

Мета: усвідомлення поняття "кордони" через рольову гру.

Час : 20 хв.

Хід проведення: учасники об'єднуються в чотири групи. Кожній групі дається завдання придумати проблемну ситуацію взаємодії практичного психолога з учасниками навчально-виховного процесу. За допомогою рольової гри зобразити типову модель поведінки, якщо в нього:

- непорушна система кордонів;
- пошкоджена система кордонів;
- брак кордонів;
- мури замість кордонів.

Запитання для обговорення в четвірках:

1. Які фактори впливали на поведінку головного героя?
  2. Як поведінка головних героїв впливала на взаєностосунки з оточуючими?
  3. Що сприяло впевненості у поведінці?
- **„Зворотній зв’язок”:** Тренер ініціює обговорення виконаної вправи та оцінку її психотерапевтичного ефекту. Учасники відповідають на запитання: „З якими труднощами Ви зустрілись під час виконання вправи?” „Які усвідомлення у Вас зараз? Який у вас стан після її виконання?” .

Вправа 5 «Два списки».

Мета: визначення самоствавлення і очікувань щодо ставлення з боку оточення.

Позиція учасників: учасники сидять в колі .

Час: 10 хв.

Необхідні матеріали: ручки, аркуші папері А-4 формату.

Кожен учасник повинен скласти два списки — як Ви хочеш, щоб поводитися з Вами (Ваш захист), і як Ви хотів б ставитися до самого себе (Ваші кордони).

Як я хочу, щоб ставилися до мене

Напишіть, як би Ви хотіли, щоб до Вас ставилися інші

Як я буду ставитися до самого себе

Напиши, як Ви будете ставитися до самого себе.

Далі учасники об'єднуються в пари та обговорюють наступні запитання:

1. Чи допомогли списки краще пізнати самих себе?
2. Як ваше самоставлення впливає на розуміння власних кордонів?
3. Що ви плануєте змінити у своєму самоставленні, власній поведінці, взаєминах для того, щоб оточуючі ставилися до вас саме так, як ви б хотіли?

➤ „Зворотній зв'язок”: Тренер ініціює обговорення виконаної справи.

Учасники відповідають на запитання: „Які усвідомлення у Вас зараз? Який у вас стан після її виконання?” .

6. Інформаційне повідомлення «Як навчитися бути асертивним».

Мета: поінформованість щодо розвитку навичок асертивної поведінки.

Час : 10 хв.

Тренер: "Чи пригадуєте ви періоди життя, схожі на суцільну рутину? Ви нічого не встигаєте, повинні виконати неймовірну кількість різних справ. В

результаті — стрес, незадоволення собою і своєю роботою, роздратування.

Багато обов'язків ми беремо на себе тільки через те, що не вміємо сказати "ні". Тоді наше життя перетворюється на хаос. З усіх сторін виникають якісь (невідкладні проблеми. Необхідно зробити масу справ, задовільнити чийсь вимоги, завершити те, що було намічено, і так без кінця. Ми втрачаємо енергію і час, і в нас майже не залишається сил на те, про що ми найбільше повинні були б потурбуватися. Коли сад заростає бур'янами, страждають квіти. Коли повсякденність занадто перевантажена, страждає наша здібність «радіти життю».

Вправляйтеся в тому, щоб говорити "ні".

"Ні", яке ви використовуєте належним чином, справді може служити життєтворчості. Воно очищає простір, в якому в нас з'являється можливість сказати "так" всьому, що цього заслуговує. Ми ніби прополюємо сад і звільняємо місце квітам, для яких він призначений.

Подруга вже годину надокучає вам по телефону, хоча саме зараз вам потрібно готуватися до завтрашнього важливого виступу на науковій конференції, і вам незручно припинити цю розмову, але чим далі продовжується розмова, тим більше ви усвідомлюєте, що підготовка до конференції переноситься на нічний час. І не завадило б виспатися перед важливою подією в житті... Можливо, краще було б сказати: "Я буду щаслива з тобою поспілкуватися після мого виступу, завтра ми обговоримо все-все-все..., *щ* зараз, на жаль, доведеться припинити нашу розмову".

Кожного разу, коли говорите "ні", усвідомте, чому або кому ви тим самим сказали "так". Наприклад, "так" улюбленому заняттю, "так" — своєму внутрішньому спокою під час майбутньої розмови з тією ж подругою. Записуйте свої "ні" і поруч з ними записуйте ті "так", які ви змогли сказати в результаті.

В багатьох ситуаціях "ні" є кращим за "так": "ні, сьогодні я не піду в кіно" ("так" спокійному вечору і ранньому сну).

Трапляється, що сказати впевнено "ні" не так вже й просто".

7. Мозковий штурм «Чому нам важко сказати Ні? »

Мета: усвідомлення учасниками мотивів невпевненої поведінки в ситуації тиску з боку оточення.

Час: 10 хв.

Хід проведення: за допомогою мозкового штурму учасники називають причини невміння впевнено сказати "ні" в ситуації психологічного тиску з боку оточення:

- незручно;
- страх погіршити стосунки;
- небажання виглядати невдячним, невихованим;
- через почуття меншовартості;
- страх залишитися самотнім;
- небажання протистояти;
- невпевненість у власних переконаннях;
- незнання власних потреб, бажань, інтересів;
- "Інші подумають, що мені байдуже".

Обговорення учасниками причин невміння впевнено сказати "ні" в ситуації психологічного тиску з боку оточення.

Далі тренер ознайомлює учасників з "Кодексом асертивності".

Кодекс асертивності

Ти маєш право:

- на повагу з боку інших людей;
- самому вирішувати, що тобі необхідно;

- просити те, що тобі необхідно;
- мати свою думку;
- плакати;
- робити помилки;
- сказати "ні", не почувавши себе винним за це;
- заявляти про свої потреби;
- встановлювати свої власні пріоритети;
- висловлювати свої почуття;
- висловлюватися на свою користь, не почувавши себе егоїстом;
- змінювати свою думку;
- не залежати від схвалення інших.

Тренер. По мірі того як ми вправляємося у висловленні твердого "ні", відбуваються дивні речі. Наше "так" стає щирим. Якщо ми говоримо "так" будь-чому, ми робимо це вже не зі страху, тне з ввічливості і не в силу звички Ми дійсно маємо на увазі те, що говоримо. Це, справжня квітка, що виросла в нашому саду, а не ще один будяк.

А головне, оточення сприйматиме кожне ваше "ні" серйозно і з розумінням.

Вправа 8 « П'ять кроків конструктивної відмови».

Мета: навчити учасників алгоритму конструктивної відмови за допомогою рольового програвання.

Позиція учасників: учасники сидять в колі .

Час: 20 хв.

Необхідні матеріали : ручки, аркуші папері А-4 формату, Бланк на кожного учасника « П'ять кроків конструктивної відмови» **Додаток 2.**

Хід вправи: Тренер кожному учаснику роздає бланк «П'ять кроків конструктивної відмови» **Додаток 2.** і просить прочитати.

Далі всі учасники об'єднуються в четвірки і кожна група придумує ситуацію, яка могла б трапитись в житті шкільного психолога, де потрібно проявити асертивну поведінку, тобто відмовити. Учасники домовляються між собою хто грає роль психолога, а хто грає роль людини, яка про щось просить. Завдання для учасника, який грає роль психолога, використовуючи п'ять кроків конструктивної відмови, відмовити.

Після програвання в четвірках йде обговорення наступних питань:

1. Які почуття були під час програвання?
2. Чи легко було відмовляти?
3. Чи допомагала п'ятикрокова модель у тому, щоб конструктивно відмовити?

Тренер . Модель впевненої поведінки передбачає, що людина відчуває реальну можливість впливати на поведінку іншого, знає про свою силу. Тому вона доброзичлива і реалістична.

Тепер, кожного разу коли це доцільно, говоріть тверде усвідомлене "так": "Так, я буду брати участь у цих змаганнях. Це важливо для мене і мого класу", "Так я приберу в кімнаті. Мені дійсно подобається, коли навколо чистота і комфорт".

Сказавши комусь "ні", ви можете відчувати потребу виправдовуватися і вибачатися, можливо, навіть обманювати, тільки щоб не образити. Насправді, деякі вибачення, виправдовування, обман драгують більше, ніж проста відмова.

Додаток 2.

Конструктивній відмові можна навчитися, дотримуючись таких кроків:

Крок 1. Зразу ж займіть визначену позицію, не придумуйте "поважні" причини.

Крок 2. Повторюйте своє "ні" знову і знову, без пояснення причин і без виправдовувань. Покажіть людям, ще ви чуєте їх аргументи, але все одно говоріть "ні".

Крок 3. Спробуйте зайняти іншу позицію і сказати партнерові: "Чому ви на мене тиснете?"

Крок 4. Відмовтеся продовжувати розмову: "Я не хочу про це більше говорити",

Крок 5. Запропонуйте компроміс чи альтернативний варіант.

- „**Зворотній зв’язок**”: Тренер ініціює обговорення виконаної вправи .
Учасники відповідають на запитання: ”Які усвідомлення у Вас зараз?
Який у вас стан після її виконання?” .

Вправа « Зарослі».

Мета: закріпити вміння втримувати «власні психологічні кордони».

Позиція учасників: учасники стоять в колі .

Час: 10 хв.

Хід вправи: Учасники стоять в колі, взявшись за руки. Один учасник групи стоїть поза колом і намагається проникнути в центр кола, утвореного зучасників, які тісно притиснулись один до одного - “ густі зарослі”. Завдання для учасників- не пустити людину в центр кола, а завдання для учасника поза колом – будь- якими маніпулятивними чи іншими шляхами потрапити в центр кола.

Далі тренер ініціює обговорення : « Що давало можливість не пустити іншого учасника в центр?», « Як справлялись з власними почуттями?».

- „**Зворотній зв’язок**”: Тренер ініціює обговорення виконаної вправи .
Учасники відповідають на запитання: ”Які усвідомлення у Вас зараз?
Який у Вас стан після її виконання?” .

Вправа «Незакінчена казка».

Мета: визначення стилю поведінки у ситуації психологічного тиску, вміння приймати рішення.

Позиція учасників: учасники сидять в колі .

Час : 15 хв.

Необхідні матеріали : ручки, аркуші паперу А-4 формату.

Хід проведення: ведучий розповідає учасникам казку "Принцеса".

"Жила на світі красуня Принцеса. Усе в її житті було як у казці — королівство, багатство, любов батьків Короля з Королевою і щасливе майбутнє. Але одного дня Принцеса закохалася в молодого Принца, а він у неї. Ось можна було б і закінчити казку, але насправді вона тільки починається...

Принц з Принцесою дуже кохали один одного, та батьки були проти їх одруження через незрілість віку. "От, мовляв, почекайте ще років п'ять, а там і побачимо".

Одного разу, коли Принцеса сиділа зажурена коло вікна, в кімнату залетів голуб і приніс лист від Принца. Він вмовляв Принцесу втекти з ним в Далекі Далі, де вони разом би знайшли своє щастя... "Буду чекати тебе на світанку коло нашого ставка, кохана", — такими словами завершував Принц свого листа. Зажурилася Принцеса ще більше: "Що ж робити, я так сильно кохаю Принца, що піду заради нього на найвідчайдушніший крок, але тоді я втрачу довіру батьків, яких також дуже люблю". Довго думала Принцеса, але врешті решт знайшла вихід..."

Яким, на вашу думку, було рішення Принцеси?

Завдання для учасників - дописати казку.

Описуючи вибір Принцеси, кожен з учасників керується власними життєвими принципами, цінностями, пріоритетами. На вибір варіантів прийнятого рішення Принцеси проектується ситуація власного вибору.

Інформаційне повідомлення « Як діяти у ситуаціях тиску».

Час : 10 хв.

Тренер ознайомлює учасників з прийомом **"ЯК ДІЯТИ У СИТУАЦІЯХ ТИСКУ?"**

1. Оціни, що насправді відбувається:

- Де ти знаходишся;
- З ким ти;
- Що роблять люди, які оточують тебе;
- Як вони поведуться;
- Як вони ставляться до того, що відбувається. **Довіряй своїм відчуттям.**

Твої очі і вуха зазвичай можуть інформувати тебе про все, що відбувається навколо. Довіряй їм. Як тільки ти усвідомив, що відбувається навколо, спитай себе: **"Чи можу я примусити себе робити щось з того, чого не хочу робити?"**

2. Подумай про наслідки:

- Як ти будеш почувати себе завтра?
- Чи не пожалкуєш про прийняте рішення?
- Чи не потрапиш у біду?
- Чи не підведеш товаришів, батьків, вчителів?
- Чи не зашкодить це твоєму здоров'ю?
  - Чи не відчуватимуть розчарування люди, що піклуються про тебе?
  - Які негативні наслідки можуть бути?
  - Що доброго в результаті твого вчинку?

3. Прийми рішення самостійно.

Це означає вирішити, що відбувається в тобі. Роби висновки на основі можливих наслідків:

- Чи переважають позитивні наслідки над негативними;

— Не думай, що нічого з тобою не станеться.

Як це може вплинути на твою самоповагу?

Твоє рішення може вплинути на інших людей — батьків, братів, сестер, друзів. Але єдина людина, на яку це рішення вплине обов'язково, — це ТИ САМ. Зі своєю думкою про себе.

4. Скажи іншим про своє рішення.

Це може бути важко, але після цього завжди стає легших. **Намагайся виглядати і діяти впевнено:**

- Навіть коли ти відчуваєш тривогу і страх, дивись прямо в очі людині;
- Говори твердо і ясно, спокійним голосом.

Вправа « Портрет асертивної людини».

Мета: актуалізувати знання учасників про асертивну поведінку.

Позиція учасників: учасники сидять в колі .

Час: 20 хв.

Необхідні матеріали : ручки, аркуші паперу А-4 формату, гуашеві фарби , пензлики, стаканчики для води.

Хід вправи. Тренер пропонує всім учасникам подумати над темою «Портрет асертивної людини». Кожен учасник повинен буде на аркуші паперу А-4 формату, гуашевими фарбами зобразити в символічний спосіб – асертивну людину.

Далі учасники об'єднуються в пари і розповідають про свої малюнки за таким алгоритмом:

1. Які почуття у Вас викликає Ваш малюнок?
2. Що на ньому зображено?

3. Який образ у Вас асертивної людини?
4. Якими кольорами ця людина зображена?
5. Якими характеристиками Ви наділяєте уї кольори?
6. Які психологічні характеристики притаманні цьому образу?

Після обговорення в парах тренер ініціює створення групового портрету асертивної людини.

Отже, асертивній людині притаманні такі характеристики :

- людина вільно висловлює свої думки та почуття;
- може спілкуватися на всіх рівнях: з незнайомими людьми, друзями, сім'єю;
- це спілкування завжди відкрите, чесне, пряме і адекватне;
- у людини є активна позиція в житті; вона досягає того, чого бажає, на противагу пасивній особистості, яка вичікує, що станеться далі, вона намагається вплинути на події;
- її дії характеризуються самоповагою; розуміючи, що ситуація не завжди буває виграною, така людина приймає обмеження, але, незважаючи на це, намагається щось зробити, щоб не втратити шанс.
  - „Зворотній зв'язок”: Тренер ініціює обговорення виконаної вправи та оцінку її психотерапевтичного ефекту. Учасники відповідають на запитання: „З якими труднощами Ви зустрілись під час виконання вправи?” „Які усвідомлення у Вас зараз? Який у вас стан після її виконання?” .

Рефлексія заняття

Час: 10 хв. Обладнання: стікери, фліп-чарт, маркери.

Тренер пропонує учасникам сформулювати і записати на стікерах свої враження від роботи та відповісти на запитання: «З якими думками та усвідомленнями я завершую заняття ?». «Що корисного я дізналася на даному занятті та зможу використати?».

Тренінг «Поняття насилля: його види та прояви. Подолання стереотипів та формування правил безпечної поведінки»

Тетяна Глуханюк, методист
Івано-Франківського ОЦППСР

№ з/п	Вид роботи	Час
	Вступна частина	
1	Вступне слово тренера	3 хв
2	Вправа «Випадок із мого життя»	10 хв

3	Ознайомлення з правилами роботи	3-5 хв
4	Вправа «Визначення очікувань»	10 хв
	Основна частина	
5	Вправа «Черевики»	20 хв
6	Вправа «Прояви насилля у дитячому середовищі»	30 хв
7	Інформаційне повідомлення «Насилля: визначення поняття, види та прояви»	10хв
8	Вправа «Стереотипи про насилля в прислів'ях»	10 хв
9	Вправа-руханка «Тиск»	5 хв
10	Вправа «Хто потерпає від насилля»	15 хв
11	Вправа «Потяг»	20 хв
12	Вправа «Правила безпеки»	20 хв
13	Мозковий штурм «Куди звернутися, якщо насилля відбулося»	15 хв
	Заклучна частина	
14	Робота з очікуваннями учасників. Оцінка тренінгу	10 хв
15	Історія для натхнення (притча на вибір тренера)	5 хв

Мета: ознайомлення з поняттям насилля, його видами та проявами; вироблення навичок безпечної поведінки.

Завдання:

- сприяти усвідомленню учнями проблеми насилля в сучасному середовищі;
- визначити розуміння учасниками поняття «насилля», узагальнити знання та дати офіційні тлумачення;
- сформуванню уявлення про стереотипи пов'язані з насиллям, з можливими жертвами та агресорами;
- показати необхідність реагування на будь-які прояви насилля;
- ознайомити учасників з роботою і функціями служб, які можуть допомогти їм у захисті прав;
- навчити підлітків розробляти «свій порадник»;
- розвивати вміння аналізувати отриману інформацію.

Обладнання:

- дошка;
- фліпчарт;
- набори маркерів різних кольорів;
- аркуші паперу формату А-4;
- скотч;
- непрозорі пов'язки на очі (5 – 8 штук).
- стікери 2-х кольорів.

Допоміжні матеріали:

- плакат з написами «хочу знати», «хочу вміти»;
- таблиця «Я захищу свої права»;
- текст інформаційного повідомлення;
- демонстраційний матеріал з другою половиною прислів'їв про насилля;
- папірці з половинками прислів'їв.
- демонстраційний матеріал «Потяг»;

- зразок списку правил безпеки
- папірці, вирізані у вигляді фігурок людей;

Хід тренінгу

Вступна частина

1. Вступне слово тренера.

Мета: установка на роботу

Час виконання – 3 хв

Слово тренера. Кожному з Вас хоча б раз у житті доводилося зіткнутися з гострою проблемою – насиллям. Воно могло застосовуватися проти Вас самих, вимогли бути свідком, або самі ставали агресором. Сьогодні ми з вами дізнаємося про види насилля, їх прояви та причини. Дізнаємося, як стереотипне мислення може зробити нас жертвою насилля, визначимося куди звернутися, якщо зазнали насилля, виробимо свої правила безпечної поведінки

2. Знайомство учасників тренінгу. Вправа «Випадок із мого життя»

Мета: створення доброзичливої атмосфери, познайомитись та запам'ятати імена учасників, підведення до проблеми тренінгу.

Час виконання – 10 хв

Тренер пропонує учасникам назвати своє ім'я (так, як учасник хоче, щоб його називали впродовж тренінгу) і розповісти який-небудь випадок з життя, пов'язаний (бажано) з насиллям. За бажанням тренери теж беруть участь у вправі (тренер може показати приклад того, як треба презентувати себе).

Тренер із розповідей учасників робить підсумок вправи звертаючи увагу на:

- місця, де може відбуватися насилля;
- кожен може бути як в ролі жертви, так і в ролі насильника;
- види насилля;

До уваги тренера: тренер звертає увагу, що випадок може бути представлений з наступних позицій: жертва, насильник чи спостерігач насилля.

3. Ознайомлення з правилами роботи

Мета: визначення правил, які допоможуть створити робочу та комфортну атмосферу в групі під час тренінгу.

Час виконання – 3-5 хв

Тренер звертається до групи з пропозицією задля забезпечення ефективної роботи групи та досягнення сформульованих очікувань виробити загальні правила, обов'язкові для виконання.

Тренер методом «мозкового штурму» збирає правила від групи. Перед тим як записати правило на аркуші ватману, тренер обговорює його з учасниками з метою з'ясування, чи всі вони розуміють це правило і погоджуються із ним.

Запитання для обговорення:

1. Як ви розумієте це правило? Навіщо воно потрібне?
2. Як ми зрозуміємо, що це правило виконується (що воно порушується)?

3. Чи для кожного важливо дотримуватися цього правила?
4. Як ми можемо переформулювати правило, щоб воно всіх влаштовувало?
5. Чи всі погоджуються із необхідністю внесення цього правила?
6. Що будемо робити у разі недотримання членами групи правил?

Після того як пропозиції від групи закінчаться, тренер повторює зафіксовані правила, наголошує на тому, що вони прийняті спільно і їх треба дотримуватись.

Рекомендовані правила:

1. Цінують час.
2. Говорять по черзі.
3. Говорять коротко й нечасто.
4. Говорять тільки від свого імені.
5. Будьте позитивними до себе та інших (Бути +).
6. Правило додавання (Я + Ти + Ми).
7. Правило поваги до своєї та протилежної статі.
8. Правило добровільної активності.
9. Правило конфіденційності.

4. Вправа «Визначення очікувань»

Мета: визначення очікувань учасників від тренінгового заняття, визначити спільні очікування щодо подальшої роботи над формуванням умінь і навичок з попередження насильства

Час виконання – 10 хв

Учасникам пропонують записати на стікерах різних кольорів відповіді на питання:

- Про що я хочу дізнатися?
- Які вміння я хочу отримати?

На наступному етапі учасники презентують свої очікування та приклеюють стікери на відповідний аркуш в одну з колонок. На завершення ведучий узагальнює очікування, коментує з точки зору їх реалістичності в рамках програми тренінгу та ще раз наголошує на меті та завданнях тренінгу.

Запитання для обговорення:

1. З якою метою визначались очікування?
2. Чому було запропоновано об'єднати очікування у дві групи?
3. Які дії потрібно виконати ведучим та учасникам, щоб очікування виправдалися?

Основна частина

5. Вправа «Черевички»

Мета: ознайомлення учасників із поняттям «насилля» через призму власного досвіду.

Час виконання – 20 хв

Ведучий пропонує учасникам визначити 5 – 8 добровольців для виконання наступної вправи та вийти на середину кола. Групі з числа

добровільних учасників зав'язують очі та пропонують зняти взуття з однієї ноги. Решта учасників залишаються у колі та слідкують за подіями, які розгортаються. Учасникам, у яких зав'язані очі, ведучий дає завдання: «Знайти другий черевик та одягнути його, лише після цього можна розв'язати очі». Щоб ускладнити завдання, ведучий різними способами, іноді не завжди коректними, заважає учасникам розшукати та взути свою пару. Вправа завершується, коли хтось знайде та одягне черевик або раніше, якщо час (10 хвилин) вийде.

Запитання для обговорення:

1. Які почуття виникали під час участі у вправі в учасників із зав'язаними очима?
2. Що відчували ті, хто спостерігав?
3. Чому не допомагали тим, хто шукав взуття?
4. З якою метою була виконана дана вправа?
5. Які асоціації зі словом «насилля» виникали при виконанні вправи?

До уваги тренера: при відповіді на останнє запитання, тренер ретельно занотовує усі асоціації учасників на окремому аркуші паперу та робить висновки.

6. Вправа «Прояви насилля у дитячому середовищі»

Мета: виявити знання, які мають учасники тренінгу стосовно проблеми насилля в дитячому середовищі, та нагадати учасникам про те, що вони стикаються з цими явищами щодня.

Час виконання – 30 хв

Учасники об'єднуються в 4 групи. Кожній групі пропонується дати визначення, що таке насилля, як його розуміють учасники, записати дії, які можна віднести до одного з видів насилля (фізичне, психологічне, сексуальне і економічне (нехтування потребами дитини), акцент зробити на проявах насилля, які трапляються у випадку торгівлі дітьми, відзначити ті форми, свідками яких можуть стати діти. Важливо відмічати насилля, що трапляється не лише в школі, а й на вулиці та в сім'ї.

(Основний час роботи – 20 хвилин, по закінченні кожна з груп презентує результати своєї роботи впродовж 5 хвилин).

Надалі кожна група презентує свої напрацювання, а інші учасники можуть доповнювати виступи своїх колег.

7. Інформаційне повідомлення «Насилля: визначення поняття, види та прояви» (Додаток 1)

Час виконання – 10 хв

8. Вправа «Стереотипи про насилля в прислів'ях»

Мета: формування уявлень про стереотипи пов'язані з насиллям

Час виконання – 10 хв.

1. Тренер об'єднує учасників у двійки, роздає двійкам папірці, на яких написана половинка одного з прислів'їв. Пропонує їм знайти продовження. (Підказки з продовженням вивішені на дошці). (Додаток 2)

2. Пропонується кожній парі зачитати прислів'я та висловити свою думку стосовно того, про що говориться в прислів'ї.

3. По завершенні проводиться коротка дискусія.

Запитання для обговорення:

1. Які відносини формують такі прислів'я в суспільстві?
2. Чим це небезпечно для людини, суспільства?
3. Чому сьогодні такі відносини є неприйнятними?

Підсумок. Такі прислів'я формують схвальне ставлення до фізичного насилля та до насилля в цілому, також вони формують стереотипи в суспільстві, що дітей потрібно виховувати із застосуванням фізичної сили. Насправді, в сучасному суспільстві стосунки, що містять елементи насилля неприйнятні, оскільки вони порушують права людини та є небезпечними для повноцінного розвитку людини.

9. Вправа-руханка «Тиск»

Мета: довести учасникам, що будь-яка дія викликає протидію

Час виконання – 5 хв.

Учасники об'єднуються в пари і отримують завдання здійснювати тиск один на одного долонями до того моменту, поки один із учасників не зробить крок назад.

У ході гри кожен аналізує свої відчуття, що хочеться сказати, зробити, як повести себе.

Варіант 1. Наприкінці гри в парі вони обмінюються своїми думками, обговорюють свої почуття.

Варіант 2. Можна також проаналізувати, чи відрізняється поведінка кожного з них, якщо на них тиснуть морально, а не фізично.

Запитання для обговорення:

1. Що ви відчували, коли на вас тиснули?
2. Як ви реагували у відповідь?
3. Як ваші дії під час виконання вправи співвідносяться з діями у ситуації пов'язаній з насиллям?

До уваги тренера: по закінченні рухливої частини вправи, учасникам пропонується хаотично пострибати, щоб скинути «тиск».

10. Вправа «Хто потерпає від насилля»

Мета: привернення уваги до проблеми - жертва насилля в сучасному світі.

Час виконання – 15 хв.

Присутнім видаються кольорові папірці у вигляді людських фігурок, на яких вони записують, хто може стати жертвою насильства. Після того, як фігурки будуть підписані (3 хв.), кожен по черзі озвучує свої ідеї та наклеює на спеціально підготовлений великий аркуш паперу, на якому зверху намальовані хмари та блискавки, що символізують насилля. Аркуш вивіщується на видне місце.

(Можливі варіанти відповідей: жінка, чоловік, дружина/чоловік, молодь, неповнолітні, діти, батьки, родичі, немічні, інваліди, усиновителі, опікуни і т.п.)

Запитання для обговорення:

1. Чи має насилля вікові/соціальні/статеві межі? Чому?

11. Вправа «Потяг»

Мета: подолання стереотипів з проблеми насилля.

Час виконання – 20 хв

Тренер пропонує учасникам уявити, що їм треба здійснити тривалу подорож. У купе, окрім них, подорожуватимуть ще три пасажери. Учасникам слід визначитися з ким із пасажирів буде безпечно мандрувати, хто не здійснить насилля стосовно нього, тобто з ким би хотілося опинитись в одному купе, а з ким — ні? Учасники здійснюють три позитивні та три негативні вибори.

Перелік ймовірних сусідів по купе:

- солдат, демобілізований із лав армії;
- дискжокей, ймовірно з грішми;
- чорношкірий турист з Африки;
- циганка середнього віку з маленькою дитиною;
- чоловік інтелігентного вигляду;
- багато одягнена жінка;
- бабуся, яка в'яже спицями;
- молодий чоловік із легким запахом алкоголю;
- уболівальник, котрий повертається з футбольного матчу;
- біженець з Чечні;
- працівник туристичної фірми;
- мусульманин похилого віку;
- дівчина-сирота, вихованка інтернату.

Вибори учасників фіксуються на фліпчарті за допомогою знаків «+» та «-»

Запитання для обговорення:

1. Чи важко було зробити вибір? Чому?
2. Чим ви керувалися, здійснюючи вибір?
3. Чи вплинули ваші стереотипи та упередження на вибір пасажирів? Які саме?
4. Що може вплинути на зміну вашого вибору?

Підсумок.

1. На подолання стереотипів та упереджень впливає:
  - поширення достовірної інформації;
  - зосередження інформації на позитивному;
  - відмова від перенесення ознак, притаманних одній людині, на всю спільноту (расу, націю, соціальну групу тощо);
  - викорінення переконання в тому, що лише моя думка (оцінка) правильною, а ті, хто її оскаржують, помиляються.
2. Насильника розпізнати з першого погляду важко, тому слід дотримуватися правил безпечної поведінки.

12. Вправа «Правила безпеки»

Мета: визначення правил безпечної поведінки

Час виконання – 20 хв

Тренер об'єднує учасників у 2 групи і роздає кожній з них список правил безпеки (Додаток 3). Перша група виокремлює та виписує «правила безпеки на вулиці» (ці правила більше стосуються, коли насильство може відбутися з боку незнайомої людини), а друга група - «правила безпеки дома» (з боку рідних, близьких, коли насильство повторюється). Також групам пропонується додати свої правила безпеки, яких немає в даному списку.

Потім кожна група проводить презентацію своєї роботи.

Запитання для обговорення:

1. Для чого знати правила безпечної поведінки?
2. Як вони можуть допомогти врятувати нам життя?

13. Мозковий штурм «Куди звернутися, якщо насильство відбулося?»

Мета: ознайомити учасників з роботою і функціями служб, які можуть допомогти їм у захисті прав; навчити підлітків розробляти «свій poradnik»

Час виконання – 15 хв

Тренер роздає кожному учаснику не заповнену таблицю «Я захищу свої права» (Додаток 4). Методом мозкового штурму аудиторія продумує установи, служби, що можуть допомогти у випадках насильства, і кожен учень записує їх собі в poradnik в перший стовпчик. В другому стовпчику учасники вписують інформацію про те, яку допомогу установа може надати. На завершення тренер диктує учасникам контактні дані відповідних установ.

Заключна частина

14. Робота з очікуваннями. Оцінка тренінгу.

Мета: отримання зворотного зв'язку від учасників групи про проведений тренінг

Час виконання – 10 хв

Тренер з'ясовує виправдались чи не виправдались очікування. Також пропонує учасникам продовжити речення «До цього заняття я ніколи не чув про...»

15. Історія для натхнення (притча на вибір тренера) (Додаток 5).

Мета: активізація процесу самопізнання та самоактуалізації учасників

Час виконання – 5 хв

На допомогу тренеру

Інформаційне повідомлення «Насилля: визначення поняття, види та прояви»

Насилля можна визначити, як дію або бездіяльність однієї людини на іншу, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному, так і психологічному, принижує почуття честі та гідності.

Насилля можна визначити, як фізичну, психологічну, сексуальну або іншу дію чи комбінацію цих дій однієї особи на іншу, що порушує гарантоване Конституцією України право громадянина на особисту недоторканість.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю.

Реальна загроза вчинення насильства в сім'ї – погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, передбачених абзацом другим цього пункту, якщо є реальні підстави очікувати її виконання.

Приклади форм фізичного насилля: побої, різкі й (або) несподівані удари, ляпаси, поштовхи, стусани, струси, придушення, небажані дотики, кидання в людину різних предметів, будь-яке невіпадкове нанесення тілесного ушкодження й (або) заподіяння фізичного болю, насильницький примус до чого-небудь, а також введення відносно людини різного роду заборон, обмежень її прав і волі. Фізичне насильство включає також погрози (у тому числі зброєю) і такі непрямі дії, як руйнування особистої власності, закривання у ванній кімнаті або в інших місцях та ін.

З правової точки зору фізичне насильство – це реальне, або потенційне заподіяння фізичної шкоди, під яким розуміється порушення анатомо-фізіологічної цілісності людини за допомогою застосування фізичної сили, холодної й вогнепальної зброї або інших предметів, рідин, сипучих речовин і т.д., а також вплив на внутрішні органи людини без ушкоджень зовнішніх тканин шляхом отруєння або споживання одурманюючими засобами.

Приклади форм психологічного (емоційного) насилля: ізоляція від членів родини, друзів, погрози застосування насилля, приниження гідності, прізвиська, образи, навішування ярликів, порівняння, підкреслювання фізичних і психологічних «вад», бойкот, групове цькування, вживання ненормативної лексики, крик, ігнорування, знуцання, заподіяння душевних страждань, формування й розвиток почуття безсилля й страху, зниження самооцінки людини, звинувачення в божевільлі, штучне створення ситуацій, у яких один із членів родини відчуває себе психічно ненормальним. Психологічне насилля виражається також у формі образ, погроз, брутальності, висміювання, заборон на зустрічі із друзями й заняття улюбленою справою, знуцанні і вбивстві тварин, дорогих людині, у відсутності прийняття, підтримки й ін. Психологічне (емоційне) насильство найчастіше буває важко розпізнати й ідентифікувати, тому що на відміну від фізичного насилля в цьому випадку явні ознаки насильства найчастіше непомітні, а наслідки можуть бути надзвичайно важкими. В українському законодавстві відносно психологічного насилля вживається словосполучення «загроза застосування насилля», під яким розуміється лякання, залякування жертви застосуванням фізичного насильства. Крім того, психологічне насилля може включати заподіяння душевної або психологічної травми й обмеження свободи волевиявлення (незалежно від реальності настання фізичної шкоди).

Приклади форм сексуального насилля: нав'язливі сексуальні доторкання, дотики до інтимних частин тіла, пропозиції статевого характеру, імітування статевого акту відносно іншої дитини, акцентування уваги на

статевих ознаках, примус до сексу, здійснення сексуальних дій (аж до зґвалтування або інцесту) проти його (її) волі.

Сексуальне насильство звичайно містить у собі як фізичне, так і психологічне насильство й особливо травмує жертву. У багатьох потерпілих від сексуального насильства розвиваються почуття розгубленості й зраженості, туга й депресія, їх мучать нічні кошмари й спогади, підвищуються дратівливість і ймовірність психоемоційних зривів аж до суїциду.

Приклади проявів економічного насилля (нехтування потребами дитини): псування речей, відбирання їжі, насміхання над інтересами, неприйняття точки зору, одноосібний контроль за витратою грошей (залежному члену родини видається тільки строго визначена сума грошей, за яку він (вона) повинен(а) повністю відзвітуватися), позбавлення права голосу при витраті грошей, присвоєння одними членами родини власності або заощаджень без згоди інших, примус до роботи або заборона працювати.

Зневага – систематична нездатність або небажання забезпечити основні потреби залежного члена родини (наприклад, дитини, інваліда або старого) у їжі, одязі, медичному догляді, захисті й прихильності, що може призвести до погіршення фізичного або психічного здоров'я, затримки або порушення розвитку і в результаті кваліфікується як порушення прав людини. Термін «пасивна зневага» використовується тоді, коли має місце ситуація ізоляції мало або недієздатної людини, залишення її на самоті й (або) ігнорування.

Додаток 2

Прислів'я

Дівчина не бита	як коса не чесана
Бий жінку обухом: припади та послухай,	як дише та мороче, значить, іще хоче
Хто на дітей різок жаліє,	той їм петлю готує
Дитину люби, як душу,	а кусай, як грушу
Як сина батько не б'є малим,	то син батька буде бити старим
Син виріс до вуха	бережись обуха
Діти пустують від матиного серця,	а розумнішають від батькового дубця

Додаток 3

Зразок списку правил безпеки

Насильство на вулиці

- У пізній час не ходіть одні по вулиці.
- Слід знати елементарні прийоми самооборони.
- Майте при собі один із засобів безпеки: газовий балончик, дезодорант, пилочку та продумайте їх використання в разі здійснення акту насильства.
- Продумайте свої дії у тому випадку, якщо Вам здається, що акт насильства можливий.
- Якщо щось не так, тікайте.
- На вас напали, кричіть, біжіть, привертайте до себе увагу, дзвоніть в міліцію.
- Виключте вживання наркотиків та зловживання алкоголем, вони можуть вплинути на ваше сприйняття дійсності.
- Виключте непорозуміння: будьте впевнені, що ваш знайомий, друг знає межі дозволеного.
- Не впускайте в будинок незнайомих, особливо, якщо ви відчуваєте себе неспокійно.
- Не сідайте з незнайомцями до ліфту.
- Не впускайте в будинок чужих без дозволу та присутності дорослих.

Домашнє насильство

- Продумайте свої дії у тому випадку, якщо акт насильства уже відбувався і може повториться знову.
- Розповідайте про насильство тим, кому Ви довіряєте (друзям, родичам).
- Знайдіть таке місце, куди Ви змогли б піти у випадку небезпеки.
- Підготуйте документи (паспорт, свідоцтво про народження), гроші та інші необхідні речі та покладіть їх в таке місце, щоб у будь-який момент Ви змогли їх легко взяти та втекти.
- Якщо ситуація критична, то залишайте будинок негайно, навіть якщо Вам не вдалося взяти необхідні речі.

- Попрактикуйтесь у тім, як можна швидко й безпечно вийти з будинку. Визначте, які двері, вікна, ліфти або сходи підходять для цього щонайкраще.
- Заздалегідь довідайтеся телефони місцевих служб, які зможуть зробити Вам необхідну підтримку (кризові центри, телефон довіри, телефон дільничного інспектора, служба у справах неповнолітніх тощо).

Додаток 4

Можливий варіант таблиці «Я захищу свої права»

<i>Назва установи</i>	<i>Яку допомогу може надати</i>	<i>Контактні данні</i>
-----------------------	---------------------------------	------------------------

<ul style="list-style-type: none"> - Дільничний інспектор міліції - Служба у справах неповнолітніх - Районне відділення міліції - Прокуратура - Соціальна служб для молоді - Кризові центри - Притулки - Телефони довіри - Поліклініка, лікарня 		
--	--	--

Притча про цвяхи

Жив собі хлопець із жахливим характером. Якось батько дав йому мішок із цвяхами і сказав по одному забивати у паркан щоразу, коли хлопець втратить терпець і посвариться з кимось. Першого дня хлопець забив 37 цвяхів. Згодом він навчився себе опановувати, і кількість забитих цвяхів щодня зменшувалася. Хлопець зрозумів, що легше навчитися стримувати свої емоції, ніж забивати цвяхи.

Нарешті настав день, коли він не забив жодного цвяха. Син підійшов до батька і сказав про це. Тоді батько наказав синові витягти з паркана по цвяху у ті дні, коли він не втратить самоконтролю і ні з ким не посвариться.

Минали дні, і згодом син міг сказати батькові, що в паркані не залишилося жодного цвяха. Батько підвів сина до паркана та сказав: « Ти добре постарався, синку, але подивися, скільки дірок залишилося... Вона вже ніколи не буде такою як раніше. Коли говориш людині щось неприємне, в нього залишається такий самий шрам як і ці дірки. І не важливо, скільки разів ти після цього вибачишся - шрам залишиться».

Притча про мудреця та метелика

Дуже давно в стародавньому місті жив Майстер, оточений учнями. Найбільш здібний із них якось задумався: "Чи є питання, на яке наш Майстер не зміг би дати відповіді?"

Він пішов на квітучу галявину, впіймав найкрасивішого метелика й сховав його між долонями. Метелик чіплявся лапками за його руки й учневі було лоскотно. Посміхаючись, він підійшов до Майстра і запитав:

- Скажіть, який метелик у мене в руках: живий чи мертвий?
Він міцно тримав метелика в зімкнутих долонях і був готовий у будь-яку мить стиснути їх заради своєї істини.

Не дивлячись на руки учня, Майстер відповів:

- Все у твоїх руках.

Література

1. Агеева И. А. Успешный учитель: тренинговые и коррекционные программы. СПб. : Речь, 2007. — 208 с.
2. Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / уклад. А. Г. Дербеньова, А. В. Кунцевська. – Х.: група «Основа», 2009. –191 с.
3. Барабаш О. Д., Глинянюк Н. В., Мінда Л. З. Формування лідерських якостей сучасного педагога: навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ: ПП Кушнір Г. М., 2013. – 103 с.
4. Газета «Психолог» №35 2009р. «Проективна методика «Містечко».
5. Гриценюк Л.І., Лунченко Н.В., Ерстенюк О.В. Профілактична робота в навчальних закладах з протидії торгівлі людьми: Методичні рекомендації з використання навчальних матеріалів (фільм «Станція призначення – ЖИТТЯ» для дітей та молоді 16-19 років, посібник тренера, посібник учасника «Як підвищити рівень усвідомлення проблеми торгівлі людьми»). – К.: видавничий дім «АДЕФ – Україна», 2008. – 56 с.
6. Леонтьев А. Ы. Педагогическое общение. М., 1979. ;- 192 с.
7. Мони́на Г. Б., Лютова-Робертс К. К. Коммуникативный тренинг (педагоги, психологи, родители). СПб. : Речь, 2005. 224 с.
8. Навчально-методичний посібник «Тренінговий курс з профілактики насильства в шкільному середовищі: форми роботи та можливості організації» / Упорядники: Дубровська Є.В., Ясеновська М.Е.– К.: Huss, 2011. – 96 ст.
9. Орлова И. В. Тренинг профессионального самопознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии. СПб. : Речь, 2006. - 128с.
10. Орлова И. В. Тренинг профессионального самопознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии. — СПб. : Речь, 2006. — 128с.
11. Павлютенков Є. М., Крижко В. В., Калошин В. Ф. Конфлікти : сутність і подолання / Павлютенков Є. М., Крижко В. В. Стрес у педагогічній діяльності / Калошин В. Ф. — Х. : Основа, 2008. — 224 с.

12. Паркин М. Сказки для управления изменениями. Как использовать сказки для развития людей и организаций, пер с англ. — М. : Добрая книга, 2007. — 240 с.
13. Пезешкиан И. Психосоматика и позитивная психотерапия. — М., 1996. — 464 с.
14. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития / Под ред. А. Л. Реана. - СПб. : Пройм-ЕВРОЗНЛК, 2003. — 416 с.
15. Психолого-педагогічний супровід дітей трудових мігрантів: навчально-методичний посібник у 2-ох частинах / [М. І. Миколайчук, Ю. Я. Мединська, Л. В. Підлипна, с. Христофора М. Буштин, СНДМ, В. С. Ліпська, Л. П. Крицак, Л. М. Ковальчук та ін.]; за заг. ред. С. С. Стельмах. – Львів: Свічадо, 2014. – 452с.
16. Профілактична робота в навчальних закладах з протидії торгівлі людьми: Методичні рекомендації з використання навчальних матеріалів (фільм «Станція призначення - ЖИТТЯ» для дітей та молоді 16-19 років). – К.: Видавничий дім «АДЕФ – Україна», 2008. – 56 с.
17. Ротенберг В. С, Аршавский В. В. Поисковая активность и адаптация. — М., 1984.
18. Скворчевська О. В. Секрети психології на допомогу вчителю. Х. : Основа, 2008. — 157 с.
19. Скотт Д. Г. Конфликты. Пути их преодоления. К., 1991. 342 с.
20. Сучасні технології у роботі з протидії торгівлі людьми: навчально-методичний посібник. / Ред. кол.: Н. Козакевич, Г. Малишкіна. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. – 164 с.
21. Теорія – методика – практика. Випуск 11. Профілактика торгівлі людьми. Інформаційно-методичні матеріали /Упор. Л.І. Юрченко. – Суми: РВВ СОІППО, 2012. – 56 с.
22. Теорія – методика – практика. Випуск 11. Профілактика торгівлі людьми. Інформаційно-методичні матеріали / Упор. Л.І. Юрченко. – Суми: РВВ

СОІППО, 2012. – 56 с.

23. Туріщева Л. В. Настільна книга шкільного психолога: Навчально-методичний посібник для вчителя. — Х. : Основа, 2008. — 256 с.

24. Терлецька Л. Г, Основи психодіагностики: Навчальний посібник. — К. : Главник, 2006. — 144 с.

25. Тополянский В. Д., Струковская М. В. Психосоматические расстройства. — М., 1986. — 384 с.

26. Тіунова О.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб формування навичок асертивної поведінки у старшокласників.

27. Туріщева Л. В. Професійний розвиток педагога: психологічний аспект. — Х. : Основа, 2006. — 144 с.

28. Фурст Д. Невротик, его среда и внутренний мир. — М., 1957. — 376с.

29. Шнейдер Л. Б. Пособие по психологическому консультированию; Учебное пособие. — М. : Ось-89, 2003. — 272 с.

30. Шепелева Л. И. Программы социально-психологических тренингов. СПб. : Питер, 2008. — 160 с.

31. Щербань И. М. Прикладна педагогіка: Навч.-метод, посіб. - К. : Вища шк., 2002. — 215 с.

http://www.la-strada.org.ua/ucp_mod_catalogue_download_192.html